

परिच्छेद एक

शोधपरिचय

१.१ शोधार्थीको नाम

भावना बुढाथोकी

१.२ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधकार्यको शीर्षक 'गीतकार माधव घिमिरे' रहेको छ ।

१.३ परिचय

नेपाली साहित्यमा राष्ट्रकविका नामले चिनिने माधव घिमिरे (१९७६ असोज ७) को साहित्यिक-यात्रा वि.सं. १९९२ सालमा 'गोरखापत्र' मा प्रकाशित 'ज्ञानपुष्प' कविताबाट सुरु भएको हो । उनले जीवनमा विभिन्न उकाली-ओराली तथा घुम्ती र मोडहरू पार गर्दै साहित्य साधनामा आफूलाई नेपाली स्वच्छन्दतावादी साहित्यका क्षेत्रमा परिचित गराएका छन् । उनले साहित्यका विविध आयामअन्तर्गत खण्डकाव्य, बालकविता, कविता, गीत, गीतिनाटक, निबन्ध, कथा र समालोचना तथा अनुवाद विधामा समेत कलम चलाएका छन् । 'नवमञ्जरी' (१९९४), 'चैत-वैशाख' (२०६०), जस्ता कवितासङ्ग्रह, 'पापिनी आमा' (२०१३), 'गौरी' (२०१५), 'इन्द्रकुमारी' (२०५७), 'बोराको परदा' (२०५७), 'गौँथली र गजधम्म' (२०५७) जस्ता खण्डकाव्य, 'किन्नरकिन्नरी' गीतसङ्ग्रह, 'शकुन्तला' (२०३८), 'मालती-मङ्गले' (२०३९), 'विषकन्या' (२०५०), 'अश्वत्थामा' (२०५३), 'हिमालपारि-हिमालवारि' (२०५४), 'देउकी' (२०५५), 'बालकुमारी' (२०६१) जस्ता गीतिनाटक, 'घामपानी' (२०१०), 'बाला-लहरी' (२०३६), 'सुनपङ्खी चरी' (२०५३) जस्ता बालगीतसङ्ग्रह, 'आफ्नो बाँसुरी आफ्नै गीत' (२०३०), 'चारुचर्चा' (२०५८) जस्ता निबन्ध सङ्ग्रह 'मनचिन्ते-मुरली' (२०५७) जस्ता कथासङ्ग्रह, 'नागानन्द' (श्री हर्षको नाटक, २००२), 'दुर्गा सप्तशती' (चण्डी, २०५९) आदिजस्ता अनुवादित कृतिहरूको

रचना गरेर घिमिरेले आफ्नो बहुपक्षीय प्रतिभा देखाएका छन् । वि.सं. २००२ सालमा रचित 'हामीलाई बोलाउँछन् हिमचुली' शीर्षकको गीतबाट घिमिरेको गीतियात्रा आरम्भ भएको देखिन्छ । २०१० सालमा आइपुग्दा उनी चर्चित गीतकारका रूपमा स्थापित भइसकेका थिए र यसै साल उनको 'गाउँछ गीत नेपाली' जस्तो उत्कृष्ट गीत प्रकाशित भयो । त्यसपछि घिमिरेले 'लाग्दछ मलाई रमाइलो' (२०१३), 'परन्तु यौटै मूर्तिमा विराट्' (२०१५) जस्ता उत्कृष्ट गीतहरूको रचना गरेका छन् । घिमिरेका गीतहरूको प्रतिनिधि सङ्ग्रह केवल किन्नरकिन्नरी मात्र देखिन्छ । यसमा उनका वि.सं. २००२ सालदेखि २०६० सालसम्म रचना गरिएका १६१ ओटा गीतहरू समावेश गरिएका छन् ।

१.४ शोधप्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.५ समस्याकथन

नेपाली गीतिसाहित्यसम्बन्धी चर्चा गर्दा माधव घिमिरेको नाम अग्रपङ्क्तिमा आउँछ । घिमिरेको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वसम्बन्धी, बालसाहित्यसम्बन्धी, गीतिनाट्यसम्बन्धी शोधकार्य भए तापनि हालसम्म उनका गीतहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन नभएको हुँदा यो शोधकार्य उनका गीतहरूमा केन्द्रित भएर गरिएको छ । अतः समष्टिमा प्रस्तुत शोधकार्य निम्नलिखित बुँदागत समस्याहरूमा आधारित रहेको छ :

- 1) गीतको सैद्धान्तिक स्वरूप के-कस्तो छ ?
- 2) माधव घिमिरेको जीवनी तथा व्यक्तित्व के-कस्तो छ ।
- 3) माधव घिमिरेको गीतिप्रवृत्ति के-कस्तो छ ?

4) माधव घिमिरेको गीतलेखनको विकास कसरी भएको छ ?

5) माधव घिमिरेका गीतहरूको सैद्धान्तिक आधार कस्तो छ ?

१.६ शोधकार्यको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधकार्यको उद्देश्य माधव घिमिरेका गीतहरूको अध्ययन गर्दै उनको गीत सिर्जनाक्रममा देखापरेका विभिन्न मोड र प्रवृत्तिको अध्ययन गर्नु रहेको छ । यस शोधपत्रका निम्नलिखित उद्देश्यहरू रहेका छन् :

- 1) गीतको सैद्धान्तिक स्वरूपको बारेमा स्पष्ट गर्नु ।
- 2) माधव घिमिरेको जीवनी तथा व्यक्तित्वबारे उल्लेख गर्नु ।
- 3) माधव घिमिरेको गीतिप्रवृत्तिका बारेमा स्पष्ट गर्नु ।
- 4) माधव घिमिरेको गीतलेखनको विकासबारे उल्लेख गर्नु ।
- 5) माधव घिमिरेका गीतहरूलाई सैद्धान्तिक आधारमा विश्लेषण गर्नु ।

१.७ शोधकार्यको औचित्य

माधव घिमिरेले नेपाली साहित्यको इतिहासमा उल्लेखनीय योगदान दिएका छन् । आधा शताब्दीभन्दा लामो साहित्यिक-यात्रा पार गरिसकेका घिमिरेका जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वसम्बन्धी, बालसाहित्यसम्बन्धी, गीतिनाट्यसम्बन्धी अध्ययन-अनुसन्धान भए तापनि नेपाली गीतसाहित्यमा उनले के-के योगदान गरे भन्ने बारेमा सर्वप्रथम व्यवस्थित र विस्तृत रूपमा खोज-अन्वेषणहरू आवश्यक देखिएको हुँदा सो आवश्यकता यस शोधकार्यले पूरा गरेको छ । तसर्थ घिमिरेका गीतहरूका विषयमा अध्ययन-अनुसन्धान गर्नु स्वतः औचित्यपूर्ण देखिन्छ । समसामयिक नेपाली परिवेशमा अधिक् कविहरू गद्य कवितातिर अग्रसर भएका बेलामा पनि नेपाली पद्य कविता परम्परालाई निरन्तरता दिँदै अगाडि बढ्नु र बालसाहित्य, गीतिनाट्य आदिलाई पनि संगसंगै ल्याउनु, उनको महत्वपूर्ण कार्य हो । सिर्जनशील नवप्रतिभाहरूलाई हौसला प्रदान गर्नका लागि र घिमिरेका विषयमा यथेष्ट जानकारी लिन चाहने सबैका लागि तथा नेपाली गीतसाहित्यमा उनले देखाएका प्रवृत्ति ठम्याउनका निम्ति यो शोधकार्य सहयोगी बनेको छ ।

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन

कवि, बालसाहित्यकार, गीतिनाट्यकार आदि साहित्यिक व्यक्तित्वका धनी माधव घिमिरेका विविध साहित्यिक विधा, उपविधाहरूको अध्ययन नगरेर गीतहरूको मात्र खोजपूर्ण अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्नु यस शोधकार्यको सीमा रहेको छ । चलचित्रमा भएका गीतहरूमध्ये पुस्तकमा प्रकाशित गीतलाई मात्र यस शोधपत्रमा विवेचना गरिएको छ ।

१.९ पूर्वकार्यको समीक्षा

माधव घिमिरेले साहित्यका विविध विधामा कलम चलाए तापनि उनका गीतहरूका बारेमा विस्तृत र सुव्यवस्थित अध्ययन-अनुसन्धान भने भएको पाइँदैन, यद्यपि केही समालोचकहरूका केही कृतिहरूमा सामान्य टिप्पणी भने भएको छ । आजसम्म उनका बारेमा गरिएका केही चर्चा, परिचर्चालाई पूर्वकार्यका रूपमा लिएर कालक्रमिक ढङ्गमा तल प्रस्तुत गरिएको छ :

- 1 राममणि रिसालले नेपाली कवि र काव्य (२०३१) मा घिमिरेलाई सामान्य जनजीवनमा भिजेका र परेका यथार्थ घटनालाई काव्यको रूप दिई लोकलयमा सरल एवम् सरस शैलीमा अभिव्यक्त गर्ने गीतकारका रूपमा चर्चा गरेका छन् ।
- 2 वासुदेव त्रिपाठीले नेपाली कविताको सिंहावलोकन (२०३२) मा गीतसँग कीट्स र घिमिरे दुवैको जन्मजात सम्बन्ध छ भनेका छन् । उनले 'ओड' हरूमा कीट्सको र कविताहरूमा घिमिरेको गीतप्रतिको अनुराग प्रशस्त पाइन्छ भनेका छन् ।
- 3 तारानाथ गौतमले 'कवि माधवप्रसाद घिमिरेको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको विवेचना' (२०३७) शीर्षकको अप्रकाशित शोधपत्रमा घिमिरेका गीतहरू भावनाका दृष्टिमा ज्यादै मोहक भइकन पनि गेयात्मक दृष्टिमा भन्नु उच्च छन् भन्ने कुरालाई प्रस्ट पारेका छन् ।
- 4 भानुभक्त पोखरेलले कवि घिमिरे र उनका काव्यचिन्तन (२०३९) मा घिमिरेका काव्य-कविता र गीतहरू सबैतिरबाट सुमधुर, जताबाट चाखे पनि उत्तिकै स्वादिष्ट र पदावली,

छन्दोविधान, संरचना र भावविधान आदि सबै दृष्टिले सर्वाङ्गसुन्दर-मधुर हुनुमा कालिदासको प्रभाव बढी देखिन्छ भनेका छन् ।

- 5 रमेश श्रेष्ठले नेपाली कविताको प्रवृत्ति (२०४९) मा घिमिरेका गीतमा प्रकृति ग्रामीण जीवनमा आधारित हुन्छ भनेका छन् । सरल र आनन्दमय चित्रण घिमिरेको प्रकृतिप्रतिको आराधना हो भन्ने उनको मत छ ।
- 6 खगेन्द्र लुइटेले र अन्यद्वारा सम्पादित पुस्तक नेपाली कवि र कविता (२०५४) मा राम्रा राष्ट्रिय गीत र कविता रचना गर्ने घिमिरे राष्ट्रवादी कवि र गीतकार हुन् भनेका छन् । उनी सहज भावलाई कलात्मक रूपमा सन्तुलित किसिमले रस, छन्द र अलङ्कारलाई प्रयोग गर्न सिद्धहस्त देखिन्छन् भनी चर्चा गरेका छन् ।
- 7 मोहनप्रसाद घिमिरेले 'बालसाहित्यकार माधव घिमिरे' (२०५६) शीर्षकको अप्रकाशित शोधपत्रमा माधव घिमिरेका बालगीतहरू बालमष्तिष्कले बुझ्ने खालका अत्यन्त सरल र सुन्दर छन् भनी उल्लेख गरेका छन् ।
- 8 व्याकुल माहिलाद्वारा सम्पादित कृति नेपाली गीतसङ्ग्रह (२०५९) मा कृष्णहरि बरालले माधव घिमिरेलाई देशभक्ति, शृङ्गार, मानवता, भक्तिभाव, प्रकृतिप्रेमलाई मूल कथ्य बनाएर गीत लेख्ने गीतकार भनेका छन् । लोकलयलाई अझ स्तरीयता प्रदान गर्नाका साथै परिष्कारपूर्ण शिल्पशैलीको साँचोमा ढालिएका उनका गीतहरू अत्यन्त मधुर र मर्मस्पर्शी छन् भन्ने उनको ठहर छ । घिमिरेले गीतका माध्यमबाट हाम्रो संस्कृति तथा लोकप्रवृत्तिलाई पनि उठाउने कार्य गरेका छन् भनी उल्लेख गरेका छन् ।
- 9 वासुदेव त्रिपाठी तथा अन्यद्वारा सम्पादित पुस्तक नेपाली कविता भाग-४ (२०६०) मा घिमिरेलाई राष्ट्रिय एकताका साथै देशभक्तिको भावना भएका गीतकार भनेर चिनाइएको छ ।

- 10 कृष्णहरि बरालले गीत : सिद्धान्त र इतिहास (२०६०) मा घिमिरेलाई सांस्कृतिक विम्बहरूको प्रयोगका दृष्टिले सम्पन्न गीतकार भनेर परिचय गराएका छन् ।
- 11 नेत्र एटमले राष्ट्रकवि घिमिरे : समीक्षात्मक अवलोकन (२०६०) मा घिमिरेका गीतहरूमा मानवीय मनमा उठेका पीडाहरूलाई मलम लगाउने सामर्थ्य तथा राष्ट्रियताको जिउँदो रूप पाइन्छ भनेका छन् ।
- 12 कृष्ण गौतमले राष्ट्रकवि घिमिरे : समीक्षात्मक अवलोकन (२०६०) मा घिमिरेका गीतहरूमा नेपाली संस्कृतिका विविध रूप पाइन्छ भनी उल्लेख गरेका छन् ।
- 13 कमलराज रेग्मीले कविवर माधव घिमिरे अभिनन्दन ग्रन्थ (२०६०) मा माधव घिमिरेका गीत जति गाए पनि सकिँदैन, कविता जति पढे पनि, सुने पनि पढ्न वा सुन्न मन लाग्न छोड्दैन भनेका छन् ।
- 14 कालिप्रसाद रिजालले कविवर माधव घिमिरे अभिनन्दन ग्रन्थ (२०६०) मा माधव घिमिरेका कविताहरू गीतिमय हुन्छन् र गीतहरू कवितामय हुन्छन् भनेका छन् । उनका काव्यमा गीतितत्वहरू रहेको र पाठ गर्दा वा सस्वर पढ्दा गीतको अनुभूति हुने भएकाले पाठकको मनमस्तिष्कमा गहिरो प्रभाव पार्न सफल हुन्छन् भनेका छन् ।
- 15 अनिरुद्ध तिमसिनाले कविवर माधव घिमिरे अभिनन्दन ग्रन्थ (२०६०) मा घिमिरेका 'किन्नरकिन्नरी' गीतसङ्ग्रहका गीतहरू सङ्क्षिप्त र लघु भावविम्बका भए पनि अत्यन्त सघन एवम् मनोहर छन् भनेका छन् । प्रकृति, मानव, राष्ट्रियता र सामाजिक चेतनालाई आङ्गनै प्रकारको रचनाकौशलद्वारा उनले लोकछन्दलाई समेत उत्कर्षमा पुऱ्याएका छन् भनी चर्चा गरेका छन् ।
- 16 केदार खनालले कविवर माधव घिमिरे अभिनन्दन ग्रन्थ (२०६०) मा उत्कृष्ट गीतकार र गीतिनाट्यकारका रूपमा समेत प्रसिद्धि पाएका घिमिरे काव्यजगत्का स्रष्टा हुन् भनेका छन् ।

वैयक्तिक सुखदुःखलाई समेत निस्पृह भावले हेर्ने कर्मवादी कवि घिमिरे जीवन र जगत्प्रति आस्थावान् छन् र मानवमूल्यको कलात्मक पक्षमा अनवरत अग्रसर छन् भनेर उल्लेख गरेका छन् ।

17 हेमाङ्गराज अधिकारीले कविवर माधव घिमिरे अभिनन्दन ग्रन्थ (२०६०) मा घिमिरे गीत, गीतिकविता, पद्य कविता, गद्यकवितालाई कविताकै रूपभेद मान्दछन् भनेका छन् । उनका गीतहरू कविताजस्तै छोटोमीठो, बारम्बार सुनिरहूँ र गुनिरहूँजस्ता हुन्छन् भनेका छन् ।

18 मुक्तिनाथ घिमिरेले कविवर माधव घिमिरे अभिनन्दन ग्रन्थ (२०६०) मा माधव घिमिरेको 'गाउँछ गीत नेपाली' बोलको गीत राष्ट्रियताको भावना भएको उत्कृष्ट गीत हो भनेका छन् । जबसम्म नेपालमा कोशीजस्ता नदी बगिरहन्छन्, आकाशमा चन्द्रसूर्य रहिरहन्छन्, राष्ट्रिय विखण्डन नहुने, नेपालको राष्ट्रिय झन्डा फहराइरहने हुन्छ, त्यसबेलासम्म यो गीत अमर रहन्छ भनी उल्लेख गरेका छन् ।

19 मुकुन्दराज पथिकले कविवर माधव घिमिरे अभिनन्दन ग्रन्थ (२०६०) मा घिमिरेका शब्दहरू गाउन, पढ्न र सुन्न मन लागि रहने खालका हुन्छन् भनेका छन् । उनका गीतमा हिमालहरू उठ्छन्, मानिसहरूलाई हौसला प्रदान गर्छन् र सुन्दरताको परिचय दिन्छन् भनी उल्लेख गरेका छन् ।

20 रमा शर्माले कविवर माधव घिमिरे अभिनन्दन ग्रन्थ (२०६०) मा घिमिरे नेपाली साहित्यका भीष्मपितामह हुन् भनेकी छन् । उनी सङ्गीत र कलाका पारखी अनि साहित्यका चिरतपसी हुन् भनी चर्चा गरेकी छन् ।

21 विन्दू शर्माले गीतिनाट्य परम्परामा राष्ट्रकवि घिमिरे (२०६२) मा घिमिरेलाई देशभक्ति, शृङ्गार, प्रकृतिप्रेम र मानवतावादलाई मूल कथ्य बनाएर गीत लेख्ने गीतकार भनी चर्चा गरेकी छन् ।

यसरी गीतकार माधव घिमिरेको गीतकारिताका बारेमा विभिन्न ठाउँमा चर्चा गरिएको भए

पनि उनको गीतकारितालाई व्यवस्थित रूपमा अध्ययन र विश्लेषण गरी सत्यापनद्वारा यथेष्ट जानकारी दिने प्रयास यस शोधपत्रमा गरिएको छ ।

१.१० सामग्रीसङ्कलन तथा शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्यका लागि सामग्री सङ्कलन गर्दा प्रमुख रूपमा पुस्तकालय सामग्रीसङ्कलन विधिलाई नै प्रयोग गरिएको छ । यसक्रममा शोधनायकसँग पनि धेरै कुराहरू जानकारी लिइएको छ । यस विधाका विज्ञहरूको यथोचित सर-सल्लाह र सुझाव पनि ग्रहण गरिएको छ ।

गीत विश्लेषण गर्ने क्रममा पूर्वीय समालोचना सिद्धान्तका अलङ्कार, बिम्ब, प्रतीक, अनुप्रास, लय आदिलाई प्रयोग गरिएको छ भने पाश्चात्य समालोचना सिद्धान्तका जीवनीपरक समालोचना पद्धतिका साथै यहाँ प्रचलित विविध वादहरूलाई पनि अवलम्बन गरिएको छ । गीत विश्लेषणका लागि प्रमुख आधार गीत सिद्धान्तलाई मानिएको छ ।

१.११ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई व्यवस्थित एवम् सुगठित रूप दिनका लागि प्रत्येक परिच्छेदलाई मूल शीर्षकहरूमा विभाजन गरी आवश्यकताअनुसार उप-शीर्षकहरू समेत राखिएको छ । यस शोधपत्र ६ परिच्छेदमा विभाजन गरी तयार गरिएको छ । परिच्छेद विभाजन निम्नानुसार व्यवस्थित गरिएको छ :

- परिच्छेद एक : शोधपरिचय
परिच्छेद दुई : माधव घिमिरेको जीवनी र व्यक्तित्वको अध्ययन
परिच्छेद तीन : गीतको सैद्धान्तिक अध्ययन
परिच्छेद चार : विभिन्न कोणबाट माधव घिमिरेका गीतहरूको विश्लेषण
परिच्छेद पाँच : माधव घिमिरेको गीतियात्रा र गीतिप्रवृत्तिको अध्ययन
परिच्छेद छ : उपसंहार तथा निष्कर्ष

सन्दर्भसामग्रीसूची

परिच्छेद दुई

माधव घिमिरेको जीवनी र व्यक्तित्वको अध्ययन

२.१ माधव घिमिरेको सङ्क्षिप्त परिचय

२.१.१ जन्म र जन्मस्थान

माधव घिमिरेको जन्म वि.सं. १९७६ साल असोज ७ गते सोमबार औंसी छोएको चतुर्दशी तिथिका दिन भएको हो । उनको चिनाको नाम टोपनाथ घिमिरे हो । उनको जन्म गौरीशङ्कर उपाध्याय र द्रौपदीदेवीको पहिलो सन्तानका रूपमा गण्डकी अञ्चल, लमजुङ जिल्लाको पुस्तुन बाहुनडाँडा गाउँमा भएको हो । औपचारिक नाम माधवप्रसाद घिमिरे भए पनि साहित्यिक जगत्मा उनी माधव घिमिरेका नामबाट प्रख्यात रहेका छन् । करिब तीन वर्षको उमेरमै मातृस्नेहबाट वञ्चित भएका घिमिरेले परिवारबाट उति माया र ममता प्राप्त गर्न सकेनन् । प्राकृतिक सौन्दर्यले भरिपूर्ण लमजुङको पुस्तुन बाहुनडाँडा गाउँ मनचुली हिमालको काखमा अवस्थित छ । माधव घिमिरे त्यहाँको निगालाको छाया, छहराको गर्जन तथा मर्स्याङ्दीको अविरल गायनसँगै लेकबेंसी गरेर हुर्केका हुन् । प्रकृतिको रमणीय स्थानमा जन्मेका घिमिरेका काव्यमा ग्रामीण जनजीवनको छाप र प्रकृतिको सुन्दर चित्रण पाइनु स्वाभाविक हो । जन्मस्थानको प्राकृतिक सुन्दरताले घिमिरेको कवि हृदयलाई प्रशस्त प्रेरणा प्रदान गरेको छ । त्यसैले घिमिरेको जन्म तथा जन्मस्थान पनि उनको साहित्यिक रचनाधर्मितामा प्रेरणा तथा पृष्ठभूमि तयार गर्ने बलियो जगका रूपमा रहेका छन् ।

२.१.२ बाल्यकाल र शिक्षादीक्षा

माधव घिमिरेले लमजुङको पुस्तुन बसाइकै क्रममा वि.सं. १९८१ सालमा ६ वर्षको उमेरदेखि घरमै शिक्षा आरम्भ गरे । त्यसबेला उनले 'दुर्गाकवच' र 'चण्डी' घोक्सकेका थिए । आठ/नौ वर्षको उमेरदेखि फुले बाबाजीसँग ज्योतिष पढ्न थालेका घिमिरेले 'भास्वती' बाट पञ्चाङ्ग (पात्रो) निकाल्ने विधिको अध्ययन गरे । अनौपचारिक अध्ययनकै क्रममा बाह्रदेखि सोह्र

वर्षसम्मको उनको किशोरकालीन जीवन लमजुडकै दुराडाँडा र खुदीबेनीमा बितेको थियो । दुराडाँडामा बस्ता उनले मोक्षेश्वर घिमिरेसँग गणित र फलित ज्योतिष पढे । खुदीबेनीको संस्कृत पाठशालामा बद्रीनाथ सुवेदी (चरी पण्डित) बाट उनको पढाइ अगाडि बढ्यो । वि.सं. १९९३ सालमा माधव घिमिरेले काठमाडौँ आएर रानीपोखरी संस्कृतप्रधान पाठशालाबाट सोही साल प्रथमा परीक्षा प्रथम श्रेणीमा उत्तीर्ण गरे । त्यसपछि उनले तीनधारा पाठशालामा भर्ना भएर पढी बनारसको क्विन्स कलेजबाट मध्यमा परीक्षा वि.सं. १९९७ सालमा प्रथम श्रेणीमा र त्यसै कलेजबाट २००१ सालमा सर्वदर्शन विषयमा शास्त्री पनि प्रथम श्रेणीमै उत्तीर्ण गरे । दुराडाँडामा बसेका बेला उनले 'उपदेशमञ्जरी' को सिको गरी वसन्ततिलका र उपजाति छन्द मिलाएर पहिलोपल्ट कविता लेखेर सुनाएका थिए । खुदीबेनीमा बस्दा 'वैराग्यपुष्प' शीर्षकको कविता लेखेर त्यहाँका नारायणदत्त पण्डितलाई सुनाएपछि उनले 'कवि हुन्छौ क्यारे' भन्ने भविष्यवाणी गरेको र वसन्ततिलका छन्दको नियम सिकाइदिएको कुरा स्वयम् घिमिरेले बताएका छन् । खुदीबेनीमै बस्दा उनले 'गोरखापत्र' मा प्रकाशित लेखनाथ पौड्याल र चक्रपाणि चालिसेका कविताहरू पढ्ने अवसर पाएका थिए । उनको प्रथम प्रकाशित कविता 'ज्ञानपुष्प' वि.सं. १९९२ सालको 'गोरखापत्र' मा प्रकाशित छ । यो पनि खुदीबेनीबाटै पठाइएको थियो । रानीपोखरीको तीनधारा पाठशालामा अध्ययन गरिरहेका बेलामा घिमिरेले कविता लेख्ने र छपाउने कार्यलाई निरन्तरता दिइरहेका थिए । यसैबेला उनको नवमञ्जरी (१९९४) कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भएको हो ।

यसरी माधव घिमिरेको बाल्यकाल विभिन्न स्थानमा बितेको थियो र शिक्षादीक्षा पनि विभिन्न ठाउँका अनुभव, सल्लाह र सुझावबाट प्रेरित भएर अगाडि बढेको थियो ।

२.१.३ पारिवारिक पृष्ठभूमि

माधव घिमिरे आफ्ना पिताको भन्दा ठूलोबाको प्रभुत्व भएको पारिवारिक वातावरणमा हुर्केका हुनाले उनले बाल्यकालमा चाहिँदो पारिवारिक ममता पाउन नसकेको देखिन्छ । तीन वर्षको उमेरमै टुहुरो भएका घिमिरे ठूलोबाबाट अपहेलित थिए । उनले सौतेनी आमाबाट उचित माया-ममता पाउन सकेका थिएनन् । त्यसैले एघार वर्षको उमेरसम्म घरको उदास वातावरणबाट मुक्ति पाउन हिउँदमा पुस्तुन र वर्षामा बाबुसँगै जगराको गोठमा बस्नै आएका थिए । उनको

परिवार त्यति शिक्षित नभए पनि सामान्य संस्कृतको पठनपाठन गर्ने 'उपदेशमञ्जरी' जस्ता नेपाली साहित्यका पुस्तकमा चाख राख्ने र लोकगीत-गाथामा रुचि भएको थियो । माधव घिमिरे सत्र वर्षको उमेरमा बिनाखर्च काठमाडौं आएका थिए र पारिवारिक दायित्व आफैं वहन गर्न थालेका थिए । काठमाडौंमा तेह्र ठाउँमा डेरा सरिसकेपछि मात्र आफ्नो घर बनाउन सफल भएका घिमिरेले ठूलो पारिवारिक बोझ खपेरै पनि आठ जना छोराछोरीहरू सबैलाई स्नातक गराउनु, दुई छोरालाई इन्जिनियरिङ, एउटी छोरीलाई एम्.बि.बि.एस्. डाक्टर र अर्कोलाई एम्.ए. उत्तीर्ण गराउन सक्नु उनको कुशल अभिभावक व्यक्तित्वको परिचय हो । यसरी हेर्दा माधव घिमिरेको परिवार सभ्य र सुशिक्षित रहेको छ ।

२.१.४ विवाह र दाम्पत्य जीवन

माधव घिमिरेको पहिलो विवाह चौध वर्षको उमेरमा वि.सं. १९९० सालमा लमजुङ खुदीबेनीकी गौरी पोखरेलसँग भएको थियो । गौरीबाट उनका दुई छोरीहरू शान्ति र कान्ति भएका छन् । वि.सं. २००४ सालमा गौरीको निधन भएपछि उनले वि.सं. २००५ सालमा दोस्रो विवाह महाकाली अधिकारीसँग गरे । महाकालीबाट चार छोरीहरू मञ्जु, उषा, किरण र ज्योति तथा दुई छोराहरू इन्दीवर र राजीव गरी ६ जना सन्तान प्राप्त भएका छन् ।

यसरी घिमिरेको वैवाहिक जीवनमा गौरी तथा महाकालीको आगमन अत्यन्त ठूलो सफलता साबित हुनुका साथै साहित्यिक जीवनमा पनि पत्नीहरूको आगमन प्रेरक बन्न गएको छ । घिमिरे प्राज्ञिक व्यक्ति र महाकाली सफल गृहिणी भएका कारणले उनको सम्पूर्ण परिवार शिक्षित, सम्पन्न र प्रतिष्ठित रूपमा स्थापित भएको छ ।

२.१.५ संस्थागत संलग्नता

माधव घिमिरेले वि.सं. १९९९ सालको सुरुदेखि नै भाषानुवाद परिषद्मा लेखक पदमा जागिर खान थालेका हुन् । चार वर्ष त्यहाँ जागिर खाएपछि वि.सं. २००३ सालमा उनी 'गोरखापत्र' को सहायक सम्पादक बने । वि.सं. २००४ सालमा आधार-शिक्षाको तालिम लिई

उनी २००५ सालमा लमजुङको प्राथमिक विद्यालयमा प्रधानाध्यापक भए । वि.सं. २००८ सालसम्म त्यहाँ काम गरी २००९ सालमा काठमाडौँ आएर 'शिक्षक-शिक्षण केन्द्र' ताहाचलमा शिक्षकका साथै छात्रावास निरीक्षकको काम पनि गर्न थाले । घिमिरे काव्यप्रतिष्ठानको सदस्य रहेका बेला त्यस प्रतिष्ठानबाट निस्कने 'इन्द्रेणी' पत्रिकाको २०१३ सालको पाँचौँदेखि नवौँ अङ्कसम्म सम्पादन गरेको पाइन्छ । २०२१/२२ सालदेखि सहायक सम्पादक तथा प्रधान सम्पादक बनेर नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट निस्कने 'कविता' पत्रिकाका तीन तथा आठ अङ्कसमेत जम्मा एघार अङ्कको सम्पादन गरेको देखिन्छ । घिमिरे २०१४ सालमा रोयल नेपाल एकेडेमी (हालको ने.रा.प्र.प्र.) को गठन हुँदा त्यसका सदस्य (२०१४-२७), आजीवन सदस्य (२०२८), उपकुलपति

(२०३६-४५) र कुलपति (२०४६-४७) भएर कुशल ढङ्गले जिम्मेवारी वहन गरेका छन् । उनले शाही नेपाली चलचित्र संस्थानको सदस्य भएर पनि काम गरिसकेका छन् भने २०५९ सालदेखि राजपरिषद्को सदस्य रहनुका साथै हाल नेपाली शिक्षा परिषद्को सभापति समेत छन् । यसरी घिमिरेले विभिन्न संघ-संस्थासँग आबद्ध भएर काम गरेको पाइन्छ ।

२.१.६ भ्रमण

माधव घिमिरेले साहित्यिक कार्यक्रमका माध्यमबाट पटकपटक गरी स्वदेश तथा विदेशका विभिन्न ठाउँको भ्रमण गर्ने अवसर पाएका छन् । स्वदेशतर्फ राप्ती, लुम्बिनी, मेची, कोसी, जनकपुर, सगरमाथा, बाग्मती, गण्डकी र नारायणी अञ्चलका सदरमुकामलगायत तिनका विभिन्न स्थानको भ्रमण गरेका छन् । विदेश भ्रमणतर्फ घिमिरे वि.सं. २०१३ सालमा नयाँ दिल्लीमा सम्पन्न प्रथम अफ्रो एसियाली लेखक सम्मेलनमा प्रतिनिधि मण्डलको सदस्य बनेर भाग लिन गएको जानकारी पाइन्छ । त्यस्तै, २०१५ सालमा रुसको तासकन्दमा सम्पन्न दोस्रो अफ्रो एसियाली लेखक सम्मेलनमा पनि घिमिरेले भाग लिएका थिए । उनले रुसका विभिन्न भागको भ्रमण गर्नुका साथै भारत सरकारको अतिथि बनेर भारतका सुप्रसिद्ध सहर र दर्शनीय स्थलहरूको भ्रमण गरेका छन् । २०५७ सालमा पहिलोपल्ट बेलायत तथा संयुक्त राज्य अमेरिकाको भ्रमण तथा पाकिस्तान, बङ्गलादेश, चीन आदि देशहरूमा पनि साँस्कृतिक प्रतिनिधि मण्डलका अध्यक्ष भएर भ्रमण गरिसकेका छन् । यसरी घिमिरेले स्वदेश तथा विदेशका विभिन्न स्थानहरूको भ्रमण गरेको

पाइन्छ ।

२.१.७ सम्मान एवम् पुरस्कार

नेपाली भाषा र साहित्यका क्षेत्रमा भन्डै सात दशकदेखि निरन्तर रूपमा योगदान गर्दै आएका माधव घिमिरेले आफ्नो जीवनकालमा प्रशस्त मान सम्मान र पुरस्कारहरू पाएका छन् । नेपाली समाज र राष्ट्रका लागि साहित्यका माध्यमद्वारा गरेको गुणात्मक र सिर्जनात्मक योगदानको कदरस्वरूप उनले पाएका मानसम्मान, पदक र पुरस्कारहरूको विवरण यसप्रकार छ :

1. प्रथम पुरस्कार र स्वर्णपदक ('राष्ट्रिय भन्डा' पद्यकवितामा) : प्रथम साहित्य सम्मेलन, २००४ जेठ ।
2. नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानद्वारा प्रदत्त एकेडेमी विशिष्ट प्रज्ञापदक, २०२२ ।
3. त्रिभुवन प्रज्ञा पुरस्कार, २०३३ ।
4. गोरखा-दक्षिणबाहु द्वितीय, २०३७ ।
5. 'मालती-मङ्गले' विशेष नगद पुरस्कार, २०४१ ।
6. सिलसिला परिवारबाट रथयात्रा, २०५१ ।
7. सीताराम साहित्य पुरस्कार, २०५१ ।
8. त्रि.वि. दीक्षान्तका प्रमुख र दीक्षान्त भाषण, २०५२ र २०६० ।
9. आदिकवि भानुभक्त पुरस्कार, २०५२ ।
10. साझा पुरस्कार, २०५४ र २०५८ ।
11. राष्ट्रिय व्यक्तित्व सम्मान, २०५६ ।
12. भूपालमानसिंह कार्की प्रज्ञा-पुरस्कार, २०५६ ।
13. बसुन्धरामान सम्मान, २०५७ ।

14. सुप्रसिद्ध गोरखा-दक्षिणबाहु प्रथम, २०५७ ।
15. वीरेन्द्र-ऐश्वर्य पदक, २०५८ ।
16. राष्ट्रिय प्रतिभा पुरस्कार, २०६० ।
17. पूर्वाञ्चल नागरिक अभिनन्दन, विराटनगर, २०६० ।
18. 'तन्नेरी' पत्रिकाबाट 'राष्ट्रकवि माधव घिमिरे विशेषाङ्क' प्रकाशित गरी विशेष अभिनन्दन, २०६० भदौ ६ गते ।
19. जनस्तरबाट भव्य नागरिक अभिनन्दनग्रन्थ समर्पण एवम् श्री ५ बाट औपचारिक रूपमा राष्ट्रकवि घोषणा, २०६० असोज ७ गते ।
20. चितवनमा रथयात्रा तथा नागरिक अभिनन्दन (२०६० पुस १६) गरी वागीश्वरी पत्रिकाको 'राष्ट्रकवि माधव घिमिरे विशेषाङ्क' (२०६१) प्रकाशित ।

उल्लिखित सम्मान एवम् पुरस्कारका साथै लमजुङ युवासाहित्य समाजले नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने साहित्यिक स्रष्टाहरूलाई सम्मान गर्ने रचनात्मक उद्देश्य राखेर २०५७ सालमा माधव घिमिरे साहित्य पुरस्कारको स्थापना गरेको छ । लमजुङ जिल्लामा जन्मेर नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने साहित्यकारलाई यो पुरस्कार दिइने लक्ष्य रहेको जानकारी पाइन्छ । यसरी घिमिरेलाई बेलाबेलामा प्रदान गरिएका सम्मान एवम् पुरस्कारहरूले उनको साहित्यसिर्जनामा थप ऊर्जा प्रदान गरेको पाइन्छ ।

२.१.८ लेखनमा प्रेरणा र प्रभाव

माधव घिमिरेको साहित्यिक जीवनमा विभिन्न व्यक्तिहरूको प्रेरणा र प्रभाव परेको पाइन्छ । घिमिरे सुरुमा लेखनाथ पौड्यालका रचना तथा तीर्थराज पाण्डेको 'उपदेशमञ्जरी' का कविताबाट प्रभावित देखिन्छन् । बाल्यकालमा सुनेका 'घोडाको पुच्छर काट्ने बोक्सीको क्रियाकलाप', 'मधुमालतीको प्रेम', 'सुनकेशरी मैयाँको सुनौला कपाल' आदि कथाहरूका साथै पुस्तुनका छहराहरूको गर्जना तथा त्यहाँ देखिने हिमाली दृश्य आदिबाट पनि उनी प्रभावित भएको

जानकारी पाइन्छ । घिमिरेले वैचारिक प्रेरणाचाहिँ महात्मा गान्धीबाट प्राप्त गरेका हुन् । त्यसैले गान्धीको अहिंसावादी मानवतावादी विचार उनका सबै काव्यकृतिहरूमा देखिन्छ । घिमिरेले संस्कृतका महाकवि कालिदास र बङ्गालीका विशिष्ट कवि रवीन्द्रनाथ ठाकुरलाई आदर्श मानेको पाइन्छ । उनी कालिदासको थोरैमा धेरै भन्न सक्ने क्षमता तथा रवीन्द्रनाथको दर्शनका रहस्यमय कुरालाई पनि स्पष्ट पारेर बुझाउन सक्ने सामर्थ्यबाट प्रभावित छन् । यसरी घिमिरेले विभिन्न महापुरुषका वैचारिक मान्यताबाट प्रेरित भएर तिनलाई साहित्यको आदर्शका रूपमा प्रयोग गर्नाका साथै आफ्नै आदर्श र मान्यताहरूको स्थापना पनि गरेका छन् ।

२.२ माधव घिमिरेको व्यक्तित्व

हरेक व्यक्तिको आ-आफ्नै किसिमको व्यक्तित्व हुन्छ । त्यस्तै माधव घिमिरेको पनि रहेको छ । शाब्दिक अर्थमा व्यक्तित्वलाई अर्थ्याउने क्रममा 'नेपाली बृहत् शब्दकोश' मा व्यक्तित्वको अर्थ "कुनै व्यक्तिको वैयक्तिक विशेषतालाई देखाउने गुण, व्यक्तिविशेषको निजीपन, व्यक्तिले अरूलाई प्रभावित पार्ने व्यक्तिविशेषमा निहित विशेषता" भनेको छ । माधव घिमिरेको ८३ वर्ष लामो जीवनयात्रामा उनले निर्माण गरेको आफ्नो बहुआयामिक व्यक्तित्वलाई विभिन्न शीर्षक, उप-शीर्षकहरूमा राखी चर्चा गर्न सकिन्छ :

२.२.१ शारीरिक व्यक्तित्व

न अग्लो न होचो, साँढे पाँच फिटजतिको उचाइ भएका, गहुँगोरो तर अलि रातो रङ बढी भएको गोलोगोलै खालको तर अलिक लाम्चिलो अनुहार, ठूलो देखिने अलि-अलि चुच्चो नाक, ठूलो तर केही भित्र गढेको आँखा, तीनरेखा परेका निधार, ठूला देखिने राता केही राँ भएका कान, आँखीभौँका राँ सलक्क नमिलेका भए पनि उज्यालो अनुहार भएका, चेप्टो चेप्टो शरीर भएका माधव घिमिरेको शारीरिक व्यक्तित्व प्रभावशाली र आकर्षक छ । उनको बोली ठूलो भए पनि सुमधुर र कर्णप्रिय छ । प्रायः राष्ट्रिय पोसाक लगाउने घिमिरे हँसिलो भएर पनि गम्भीर, फर्स्याइलो भएर पनि धकिलो लाग्नु उनको शारीरिक व्यक्तित्वको निजी विशेषता हो ।

२.२.२ कवि व्यक्तित्व

माधव घिमिरे वि.सं. १९९२ मा 'ज्ञानपुष्प' शीर्षकको फुटकर कविताका माध्यमबाट साहित्यिक जगत्मा देखापरेका हुन् । कविता लेखनको आरम्भमा लेखनाथको प्रभाव बढी देखापर्ने घिमिरेका त्यसै साल 'गोरखापत्र' (१९९२) मा नौओटा फुटकर कविताहरू पनि प्रकाशित भएका छन् । पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित उनका कवितासङ्ग्रह यसप्रकार छन् :

- नवमञ्जरी (१९९४)
- चैत-वैशाख (२०६०)

नवमञ्जरी (१९९४) कवितासङ्ग्रहमा उनका नौओटा कविताहरू सङ्कलित छन् । यसका अतिरिक्त घिमिरेका विभिन्न फुटकर कविताहरू पनि छन् । ती यसप्रकार छन् : 'राष्ट्रिय भन्डा' (२००४), 'कलमवीर' (२००७), 'विश्ववन्धु' (२००७), 'स्वदेशको सँगालो' (२००७), 'पर्वतवासिनी देवी' (२०१०), 'साँझ' (२०१०), 'वैशाख' (२०११), 'अन्नपूर्णा' (२०११), 'नवयुवक' (२०१३), 'हाइड्रोजन बम' (२०१३), 'यात्री' (२०१३), 'कालीगण्डकी' (२०१५), 'दुलही कञ्चनजङ्घा' (२०३५) । यी कविताहरूमा घिमिरेको स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्ति भेटिन्छ । कवि घिमिरेका वि.सं. १९९९ देखि २०६० सम्ममा रचना गरिएका पचासी ओटा कविताहरू चैत-वैशाख (२०६०) मा सङ्गृहीत छन् । यस सङ्ग्रहका कविताका आधारमा घिमिरे वर्णमात्रिक छन्दप्रयोगका दृष्टिले लेखनाथका उत्तराधिकारी र वार्णिक लोकछन्द प्रयोगका दृष्टिले देवकोटाका उत्तराधिकारी मानिन्छन् । घिमिरेका कविताहरूमा सङ्गीतोन्मुख प्रवृत्तिका साथै स्थानीय जीवनपद्धति र लोकसंस्कृति पनि प्रबल रूपमा पाइन्छ । यसरी हेर्दा नेपाली कविताका क्षेत्रमा लेखनाथ तथा देवकोटाका मध्यविन्दुका रूपमा रहेका घिमिरेको साहित्यिक व्यक्तित्वको प्रमुख पक्ष कवि व्यक्तित्व बनेको देखिन्छ ।

२.२.३ खण्डकाव्यकार व्यक्तित्व

नेपाली साहित्यमा माधव घिमिरेको कवि व्यक्तित्वपछि खण्डकाव्यकार व्यक्तित्वको चर्चा हुने गरेको पाइन्छ । वि.सं. २००४ सालमा गौरी खण्डकाव्यका केही श्लोकहरू प्रकाशित हुन थालेपछि घिमिरेको खण्डकाव्ययात्रा सुरु भएको मानिन्छ । गौरी (२००४) को आंशिक प्रकाशनबाट सुरु भएर वर्तमानसम्म निरन्तर चलेको घिमिरेको खण्डकाव्ययात्रामा प्रकाशित खण्डकाव्यहरू यसप्रकार छन् :

- 'पापिनी आमा' (२०१३)
- 'गौरी' (२०१५)
- 'राजेश्वरी' (२०१७)
- 'राष्ट्रनिर्माता' (२०२३)
- 'धर्तीमाता' (२०३०)
- 'इन्द्रकुमारी' (२०५७)
- 'बोराको परदा' (२०५७)
- 'गौँथली र गजधम्म' (२०५७)

रचनाकालका आधारमा पापिनी आमा (२०१३) घिमिरेको दोस्रो खण्डकाव्य मानिए पनि प्रकाशनका दृष्टिले यो उनको प्रथम खण्डकाव्य हो । गौरी (२०१५) प्रकाशनका दृष्टिले घिमिरेको दोस्रो खण्डकाव्य हो । उनका खण्डकाव्यहरू स्वच्छन्दतावादी कविताधारालाई आत्मसात गरेर लेखिएको पाइन्छ ।

२.२.४ गीतकार व्यक्तित्व

गीतलेखनका क्षेत्रमा माधव घिमिरेको औपचारिक यात्रा वि.सं. २००२ साल चैतमा प्रकाशित 'हामीलाई बोलाउँछन् हिमचुली' गीतबाट सुरु भएको मानिन्छ । माधव घिमिरेका सबै गतिहरू किन्नरकिन्नरी (२०३३) गीतसङ्ग्रहमा सङ्कलित छन् । उनको किन्नरकिन्नरी

गीतसङ्ग्रहमा एक सय चालिसओटा मात्र गीत सङ्कलित छन् भनेर बिन्दु शर्माले भनेकी छन् । तर घिमिरेको किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहमा वि.सं. २००२ सालदेखि २०६० सालसम्म रचना गरिएका एकसय एकसाठी ओटा गीतहरू समावेश गरिएका छन् । यसमा गीतहरूलाई पूर्वाद्ध र उत्तराद्ध गरी दुई खण्डमा राखिएको छ । पूर्वाद्ध खण्डमा त्रियासीओटा गीत रहेका छन् । यस खण्डमा देशभक्तिपूर्ण राष्ट्रिय गीतहरू समावेश गरिएका छन् । त्यसैले केही कडा भावमा लेखिएकाले ओजगुणयुक्त रहेका छन् । उत्तराद्ध खण्डमा अठहत्तरओटा गीत रहेका छन् । यसमा मायापिरतीका कोमल माधुर्य गुणयुक्त गीतहरूका साथै केही राष्ट्रिय गीतहरू पनि समावेश गरिएका छन् । यी बाहेक उनका कतिपय गीतहरूमा स्थानीय रङको प्रयोग भएको छ भने कतिपय गीतहरू दार्शनिक र रहस्यात्मक रहेका छन् । धेरैजसो लोकलयको प्रयोग गरिएका उनका गीतमा साँस्कृतिक बिम्बहरूको सफल प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसरी 'गाउँछ गीत नेपाली', 'नेपालै नरहे', 'लाग्दछ मलाइ रमाइलो', 'क्षमा गर्न सक्तिनँ म', 'आज र राती के देखेँ सपना' र 'कहिले भेट होला हे राजै' जस्ता कालजयी गीतहरूको रचना गर्ने गीतकार माधव घिमिरे नेपाली गीतिक्षेत्रमा उत्कृष्ट स्थानमा रहेका छन् ।

२.२.५ गीतिनाटककार व्यक्तित्व

माधव घिमिरेको साहित्यिक-यात्रा उत्तराद्धतिर गीतिनाटक लेखनतिर मोडिएको पाइन्छ । उनका गीतिनाटकहरू यसप्रकार छन् :

- 'शकुन्तला' (२०३८)
- 'मालती-मङ्गले' (२०३९)
- 'विषकन्या' (२०५०)
- 'अश्वत्थामा' (२०५३)
- 'हिमालपारि हिमालवारि' (२०५४)
- 'देउकी' (२०५५)
- 'बालकुमारी' (२०६१)

घिमिरेका गीतिनाटकहरूमा सामाजिक, ऐतिहासिक तथा पौराणिक पात्रलाई पनि वर्तमान युगसापेक्ष बनाएर प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ ।

२.२.६ बालकवि व्यक्तित्व

माधव घिमिरेले वि.सं. २००५ सालदेखि २००८-९ सालसम्म लमजुडमा आधारशिक्षा माध्यमिक विद्यालयको प्रधानाध्यापक भएका बेला बालकविता लेख्न सुरु गरेको देखिन्छ । शिक्षक भएकाले बालबालिकाहरूसँग नजिकिन र उनीहरूको रुचि तथा भावनालाई बुझ्न सकेकाले कवि घिमिरे बालकवितातर्फ आकर्षित भएका देखिन्छन् । घिमिरेका अहिलेसम्म प्रकाशित बालकविता कृति यसप्रकार छन् :

- 'घामपानी' (२०१०)
- 'बाला-लहरी' (२०२६)
- 'राहुल यशोधरा' (२०३५)
- 'सुनपङ्खी चरी' (२०५३)

यी बालसाहित्यसम्बन्धी कविताकृतिहरूमध्ये राहुल यशोधरा (२०३५) चाहिँ बालकाव्य हो । यसमा बुद्धका छोरा राहुल र पत्नी यशोधराको जीवनकथालाई काव्यिक रूप दिइएको छ । घिमिरेका अरू कृतिहरू घामपानी (२०१०) मा बाईसओटा, बाला-लहरी (२०२६) मा चौबीस र सुनपङ्खी चरी मा तीसओटा गरी जम्मा छयत्तर ओटा बालकविताहरू छन् । विषयगत विविधता भएका घिमिरेका बालकवितामा पशुपक्षी, बालसुलभ खेलहरू, देशप्रेम, संस्कृति आदिलाई विषयवस्तु बनाइएको पाइन्छ ।

२.२.७ निबन्धकार व्यक्तित्व

माधव घिमिरेले केही निबन्धहरू लेखेर आफ्नो निबन्धकार व्यक्तित्वको परिचय दिएका छन् । उनका निबन्धहरू दुईओटा सङ्ग्रहमा सङ्कलित छन् । ती यसप्रकार छन् :

- 'आफ्नो बाँसुरी आफ्नै गीत' (२०३०)

- 'चारु चर्चा' (२०५८)

आफ्नो बाँसुरी आफ्नै गीत (२०३०) मा एघारओटा लेखहरू सङ्कलित छन् भने चारु चर्चा (२०५८) मा चाहिँ विविध विषयका लेखहरू, अन्तवार्ता, संस्मरण र विभिन्न पुस्तकहरूका भूमिका गरी एकसय साठीओटा रचनाहरू सङ्कलित छन् ।

२.२.८ कथाकार व्यक्तित्व

माधव घिमिरेले नेपाली साहित्यमा कथा विधामा पनि कलम चलाएका छन् । उनका कथाहरूको एउटा मात्र सङ्ग्रह मनचिन्ते मुरली (२०५७) प्रकाशित छ । यस सङ्ग्रहमा जम्मा छ ओटा कथाहरू सङ्कलित छन् । उनका कथाको स्रोत सामाजिक यथार्थ रहेको छ भने एउटा कथाचाहिँ स्वैरकल्पनामा आधारित छ । उनका कथाभिन्न समाजमा हुने गरेका मानवताविरोधी कार्यहरूप्रति व्यङ्ग्य र विद्रोह प्रकट गर्दै उच्च मानवीय चिन्तनका साथै अध्यात्म दर्शनको पनि प्रयोग गरिएको छ । घिमिरेले आफ्ना कथाहरूमा समाजका निम्न तथा मध्यमवर्गका मानिसका कारुणिक अवस्थाहरूको चित्रण गरेका छन् । त्यसैले उनी मानवतावादी कथाकार हुन् तर घिमिरेको कथाका क्षेत्रमा कविताहरूमा जस्तो महत्वपूर्ण स्थान देखिँदैन ।

२.२.९ अनुवादक व्यक्तित्व

माधव घिमिरे नेपाली साहित्यमा अनुवादकका रूपमा पनि देखिएका छन् । वि.सं. १९९९ सालमा भाषानुवाद परिषद्मा जागिरे भएपछि उनको काम कृतिको अनुवाद गर्ने भएकाले उनी यसतर्फ लागेका देखिन्छन् । उनले संस्कृतका नाटककार श्रीहर्षको नागानन्द नाटकको अनुवाद गरी वि.सं. २००२ सालमा प्रकाशित गरे । २००६ सालमा उनले रवीन्द्रनाथ ठाकुरका गीतहरू बङ्गालीबाट नेपालीमा अनुवाद गरेर 'शारदा' पत्रिकामा प्रकाशित गराए । उनको देवीस्तुति

दुर्गासप्तशतीका एक्काईस श्लोकको अनुवाद हो । यो 'गरिमा' पत्रिकाको मङ्सिर २०५९ अङ्कमा प्रकाशित भएको पाइन्छ । यसबाहेक वैदिक ऋचाहरूको अनुवाद गरिएका पन्ध्रओटा कविताहरू चैत-वैशाख (२०६०) मा सङ्कलित छन् ।

२.३ निष्कर्ष

माधव घिमिरेले कवितालेखनबाट साहित्यको यात्रा आरम्भ गरेका हुन् । नेपाली राष्ट्रभाषाका माध्यमबाट नेपाली लोकसंस्कृति, प्रकृति र राष्ट्रियताको चित्रण गर्ने घिमिरे नेपाली साहित्यको विकासमा समर्पित रहेका अत्यन्त सफल कवि, गीतकार, गीतिनाटककार र बालकवि हुन् । उनी कविता, गीत, गीतिनाटक र बालकविता जति सफल कथा, निबन्ध र अनुवादमा हुन सकेका छैनन् । घिमिरे स्वच्छन्दतावादी भावधाराका कवि तथा गीतकार हुन् । उनले सामाजिक तथा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय समस्यालाई आफ्ना रचनामा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।

परिच्छेद तीन

गीतको सैद्धान्तिक स्वरूप

३.१ 'गीत' शब्दको व्युत्पत्ति र अर्थ

'गै' धातुमा 'क्त' प्रत्यय लागेर 'गीत' शब्द बनेको छ । नेपालीमा 'गीत' शब्द संस्कृतबाट आएको हो । गीतलाई गाउनका लागि रचिएको पद्यरचना विशेषका रूपमा लिइएको पाइन्छ । शाब्दिक अर्थमा गीत भन्नाले गाउनका लागि रचिएको लयात्मक तथा सुललित पद्यरचना, गाना वा गान भन्ने बुझिन्छ । अङ्ग्रेजीमा गीतलाई बुझाउन 'लिरिक' तथा 'सङ्' जस्ता शब्द प्रयोग गरिएको पाइन्छ । लिरिक शब्दको उत्पत्ति लायरबाट भएको हो । लायर एक प्रकारको वाद्ययन्त्र हो र वाद्ययन्त्रसँग गाइने भएकाले यसलाई 'लिरिक' भनिएको हो । 'सङ्' शब्दले पनि गाउने उद्देश्यले लेखिएको रचनालाई बुझाउँछ । यस अर्थमा गीत भन्नाले वाद्ययन्त्रसहित वा बाहेक गाइने रचना विशेष हो भन्ने बुझिन्छ । ग्रीसेली भाषामा गीतजस्तै हुने रचनालाई 'मेलिक' भनिएको पाइन्छ भने फ्रान्सेली 'ले' शब्दले चाहिँ प्रेमभावले लेखिएका छोट्टा रचनालाई बुझाउँछ । गीतमा व्यक्तिका

अनुभूति र विचारहरू समेटिएका हुन्छन् र यो सङ्क्षिप्त र आख्यानरहित कविताका रूपमा प्रस्तुत हुन्छ । गीत कविता भएर पनि कविताभन्दा भिन्न प्रतीत हुन आउने र सङ्गीतसँगको आफ्नो साइनोलाई सर्वाधिक महत्व दिई लयपक्षलाई अधिकाधिक गेय र श्रुतिसुखद् तुल्याउने पने सन्दर्भमा गीतको निजत्व खुल्दछ र यसै विन्दुमा गीतको गीतिपन स्थापित हुन आउँछ । त्यसैले गीत र कविताका बीचको विभाजन रेखा निकै पातलो र मिही हुन्छ । गीतको परिपूर्ण आस्वादनका निम्ति सङ्गीतको योग वाञ्छनीय हुन्छ । गीत हृदयको भावुक अभिव्यक्ति हो । गीतमा एउटै भावना, एउटै विचार वा मनोदशाको चित्रण हुन्छ । भावको उच्छलन नै गीतको जीवन भएकाले यसमा वस्तुतत्वको अस्तित्व हुँदैन ।

यसरी गीत भन्नाले सङ्गीतबद्ध गरिएका रचना भन्ने बुझिन्छ । हाम्रा जन-जीवनमा आइपर्ने सुख, दुःख, विरह, वेदना, खुसी, पीडा आदि जस्ता कुराहरू गीतमा अभिव्यक्त भएको हुन्छ । आख्यानको प्रयोग नहुने भएकाले गीत सङ्क्षिप्त हुन्छ ।

३.२ गीतको परिभाषा

‘गीत’ प्राचीन कालदेखि चल्दै आएको अत्यन्त लोकप्रिय विधा हो । पूर्व तथा पश्चिममा धेरै पहिलादेखि गीतको रचना भएको भए तापनि गीतको बारेमा आलोचकहरूले छुट्टै रूपमा विशेष चर्चा गरेको पाइँदैन । इसाको पन्ध्रौँ-सोच्चौँ शताब्दीदेखि मात्र युरोपमा गीतका बारे नयाँ दृष्टिकोणको प्रारम्भ भएको पाइन्छ । पूर्वमा पनि भरतबाट गीतको चर्चा हुन थालेको पाइन्छ । यसपछि विभिन्न समयमा विभिन्न विद्वान्हरूले गीतलाई परिभाषित गर्दै आएका छन् :

इन्साइक्लोपेडिया अमेरिकाना : “सङ्गीतसँग स्वरको सामञ्जस्य भएको लयबद्ध अभिव्यक्तिलाई गीत भनिन्छ ।”

इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिका : “एकलै वा समूहरूपमा वाद्ययन्त्रसहित वा यसको अभावमा नै गाइएको वा गाउनका लागि तयार गरिएको रचनालाई गीत भनिन्छ ।”

नेपाली बृहत् शब्दकोश : “शब्दका आधारमा गाउनका निम्ति रचिएको लयात्मक सुललित

पदरचना, गाना नै गीत हो ।”

माधव घिमिरे : “गीत भन्नु सङ्गीतको बोली र बोलीको सङ्गीत हो ।”

वासुदेव त्रिपाठी : “सामान्यतया गीत भाषाका फाँटको त्यस्तो भावुक र लयात्मक अभिव्यक्ति हो जसलाई सङ्गीतसँग कविताका समागमको तरल भङ्कृति पनि भन्न सकिन्छ ।”

कृष्णहरि बराल : “एउटै वक्ताको भाव तथा मनस्थिति सरलताका साथ अभिव्यक्त भएको अनुभूतिप्रधान त्यस्तो आख्यानात्मक तथा अनाटकीय आत्मपरक रचनालाई गीत भनिन्छ जुन सङ्क्षिप्त हुनुका साथै खास प्रकारको लय तथा सङ्गीत व्यवस्थामा आधारित हुन्छ ।”

नेत्र एटम : “एउटै भावमा केन्द्रित भई वैयक्तिक अनुभूतिको अभिव्यञ्जना गर्ने सङ्क्षिप्त गेय भाषिक रचना नै गीत हो ।”

माथि उल्लिखित विभिन्न परिभाषाहरूले गीतलाई विभिन्न किसिमले चिनाएका भए पनि गीत भनेको गेयात्मक रचना हो भन्ने कुरा सबै परिभाषाहरूमा व्यक्त भएको छ । निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने गीत गाउनका लागि तयार पारिएको रचना हो र यो अवर्णनात्मक र आत्मपरक रचना पनि हो । गीतको सम्बन्ध सङ्गीतसँग प्रत्यक्ष रूपमा गाँसिएको हुन्छ । गीतमा अनुभूतिको विस्तार हुँदैन । अतः उपर्युक्त परिभाषाहरूको निचोड भिक्दै गीतको परिभाषा निम्नानुसारको गर्न सकिन्छ :

भावको एक भोक्कालाई सरल र सङ्क्षिप्त रूपमा व्यक्त गरिएको त्यस्तो आख्यानरहित, अवर्णनात्मक र अनाटकीय रचनालाई गीत भनिन्छ जो लयात्मक हुन्छ अनि निश्चित सङ्गीत व्यवस्थामा आधारित हुन्छ ।

३.३ गीतको संरचना

संरचना भन्नाले बनावट वा सङ्गठन भन्ने बुझिन्छ । गीतको आफ्नै किसिमको संरचना रहेको हुन्छ जसले गीतलाई अन्य विधाबाट छुट्याउन सक्छ । गीत रचना लामो भयो भने भावको

तीव्र प्रक्षेपमा क्षति पुगी वस्तुपरकताको प्रवेश हुन सक्छ । छोटकरीमा भन्नु पर्दा संरचना कुनै वस्तुको निर्माण तत्व वा रचना घटकहरूको परस्पर सम्बन्धको समग्रता हो । संरचनागत रूपमा नियाल्दा गीतलाई दुई प्रकारले विभाजन गरी हेर्न सकिन्छ । आन्तरिक संरचना र बाह्य संरचना । गीतको आन्तरिक संरचनामा भाव, विचार र अन्तर्लयको निरन्तर रूपमा गुणात्मक विकासका प्रक्रियाहरू पर्दछन् भने बाह्य संरचनामा भाषा, अनुच्छेद, लय आदि पर्दछन् । गीतको खास संरचना वा बनावट बुझ्नका लागि गीतभित्रका निम्नलिखित दुई भागलाई बुझ्नुपर्छ :

३.३.१ स्थायी भाग

गीतको केन्द्रीय कथ्य वा भावलाई व्यक्त गर्ने गीतको भागलाई स्थायी भाग भनिन्छ । गीतको सुरुमै मूल भावलाई प्रस्तुत गर्न एक वा एकभन्दा बढी पङ्क्तिहरू आएका हुन्छन्, त्यसलाई स्थायी भाग भनिन्छ । यो स्थायी भाग गीतमा पटकपटक दोहोरिएर आउँछ । बारम्बार दोहोरिने हुनाले यसलाई स्थायी भाग भनिएको हो । गीतको मूल कुरो बताउने यस्तो भागलाई नेपालीमा स्थायी वा ध्रुवपङ्क्ति भन्ने गरिन्छ । गीतमा भएको स्थायी भागलाई बुझ्न माधव घिमिरेको एउटा गीतलाई उदाहरणको रूपमा हेरौं :

फूलको थुङ्गो बगेर गयो गङ्गाको पानीमा
कहिले भेट होला हे राजै ! यो जिन्दगानीमा

भर्रीको पछि भुल्केको घाममा नीर सय्यो पहाडको
भर्खरै पिर्ती बसेको बेला पीर पय्यो विछोडको

नहाँसूँ भने सखीलाई पीर, मै हाँसूँ कसरी
रोउँला राती भनेर आँसु, मै साँचू कसरी
रातमा मलाई हेर्दछ टोलाई पूर्वको ताराले
त्यो कान्तिपुरमा, सपनाको सुरमा सम्भयो कि प्याराले ।

माथि उल्लिखित गीतमा जम्मा चार अनुच्छेद छन् । यसको पहिलो अनुच्छेदमा फूलको थुङ्गो पानीमा बगेर गएको र त्यो फूलसँग अब यो जिन्दगानीमा भेट कहिले होला भनिएको छ । अन्य तीन अनुच्छेदचाहिँ माथिको त्यही कुरालाई पुष्टि गर्न आएका छन् । त्यसैले सबैभन्दा माथिका दुई पङ्क्ति गीतको स्थायी भाग हो ।

३.३.२ अन्तरा भाग

गीतको केन्द्रीय कथ्य वा भावलाई पुष्टि गर्न आउने गीतांशलाई गीतको अन्तरा भाग भनिन्छ । मूल भागको वरिपरि त्यसको कारण प्रस्तुत गर्न वा प्रस्ट खोलुवा गर्न अन्तरा भाग आएको हुन्छ । गीतको ढाँचा रैखिक नभएर वृत्तात्मक हुन्छ, किनभने स्थायी भागलाई केन्द्र बनाएर त्यसकै वरिपरि अन्तरा भाग घुम्दछ । उदाहरणको लागि माथि ३.३.१ मा प्रस्तुत गरिएको गीतको अन्तरा १ लाई हेरौं :

भरीको पछि भुल्केको घाममा नीर सय्यो पहाडको

भर्खरै पिरती बसेको बेला पीर पय्यो विछोडको ।

उपर्युक्त अन्तरा भागमा माथि ३.३.१ मा भएको जुन स्थायी भागमा फूलको थुङ्गो गङ्गाको पानीमा बगेर गएको कुरा व्यक्त गरिएको छ, त्यसलाई नै थप पुष्टि गर्न ३.३.२ का पङ्क्तिहरू आएका छन् । भरीपछि घाम भुल्केको भए पनि त्यसमा पहाडको नीर सरेको, त्यस्तै भर्खरै पिरती बसेको बेला विछोडको पीर पर्न गएको कुरा गरिएको छ । यसरी के देखिन्छ, भने स्थायी भागलाई थप प्रस्ट पार्न आउने भाग गीतको अन्तरा भाग हो ।

गीतको संरचनात्मक व्यवस्थाको बारेमा थप चर्चा गर्दा गीतमा शब्दहरूको बुनोट पनि काव्यात्मक तरिकाले हुनुपर्छ । गीतको आयाम सङ्क्षिप्त हुनुपर्छ । अचेल गीत र गीतिकवितामा पनि समानता आउन थालेको छ । अचेल गद्य कविताहरू पनि गाइन थालेका छन् । आत्मपरक अभिव्यक्ति गीतको प्राण हो । अतः गीतको आफ्नै किसिमको संरचनात्मक पहिचान छ जो गीतिकवितासँग मिल्दैन ।

३.४ गीतका विशेषताहरू

गीत पद्यात्मक अभिव्यक्तिको सरलतम रूप हो । खण्डकाव्य, महाकाव्य आदि पद्यरूपका दाँजोमा यो अजटिल हुन्छ । गीतका विशेषताहरूलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

३.४.१ सरलता

गीत लयमा प्रकट हुने सुन्दर रचना हो । गीत सरल मात्र नभएर गहन हुनुपर्छ । जटिल शब्द र शैली भएका गीतहरूले पाठकको हृदयमा तीव्र प्रभाव सञ्चार गर्न सक्दैनन् । गीत पढ्दा-पढ्दै वा सुन्दासुन्दै स्पष्टसँग बुझिने हुनुपर्छ । अतः सरल हुनु गीतको विशेषता हो ।

३.४.२ सङ्क्षिप्तता र आख्यानविहीनता

गीत लघु आयाम भएको रचनाविशेष हो । गीतमा यति नै पङ्क्ति हुनुपर्छ भन्ने कठोर नियम देखिँदैन । तर पनि ५०-६० भन्दा बढी पङ्क्ति गीतमा हुनु हुँदैन । अधिकांश गीत १२ देखि ३० पङ्क्तिसम्मका देखापर्छन् । गीतिकविताहरू केही लामा हुन सक्ने भए तापनि गीत लामो हुनु हुँदैन । अनुभूतिको एक भोक्का मात्र गीतमा हुने भएकाले गीत सङ्क्षिप्त हुन्छ । व्यवसायिक र प्राविधिक कुराहरूले गर्दा पनि गीतहरू भन् सङ्क्षिप्त भइरहेका छन् ।

गीतमा आख्यानतत्वको पूर्णरूपमा निषेध गरिन्छ । गीतमा वस्तुत्वको प्रवेश नभएकाले आख्यान तत्वलाई नस्वीकारिएको हो । गीत आख्यानरहित किन हुन्छ भने आख्यानको समावेशले यसलाई विषयीगत अभिव्यक्तिबाट विषयगत अभिव्यक्ति बनाउँछ । त्यसैले आख्यानविहीनता गीतको विशेषता हुन पुगेको हो ।

३.४.३ एकान्विति

घोडालाई लगामले नियन्त्रण गर्छ भने गीतलाई एकान्वितिले नियन्त्रण गर्छ । यो विशेषता गीतको आन्तरिक बुनोटसँग सम्बन्धित छ । गीतमा एउटै मात्र भाव रहेको हुन्छ । एउटै विषयवस्तुमा आधारित संवेगको प्रभावपूर्ण अभिव्यक्तिमा जोड दिइन्छ । एकान्वितिका कारणले विचारका जालाहरू फैलन पाउँदैनन् र गीत प्रभावपूर्ण बन्दछ । भावको उच्छलन गीतको जीवन भएकाले यसमा वस्तुतत्व समावेश हुँदैन र एकान्वितिले काम पाउँछ । गीतको स्थायी भागमा जुन भाव वा विचारको प्रकटीकरण हुन्छ अन्तरा भागमा पनि सोही विचारहरू आउनुपर्छ र यसका लागि कडीको काम एकान्वितिले गर्दछ । उदाहरणको लागि माधव घिमिरेको एउटा गीत हेरौं :

आउँदै होला परदेशी प्रीतम पसीना काढेर
आउँदै होला डाँडा र काँडा पछाडि छाडेर

पाटीमा बास बसेको होला घरलाई सम्भेर
हिँडेको होला चार घडी रात छँदैमा बिम्भेर

घामले कति पाकेको होला प्रियको मुहार
बोकेर आइरहेको होला साँचेको पियार

डाँडाको बादल ! छाइदे छाया प्रियको शिरमा
सम्चार यौटा पुऱ्याइदे छिटो-सन्चै छौँ घरमा ।

उपर्युक्त गीतमा परदेशी प्रीतम घर फर्केर आउँदै गरेको कुरालाई निरन्तर एकान्वितिका साथ प्रस्तुत गरिएको हुनाले प्रस्तुत गीत सीमाभन्दा बाहिर गएको छैन । त्यसैले गीतलाई विषयगत सीमाभित्र बाँध्ने काम एकान्वितिले गरेको हुन्छ ।

३.४.४ वैयक्तिकता र इमानदारिता

गीतको एउटा प्रमुख पक्ष वैयक्तिकता हो । वैयक्तिकताको अर्थ कोरा वैयक्तिकताको सीमामा मात्र बाँधिएको हुँदैन; मानवीयताको क्षितिजलाई पनि छुन पुगेको हुन्छ । अनुभूतिप्रधान गीत त्यसबेला मात्र हुन्छ जतिबेला कविहृदय सामाजिकताको चेतनाबाट मुक्त हुन्छ । अचेल गीतकारहरू गीतमा आफ्नो व्यक्तित्वलाई प्रस्तुत गर्ने गर्छन् । गीतकारले गीतमा नितान्त वैयक्तिक कुराहरू पोखेका हुन्छन् । त्यसैले श्रोता वा पाठकले गीतकारका विचारहरूलाई सोभै र सजिलै बुझ्दछन् । वैयक्तिकताकै प्रधानताका कारण गीत कृत्रिम नभएर सहज बन्दछ । गीतकारले आफूभित्रको सौन्दर्यात्मक श्रेष्ठता र सत्यतालाई गीतमा उच्च गम्भीरताका साथ व्यक्त गर्छ र यही इमानदारिताले गीतलाई गरिमामय बनाइदिन्छ । गीतको भावलाई हेरेर वा गीतकारको जीवनी पढेर गीतकारले कतिको इमानदारिता प्रस्तुत गरेको छ भन्ने सहजै पत्ता लगाउन सकिन्छ । अतः वैयक्तिकतामा इमानदारिता हुनु गीतको अर्को विशेषता हो ।

३.४.५ सम्बोधनात्मक प्रस्तुति

गीतमा गीतकारले कुनै बेला 'म' का रूपमा आफ्ना विचार राखिरहेको हुन्छ अथवा खास पात्रका माध्यमद्वारा उनीहरूकै विचार पनि प्रकट गरिरहेको हुन्छ । कुनै बेला गीतकार आफूले आफैँलाई सम्बोधन गरिरहेको हुन्छ भने कहिले 'तिमी' लाई सम्बोधन गर्दछ । कुनै गीतमा सम्बोधित को हो भन्ने छुट्टिँदैन, कुनैमा छुट्टिन्छ । कुनैमा प्रत्यक्ष सम्बोधन हुन्छ, कुनैमा अप्रत्यक्ष सम्बोधन हुन्छ । यी सबै अवस्था सम्बोधन गीतमा हुन सक्छ । गीतमा सम्बोधित सजीव वा निर्जीव पनि हुन सक्छ तर सम्बोधन गर्ने र सम्बोधित हुने ढाँचा गीतमा रहेको हुन्छ । अतः सम्बोधनात्मक प्रस्तुति हुनु गीतको अर्को विशेषता हो ।

३.४.६ विषयवस्तुगत विविधता

गीतको विषयवस्तु केन्द्रीय भाव वा विचार हुने गर्छ । गीतका विषयवस्तुको वर्गीकरण अनेक हुन सक्छन् तैपनि मुख्यतया रागात्मक र रागेत्तर गरी दुई किसिमका विषयवस्तु पाइन्छन् ।

रागात्मक विषयवस्तुअन्तर्गत प्रेम, माया, स्नेह, वात्सल्य, विछोड, विरह, वेदना आदि पर्दछन् भने रागेत्तर विषयवस्तुमा प्राकृतिक वर्णन, सामाजिकता, व्यावहारिकता आदिजस्ता विषय हुन सक्छन् । अतः विषयवस्तुगत विविधता हुनु गीतको विशेषता हो ।

३.५ गीतका तत्त्वहरू

गीत गाउनका लागि तयार पारिएको गेय रचना हो । गीतमा प्रयोग हुने उपकरण वा गीतका निमित्त आवश्यक वस्तुहरू गीतका तत्त्वहरू हुन् । यी तत्त्वहरूले गीतलाई सशक्त बनाउँछन् । गीत मूलतः गेय विधा भएको हुनाले यसमा सङ्गीत र कल्पना पक्ष समेटिनुका साथै अनुभूतिका भावहरू तीव्र रूपमा प्रकट भएका हुन्छन् । अनुभूतिलाई भाषाका माध्यमद्वारा व्यक्त गरिने हुँदा भाषालाई पनि गीतको तत्व मान्न सकिन्छ । गीतका यस्ता संरचक घटकहरूको परिचय यसप्रकार दिन सकिन्छ :

३.५.१ भाव

भाव गीत तथा गीतिकविताका लागि अनिवार्य तत्व हो । भावको अभावमा कुनै पनि गीतले उत्कृष्टता प्राप्त गर्दैन । गीत रचनाको मुख्य गुदी यसको केन्द्रीय भाव हो । गीतकारले गीतमा आफ्ना जीवनका विविध घटनालाई समावेश गरी उल्लेख गरेको हुन सक्छ । उत्कृष्ट गीतमा वैचारिक तत्व भावमय भएर आउनु श्रेष्ठ ठहर्छ । भावको अभावमा गीत घतलागदो र हृदयस्पर्शी हुन सक्दैन । कुनै न कुनै किसिमका भावहरू गीतमा हुनैपर्छ नत्र गीतमा वस्तुपरकता मिसिएर गीतको सौन्दर्य नष्ट हुन्छ । माधव घिमिरेका केही भावपूर्ण गीतांशहरू हेरौं :

सय वर्षपछि पनि असार यस्तै होला

उठी आउने बादललाई हतार यस्तै होला

सारङ्गी त रेते पनि बोल्छ, मीठै ध्वनि

मै कसरी मधुर बनाऊँ निठुरलाई पनि

बादल पनि बग्छ, यहाँ आकाश पनि बग्छ,

यौटै मुहार हजार हजार लहरले लग्छ,

यी गीतहरूमा भावपूर्ण प्रस्तुति देख्न सकिन्छ । मानिसका अन्तर्हृदयमा सुषुप्त अवस्थामा रहेका भावहरू संवेगका रूपमा प्रकट हुँदा गीतहरू भावपूर्ण हुन्छन् । भावलाई बेवास्ता गरी केवल साङ्गीतिक बनाएर गाइने गीतहरू असली गीत होइनन् । तसर्थ भाव गीतको अनिवार्य तत्व हो ।

३.५.२ कल्पना

कल्पना भनेको मानसपटलमा उत्पन्न हुने नयाँ कुरा हो । पूर्वीय साहित्यमा कल्पनाका सम्बन्धमा त्यति चर्चा नभए पनि पाश्चात्य साहित्यमा भने प्लेटोबाट नै यसबारे चर्चा हुन थालेको पाइन्छ । पाश्चात्य साहित्यमा कल्पनाको व्यापक चर्चा गर्ने समालोचक सेमुअल टेलर कलरिज हुन् । उनका अनुसार कल्पना काव्य सिर्जनाको मूल ऊर्जा हो । उनले कल्पनालाई प्राथमिक र द्वितीयक गरी छुट्याएका छन् । उनीभन्दा पछिका विद्वान्हरूले पनि काव्य सिर्जनाका लागि कल्पनालाई अनिवार्य तत्वका रूपमा लिएका छन् । गीतमा कल्पना तत्वको अनिवार्यतालाई स्वीकारिन्छ । कल्पनाको विशेष सामर्थ्य सौन्दर्यबोध र मनको विराट् प्रस्फुरण गीतिवाणिमाभैँ अरूमा हुँदैन । गीतिचपलता र असंयमितता भएमा विरोधी कुरा ठहर्छ । तसर्थ असङ्गत, आडम्बर, अरुचिकर शब्दयोजना, असंवेद्य प्रस्तुति आदिबाट जोगिँदा मात्र गीतिसौन्दर्य माथि उठ्छ ।

भावलाई खुलस्तसँग बाहिर प्रकट गर्न सहयोग गरी कल्पनाले गीतलाई नवीन, आकर्षक, असाधारण र अद्भूत बनाई आह्लादकारी बनाउँछ । कल्पनाको प्रयोग भएका माधव घिमिरेका केही गीतांश हेरौँ :

यो हिमालको पहरामा लेखूँ तिनको मूर्ति
सात गङ्गा सुसाएर गाउँछन् जसको कीर्ति
जान्दिएँ हे प्रियतम, तिम्रो मनमा के छ
त्यही होला, त्यही होला- मेरो मनमा जे छ

३.५.३ सङ्गीत

सङ्गीत गीतको प्राण हो । सङ्गीतविना गीतको कल्पना गर्न सकिँदैन । गीतकारहरू आनन्ददायक ध्वनिको ढाँचा सिर्जना गर्न तथा अर्थलाई अभि प्रभावकारी बनाउन सङ्गीतको प्रयोग गर्छन् । संसारमा मानिसको मनलाई सबभन्दा छिटो जित्न सक्ने चीज सङ्गीत हो । सङ्गीतले गीतको भावलाई उत्कृष्टता प्रदान गरी शब्दलाई पनि हृदयस्पर्शी बनाउँछ । सङ्गीत अभाषिक

हुन्छ । त्यसैले गीतमा यसको विश्लेषण गर्न कठिनाई हुन्छ । सङ्गीतको सीमा अनन्तसम्म भएकाले यसको विवेचना गीतमा सम्भव हुँदैन । भाषाका माध्यमद्वारा उत्पन्न हुने सङ्गीत र मौखिक वा वाद्ययन्त्रद्वारा उत्पन्न हुने सङ्गीत गरी सङ्गीत दुई किसिमका हुन्छन् । भाषाका माध्यमद्वारा उत्पन्न हुने सङ्गीत र मौखिक वा वाद्ययन्त्रद्वारा गीत रचना गरिने हुनाले गीतमा प्रयुक्त सङ्गीत व्यवस्थालाई निम्नानुसार दुई प्रकारले हेर्न सकिन्छ :

३.५.३.१ लय

लय भनेको गीतमा प्रयोग भएको समय-गति, यति, मात्रा, सुर आदिको सामूहिक नाम हो । बराबर वा पङ्क्ति-पङ्क्तिमा शब्दहरूको उचित प्रयोग गर्दा लय उत्पन्न हुन्छ । सङ्गीत र काव्यको प्राणतत्वको रूपमा रहेको लयलाई मानिसको आन्तरिक भावावेगका रूपमा पनि लिइएको पाइन्छ । लयको उत्पत्ति प्रवाह, गति, यति, विराम, आघात आदिको परस्पर क्रमिक मेलबाट हुन्छ । गीतको मूल्याङ्कन गर्ने महत्वपूर्ण आधार पनि लय हो । गीतमा आउने तुकान्तता, अन्त्यानुप्रासीयता, स्थायी अंशको आवृत्ति, पदहरूको पुनरावृत्ति, कोमल वर्णहरूको समानुपातिक वितरण आदिले गीतमा सशक्त लयको सिर्जना गरेको हुन्छ । गीतमा लय सिर्जना गर्न विभिन्न छन्द र तिनका विश्राम व्यवस्थाले पनि भूमिका खेलेका हुन्छन् । 'छन्द'लय सिर्जनाको एउटा प्रमुख

घटक हो । अक्षर, अक्षर सङ्ख्या एवम् क्रम, मात्रा, गणना, यति, गति, आदिसँग सम्बद्ध विशिष्ट नियमद्वारा नियोजित एवम् अनुशासित पद्यरचनालाई छन्द भनिन्छ । छन्द मुख्यतया वार्णिक, मात्रिक र लोकछन्द गरी ३ किसिमका मानिएका छन् । यी तीन किसिमका छन्दले गीतमा लय सिर्जना गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन् ।

वार्णिक छन्दमा अक्षरको गणना गरिन्छ । अक्षरको एकरूपतालाई हेरिने वा गणव्यवस्थाअनुसार लेखिने छन्दहरू वार्णिक छन्दअन्तर्गत पर्दछन् । अक्षरहरूको समानता अनि लघु-गुरु वर्णको निश्चितता भएका छन्दहरू वार्णिक छन्दमा पर्दछन् ।

मात्रिक छन्द भनेको मात्राको गणना गरिने छन्द हो । ह्रस्व अक्षरलाई एक मात्रा र दीर्घ अक्षरलाई दुई मात्रा गनिने हुनाले यसमा अक्षरगत समानता हुँदैन । यस्ता छन्दहरू पनि सम, अर्धसम र विषम गरी तीन किसिमका हुन्छन् ।

लोकछन्द भन्नाले लोकजीवनमा आमा, दिदी-बहिनीहरूले गाउने लोकभाका हुन् । लोकजीवनमा व्यावहारिक रूपमा गाउँदै आएका लयहरू यस वर्गमा पर्दछन् । नेपालीमा असारे, सवाइ, सेलो, मारुनी, घाँसेजस्ता लोकछन्दहरू प्रचलित छन् ।

उपर्युक्त छन्दहरूमा विभिन्न विश्राम-उपविश्राम आदिको व्याख्या गरिएको हुन्छ । उच्चारणका समयमा जहाँ पुगेर रोकिन्छ- त्यसलाई विश्राम (यति) भन्ने गरिन्छ । गीतमा विश्रामको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । एउटा निश्चित कुरा सिद्धिएपछि सामान्यतया विश्राम पर्छ भने त्यसको बीचमा पनि शब्द-शब्दमा उपविश्राम पनि हुन सक्छ यसले गीतको लय सिर्जनामा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ ।

गीतमा लयको प्रयोग गरिन्छ तर त्यो प्रयोग पनि विभिन्न तरिकाले गरिन्छ । गीतमा कतै नियमित कतै अनियमित र कतै मिश्रित लयको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । यी लय व्यवस्थाको परिचय निम्नानुसार दिन सकिन्छ :

३.५.३.१.१. नियमित लयव्यवस्थामा आधारित गीत

उच्चारणगत, पङ्क्तिगत, शब्दगत र समयगत समानता हुने शब्द तथा वर्णहरूको प्रयोग भएका गीतहरू नियमित लयव्यवस्थामा आधारित हुन्छन् । यस्तो समानता गराउनका लागि बलाघातलाई पनि आधार बनाइएको हुन सक्छ । उदाहरणका लागि माधव घिमिरेको एउटा नियमित लयव्यवस्थामा आधारित गीतांश हेरौं :

नेपाली हामी रहौंला कहाँ नेपालै नरहे

उचाइ हाम्रो चुलिन्छ कहाँ हिमालै नरहे

माथिको गीतांशमा ह्रस्वदीर्घको समान वितरण नभए पनि अक्षरहरूको समानता छ । पहिलो पङ्क्तिमा पनि १६ अक्षर छन् भने दोश्रो पङ्क्तिमा पनि १६ अक्षर नै छन् । यसरी अन्तिम पङ्क्तिसम्म पनि १६ अक्षर नै प्रयोग भएको छ । अतः मात्रागत समानता नभए पनि अक्षरगत र विश्रामगत समानताले गर्दा उपर्युक्त गीतमा नियमित लयव्यवस्था रहेको छ ।

३.५.३.१.२ मिश्रित लयव्यवस्थामा आधारित गीत

दुई वा सोभन्दा बढी प्रकारका लयहरूको मिश्रण भएका गीतहरू मिश्रित लयव्यवस्थामा आधारित गीत हुन् । यस्ता प्रकारका गीतहरूको स्थायीमा एक प्रकारको र अन्तरा भागमा अर्को प्रकारको लय ढाँचा अपनाइएको हुन्छ । कतिपय नेपाली लोकगीत तथा लेख्य गीतहरूमा पनि यस्तो लयव्यवस्था प्रयोग गरिएको हुन्छ । मिश्रित लयव्यवस्थामा आधारित माधव घिमिरेको एउटा गीत हेरौं :

हिमालैको क्या राम्रो शिला

मरेपछि शिला भै बसुँला

राक्षसले छुन खोज्दा सुन्केसरा रानी

छाया भई बसेजस्तै कालो घुम्टो तानी

शिला भई बसुँला मै पनि

मरनले छोला कि भनी

एक रात स्वप्ना चुँला यहाँ म छु भनी
खनी हेर्दा प्रकट हुँला फूलको बोटेमनि

मुस्कानमा मान्छेको छटा

मन्दिरैको वनुँला देवता

घरतीको हरियाली हृदयको प्राण

मन्दिरको मूरतिमा जिन्दगीको ध्यान

परेलीको पट्टलै बाँधी

तिम्रै रूपको लाउँला समाधि

माथि दिइएको गीतको स्थायीका रूपमा आएको पहिलो र दोस्रो पङ्क्ति र यसैमा मिल्न जाने पाँचौँ, छैटौँ, नवौँ, दसौँ र तेह्रौँ, चौधौँ पङ्क्तिमा ९-९ र १०-१० अक्षरमा आधारित लय व्यवस्था प्रयोग गरिएको छ भने यसभन्दा भिन्न अन्तरा भागमा कतै १४ अक्षरको र कतै १६ अक्षरको लयव्यवस्था प्रयोग गरिएको छ । त्यसैले उक्त गीत मिश्रित लयव्यवस्थामा आधारित छ ।

३.५.३.१.३ अनियमित लयव्यवस्थामा आधारित गीत

गीतमा हिजोआज गद्यलयको प्रयोग पनि हुने थालेको छ । यस्ता गीतमा आन्तरिक लयको प्रधानता हुन्छ तर पङ्क्तिमा बराबरी अक्षरको प्रयोग भने हुँदैन ।

३.५.३.२ ध्वनिसङ्गीत

गीतका पङ्क्तिहरूमा प्रयोग भएका वर्ण, अक्षर, पद, पदावलीहरूको तालमेलद्वारा उत्पन्न हुने सङ्गीतलाई ध्वनिसङ्गीत भनिन्छ । यस्तो सङ्गीतको सिर्जना आद्यानुप्रास, मध्यानुप्रास, अन्त्यानुप्रास अनि पद-पदावलीको आवृत्तिबाट हुन्छ ।

३.५.३.२.१ अनुप्रास

समान किसिमका ध्वनिहरूको आवृत्तिलाई अनुप्रास भनिन्छ । प्रायजसो गीतमा कुनै न कुनै रूपमा अनुप्रासको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । अनुप्रासलाई ध्वनिका आधारमा र स्थानका आधारमा गरी दुई प्रकारले वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । ध्वनिका आधारमा पनि अनुप्रास पूर्ण र आंशिक दुईखाले हुन्छन् । शब्दका आरम्भमा रहेको पहिलो वर्णपछिका अन्य वर्णहरूको पूरै आवृत्ति भएमा पूर्ण अनुप्रास हुन्छ । जस्तै : उदाहरणको लागि माधव घिमिरेको एउटा गीतांश हेरौं :

श्रीखण्ड हाल तुलसी, चिताको आगो बल्दैन
परेवाजत्रो शेष यो मुटुको टुक्रा जल्दैन

उपर्युक्त गीतमा 'ब' र 'ज' शब्दका पछिका वर्णहरूमा पूर्ण अनुप्रास मिलेको छ ।

शब्दका पहिलो वर्णपछिका ध्वनिहरू पूरै नमिलेर आंशिक मात्र मिलेको खण्डमा आंशिक अनुप्रास हुन्छ । जस्तै : उदाहरणको लागि माधव घिमिरेको एउटा गीतांश हेरौं :

मेरो काली लेकैलाई ताकेर जाने बादल
नछोए पनि हातले हेदैमा कति कोमल

प्रस्तुत गीतमा 'बादल' र 'कोमल' शब्दहरूबीच आंशिक अनुप्रास परेको छ किनभने यी शब्दहरूमा 'बा' र 'को' वर्णपछि सबै समान ध्वनिहरू आएका छैनन् ।

स्थानका आधारमा अनुप्रास आद्यानुप्रास, मध्यानुप्रास र अन्त्यानुप्रास गरी तीन किसिमका छन् । यस्ता अनुप्रासले गीतलाई अत्यन्त साङ्गीतिक बनाउँछन् र गीतको संरचनालाई पनि स्पष्ट पार्दछन् । उदाहरणका लागि माधव घिमिरेका केही गीतांश हेरौं :

आद्यानुप्रास : हिमाललाई लगाइदेऊ इन्द्रिणीको हार
संसारलाई सुनाइदेऊ नेपालको प्यार
मध्यानुप्रास : बुद्धले यहीं पाएथे ज्ञानको पहिलो मुहान
शिवले यहीं ल्याएथे सृष्टिको पहिलो बिहान ।
अन्त्यानुप्रास : आजै र राती के देखें सप्ता, मै मरिगएको
बतासबिनु हाँगाको फूल भइँ भरिगएको

गीतमा अनुप्रासको प्रयोगमा पनि विविधता पाइन्छ । कुनैमा प्रत्येक पङ्क्तिमा, कुनैमा दुई पङ्क्तिबीच, कुनैमा तीन पङ्क्तिबीच, कुनैमा चार पङ्क्तिबीच र कुनैमा बीचबीचमा आदि गरेर अन्त्यानुप्रासको फरक-फरक प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जस्तै : उदाहरणको लागि माधव घिमिरेका केही गीतांशहरूलाई हेरौं :

दुई पङ्क्तिबीच अन्त्यानुप्रास मिलेको

पश्चिम रुन्छ महाकाली, पूर्व रुन्छ मेची
जब तिमी रमाउँछौ आफ्नै आत्मा बेची

तीन पङ्क्तिबीच अन्त्यानुप्रास मिलेको

कसरी पुछ्न सकेको होला बैसको सिँगार
कसरी छोड्न सकेको होला उज्यालो संसार
पाएको भए को छोड्न सक्छ माया र पियार

चार पङ्क्तिबीच अन्त्यानुप्रास मिलेको

अकालमा मर्ने मान्छेको निम्ति रौऔली रातमा
नाचुँला म त ताण्डवनृत्य मसानघाटमा
म कालकूट पिएर आउँछु गोसाइँकुण्डमा
पुतली बनी टाँसिनु तिमी पहाडी ढुङ्गामा

३.५.३.२.२ आवृत्ति

शब्दहरू पटक-पटक दोहोरिएर आउनुलाई आवृत्ति भनिन्छ । गीतमा पद-पदावलीको आवृत्तिबाट सङ्गीतको सिर्जना हुन्छ । उदाहरणका लागि एउटै शब्दको आवृत्ति भएको माधव घिमिरेको एउटा गीतांश हेरौं :

हिउँको यही खोपीममा पर्छी - किन्नरी हामी हो हो
मिमिरे भुल्का जीउमा छर्की - किन्नर हामी हो हो
सिँगार गछौँ, सिँगार गछौँ

३.५.४ बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कार

बिम्ब र प्रतीक गीतलाई प्रभावकारी र सौन्दर्यपरक बनाउने आवश्यक तत्व हुन् । एक

किसिमको कल्पनाबाट बिम्बको सृष्टि हुन्छ भने त्यही बिम्बबाट प्रतीकको सृष्टि हुन्छ । समीक्षात्मक दृष्टिबाट हेर्ने हो भने बिम्ब कल्पना र प्रतीकको मध्य अवस्थामा रहन्छ । गीतकारले बिम्ब र प्रतीकको सहायताले थोरै शब्दमा धेरै भाव व्यक्त गर्न सक्छ । प्रतीक भनेको बिम्बकै विशिष्ट रूप हो । प्रतीकले गीतको कुनै शब्द, पङ्क्ति वा पूरै गीतलाई ध्वन्यात्मक बनाइदिन्छ । बिम्ब र प्रतीकहरू प्रकृतिका विभिन्न सन्दर्भबाट टिपेर गीतमा राखिन्छ । गीतमा प्रयोग गरिने बिम्बप्रतीकहरू केन्द्रीय भावसँग अलङ्कारका माध्यमका रूपमा आउँछन् । भावलाई मूर्त रूप दिने काम बिम्बले गरेको हुन्छ । प्रतीकले चाहिँ वास्तविक अर्थलाई अर्को वस्तुमा आरोपित गर्दछ । बिम्ब तथा प्रतीकहरूको विभिन्न किमिसले वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ । बिम्बहरू दृश्यात्मक, गन्धसम्बन्धी, स्पर्शसम्बन्धी, श्रव्यात्मक, स्वादसम्बन्धी, गतिसम्बन्धी आदि हुन्छन् भने प्रतीकहरू व्यक्तिगत स्थानीय, विश्वव्यापी आदि हुन्छन् । पूर्वीय आचार्यहरूले चर्चा गरेका विभिन्न अलङ्कारहरू पनि बिम्ब र प्रतीकका समकक्षी हुन् । काव्यको शोभा बढाउने तत्वका रूपमा चर्चा गरिँदै आएका अलङ्कारहरूले पनि गीतलाई शोभायमान गराइरहेका हुन्छन् । पूर्वीय र पाश्चात्य दुवै दृष्टिले काव्यमा काव्योक्तिका अङ्ग बनेर आउने अलङ्कार र बिम्बलाई महिमामय मानिएको छ । बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कारको प्रयोग जहाँ पनि जसरी पनि हुन सक्छ । यिनीहरूको प्रयोगले गीतको प्रभावकारितामा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । माधव घिमिरेका गीतमा प्रयोग भएका केही बिम्ब, प्रतीक तथा अलङ्कारका नमुना हेरौं :

बिम्ब, प्रतीकको प्रयोग भएका गीतांश :

राक्षसले छुन खोज्दा सुन्केसरा रानी
छाया भई बसेजस्तै कालो घुम्टो तानी
शिला भई बसुंला मै पनि

पार्वतीको बैस जसै बयलीमा भुल्छ
शङ्करको ध्यान अनि हिम्चुलीमा खुल्छ

वरिपरि लगाएर बादलको रेखी
कुञ्जद्वारमा उभिन्छु म इन्द्रधनु टेकी

यसैगरी अलङ्कार प्रयोग भएका केही गीतांश हेरौं :

उपमा अलङ्कार :

फूल जस्तो मुहारैमा शीत जस्तो आँखा
कुन प्रभातमा पैले पनि देखें मैले काँ काँ

उत्प्रेक्षा अलङ्कार :

टिपूँ त भने, शीतको थोपा तर्केर खस्छ कि
नटिपूँ भने प्रभाती किरण चर्केर सोस्छ कि
मै दुबिधैमा समाधिमग्न बन्दछु तैपनि
सिर्जना जस्तो सुन्दर मैले देखिनँ क्यै पनि

३.५.५ भाषाशैली

गीत भाषाका माध्यमद्वारा अभिव्यक्त हुने कलाविशेष हो । गीतले भाषाकै सहयोगबाट अस्तित्व प्राप्त गर्छ भने श्रोता तथा पाठकहरू पनि भाषा सुनेर गीतको अर्थ लगाउँछन् । गीतको भाषा सरल, सुमधुर र गेयात्मक हुनुका साथै माधुर्य र प्रसाद गुणसम्पन्न हुनुपर्छ । गीतका भावहरू तत्काल हृदयमा सञ्चारित हुनुपर्ने भएकाले गीतमा सहज अर्थव्यञ्जक योजना र स्वरव्यञ्जनको उचित तारतम्य हुनुपर्छ । गीतमा कोमल र श्रुतिमधुर वर्णहरूको प्रयोग हुनुपर्छ । गीतमा भावको सहज अभिव्यक्ति हुने भएकाले सहज तथा सरल भाषाको आवश्यकता परेको हो । गीतमा विम्ब तथा प्रतीकको अस्तित्वका सन्दर्भमा होस् वा शैलीको प्रयोगको सन्दर्भमा होस् भाषाले बहन गर्ने भूमिका अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ ।

गीतमा कतै पदक्रमको विचलन गरेको पाइन्छ भने कतै स्वाभाविक तरिकाले सङ्गति

मिलेको हुन्छ । गीतमा थोरैमा धेरै भन्न सक्ने क्षमता हुनुपर्छ । कोही-कोही गीतकारले गीतलाई प्रभावोत्तेजक बनाउन गीतको भाषालाई भाँचभुँच गरेको पाइन्छ । वास्तवमा गीतको भाषा सहज र सरल हुनुपर्छ । गीतमा आवश्यकतानुसार कथ्य र लेख्य दुवै भाषाको प्रयोग गर्न सकिन्छ । गीत सुन्दा सुन्दै अर्थिने प्रकारको हुनुपर्छ । के केटाकेटी, के बूढाबूढी, के साक्षर, के निरक्षर सबैको लागि गीत बोधगम्य हुनुपर्छ । विशेषगरी कथ्य भाषाको गीतप्रति सबै बढी आकर्षित हुन्छन् । गीतको भाव मिलाउनका लागि कतिपय पद-पदावलीहरूलाई दोहोर्‍याएको, तेहेर्‍याएको पनि पाइन्छ । यसरी पद-पदावलीहरू दोहोरिँदा पाठक वा श्रोताहरूलाई गीतले संवेगात्मक उत्कर्षमा पुऱ्याउँछ । गीतमा प्रयुक्त भाषाशैलीलाई हेर्न माधव घिमिरेका केही गीतांशलाई हेरौं :

सरल र कथ्य भाषाको प्रयोग :

पसीना दाना स्यान्नानी । तिम्रो निदारमा

बसाऊँ सानू घरबार कोशी-किनारमा

पदक्रममा विचलन :

यौटा आँसु खसाली

यौटा चुली उचाली-सम्भन्छु भुल्का हिमालैको

यसरी भाषाशैलीका दृष्टिले माधव घिमिरेका गीतहरू हेर्दा घिमिरेले कतै कथ्य भाषा, कतै पदक्रममा विचलन गरेको पाइन्छ । जस्तोसुकै भाषाशैलीको प्रयोग गरेको भए तापनि घिमिरेका गीतहरू सजिलै अर्थिने खालका छन् ।

परिच्छेद चार

विभिन्न कोणबाट माधव घिमिरेका गीतको विश्लेषण

४.१ गीतकार माधव घिमिरेको 'किन्नरकिन्नरी' गीतसङ्ग्रहको विश्लेषण

४.१.१. शीर्षक

शीर्षक गीतको केन्द्रबिन्दु हो । गीतमा शीर्षकले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । सामान्यतया गीतभरिको केन्द्रीय भावलाई समेटेर शीर्षक चयन गरिएको हुन्छ । कुनै गीतमा केन्द्रीय भाव वा विचारसँग सम्बन्धित शीर्षक राखिन्छ भने कुनै गीतमा पहिलो श्लोकको सुरुको पङ्क्ति वा एउटा अंशलाई समातेर शीर्षक राखिन्छ । वास्तवमा गीतको शीर्षकले गीतको सन्देशको प्रतिनिधित्व गर्नुपर्छ र हृदयलाई आल्हादित बनाउँदै लैजानुपर्छ ।

माधव घिमिरेको किन्नरकिन्नरी (२०३३) गीतसङ्ग्रहका १६१ ओटा गीतमध्ये ९२ ओटा गीतका शीर्षकहरू गीतको केन्द्रीय भावलाई आधार मानेर राखिएका छन् भने ६९ ओटा गीतहरूमा पहिलो श्लोकको एउटा अंशलाई लिएर शीर्षक राखिएको छ । ती गीतका शीर्षकहरू यसप्रकार छन् : 'पर्वतकी पार्वती हे', 'जय जय जय हे नेपाल', 'घामले सिन्दूर हालेको कहाँ छ', 'स्वदेश मेरो नेपाल', 'नेपाल जाने हो हो', 'यही हो मेरो मिथिला', 'कपिलवस्तु यही हो', 'नागको दह यही हो', 'कान्तिपुरी नगरीमा', 'पखेटामा गीत थर्थर', 'त्यै बेलादेखि नेपाली', 'यही हो मेरो झौराली', 'पहरामा लेखू तिनको मूर्ति', 'नेपालै नरहे', 'आकाशमा उचालेभैँ कान्तिपुरी', 'बल्ल हिमाल खुल्यो !', 'यो ठाउँको रङ्ग देऊ', 'हामीलाई बोलाउँछन् हिमचुली' 'दाइ त अब परदेश जाने भो', 'भैँमा राखी मुरली यो', 'अलकापुरी मै हेछु फर्की फर्की', 'लाग्दछ मलाई रमाइलो मेरै पाखापखेरो', 'आज मेरो बाडुल्कीमा', 'यौटा आँसु खसाली : यौटा चुली उचाली', 'मै मरिगए हाइबरि !', 'विदेशैबाट फर्केर हेर्दा', 'यो बालाजुको डुक्रने पानी', 'आजै साइत जुच्यो', 'एकठिका आँसु सक्तिनन् धान्न', 'टाकुराबाट डुक्रियो नन्दी', 'मैले माया लाएँ कि लाइन', 'एकै र मुठी धर्तीको धूलो', 'पसिना दाना स्यान्नानी !' 'पाखुरा फरफराउँछन्', 'इन्द्रधनु भिरेर काँधैमा', 'नेपाल रगताम्मे', 'जिन्दगानी सबैले बाँचनलाई', 'भूल पाच्यो उज्यालाले', 'यति धोको', 'प्रतिबिम्ब बस्छ हामीलाई पर्खी', 'फेरि फेरि जन्म यहीं भए !', 'दिलै र छोए के हुन्छ कुन्नी', 'पुतली हैन खेताली मेरी', 'यो गीत मैले गाएको हैन', 'यो छायामा आऊँ आऊँ लाग्छ', 'हो पनि, हैन पनि', 'किन्नरी हे, कहाँ रुभ्यौ तिमी', 'कति राम्रो वर्षा ऋतु', 'रूपको ज्योति रूपैले छोपी', 'कहाँ पठाऊँ चिठी', 'तपसिनी पार्वती भैँ घामपानीमा तपी', 'फूल भनूँ कि के भनूँ खै !' 'मुस्कुराउँदा मुटु दुख्ने', 'छोऊँ छोऊँ कतै, रोऊँ रोऊँ कतै', 'सुनजस्तो केश', 'आजै र राती के देखेँ

सपना !, 'सानन्द भो जिन्दगानी, सुन्दर भो संसार !', 'आँसु बरर राजै ! आसु बरर', 'कहिले भेट होला हे राजै', 'आउँदै होला परदेशी प्रीतम' 'म फर्की आएँ ए कस्तो बेलामा !' 'कथाकी रानीसत तिमीलाई साटूँ', 'हुँदैँन रे मानिसको मरन', 'राती त्यतै सिरानी होस्', 'जून एक मुठी', 'आफ्नै रूपको छाया हेरी', 'मैले बोलाएँ मुरलीलाई' ।

उपर्युक्त गीतका शीर्षकहरू जीवनका सुखदुःख, विरह, विछोड, प्रेमप्रणय, राष्ट्रियता, भ्रातृत्व एवम् सामाजिक र वैयक्तिक पक्षसँग सम्बन्धित छन् । हरेक गीतका शीर्षकहरूले गीतको केन्द्रीय भावसँग तादात्म्य राखेका छन् । शीर्षकमा गीतको भाव झल्किन्छ । हरेक गीतको शीर्षक सार्थक हुनुपर्छ । शीर्षक र भावबीचको तालमेल गीतको महत्वपूर्ण कुरा हो । माधव घिमिरेका यस गीतसङ्ग्रहका गीतहरूका शीर्षक सार्थक देखिन्छन् ।

४.१.२ संरचना

सबै अङ्ग वा भागले पूर्ण निर्मितलाई संरचना भनिन्छ । गीतयोजनामा आउने भाषा, लय, चरण, श्लोक, स्थायी र अन्तरा भाग गीतको बाह्य संरचनाभिन्न पर्दछन् भने गीतको आन्तरिक संरचनामा भाव, विचार र अन्तर्लयाका रूपमा गुणात्मक विकासका प्रक्रियाहरू पर्न आउँछन् । गीतको संरचना पक्षलाई केलाउँदा आन्तरिक र बाह्य दुवै पक्ष हेर्नुपर्दछ । विशेषगरी बाह्य संरचनामा गीतका अनुच्छेद, पङ्क्ति, अक्षरव्यवस्था आदि हेर्नुपर्दछ । बाह्य संरचनाले गीतलाई लयात्मक र साङ्गीतिक बनाउने हुनाले गीतमा बाह्य संरचनाले विशेष महत्व राख्छ । माधव घिमिरेको यस किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहका कुनै कुनै गीतहरू स्थायी र अन्तरा नभएका र कवितात्मक ढाँचाका भएकाले ती गीतहरूलाई क्रमबद्ध गीत भनेर व्याख्या गर्न सकिन्छ । किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहका गीतहरूको संरचनात्मक स्वरूपलाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ :

क्र.सं.	शीर्षक	पृष्ठ	पङ्क्ति संख्या	अनुच्छेद	बनोट
1.	पर्वतकी पार्वती हे	1	10	5	क्रमबद्ध
2.	मेरी धर्तीमाता !	2	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा

3.	परन्तु यौटै मूर्तिमा विराट्	3	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
4.	जय जय जय हे नेपाल	4-5	20	5	स्थायी र ४ अन्तरा
5.	घामले सिन्दूर हालेको कहाँ छ	6	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
6.	स्वदेश मेरो नेपाल	7	18	5	स्थायी र ४ अन्तरा
7.	नेपाल जाने हो हो	8-9	34	9	स्थायी र ८ अन्तरा
8.	यही हो मेरो मिथिला	10-1 1	30	7	स्थायी र ५ अन्तरा
9.	कपिलवस्तु यही हो	12-1 3	28	5	क्रमबद्ध
10.	नागको दह यही हो	14-1 5	40	4	क्रमबद्ध
11.	कान्तिपुरी नगरीमा	16	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
12.	पखेटामा गीत थर्कर	17	16	4	स्थायी र ३ अन्तरा
13.	त्यै बेलादेखि नेपाली	18	20	4	स्थायी र ३ अन्तरा
14.	यही हो मेरो चौराली	19	20	4	स्थायी र ३ अन्तरा
15.	पहरामा लेखूँ तिनको मूर्ति	20	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
16.	नेपालै नरहे	21	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
17.	आकाशमा उचालेभैं कान्तिपुरी	22	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
18.	बल्ल हिमाल खुल्यो !	23	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
19.	यो ठाउँको रङ्ग देऊ	24	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
20.	एकै प्रीति लाउँछौँ सय थलामा	25	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
21.	प्रीतिको फूल नफुले कुनै मुलुक हुँदैन	26	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
22.	हामीलाई बोलाउँछन् हिमचुली	27-2 8	38	8	स्थायी र ७ अन्तरा
23.	दाइ त अब परदेश जाने भो	29	16	4	स्थायी र ३ अन्तरा
24.	भैंमा राखी मुरली यो	30	10	5	स्थायी र ४ अन्तरा
25.	अलकापुरी मै हेछुँ फर्की फर्की	31	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
26.	लाग्दछ मलाई रमाइलो मेरै पाखापखेरो	32	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
27.	आज मेरो बाडुल्कीमा	33	10	3	क्रमबद्ध
28.	यौटा आँसु खसाली : यौटा चुली उचाली	34	16	8	क्रमबद्ध
29.	प्रीति लाउन बढ्दैंसैमा पाइन्न	35	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
30.	मै मरिगए हाइबरि !	36	10	3	स्थायी र २ अन्तरा
31.	मरनले छोला कि भनी	37	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा

32.	यस्तो अस्थिर छाया पनि	38	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
33.	विदेशैबाट फर्केर हेर्दा	39	20	4	क्रमबद्ध
34.	यो बालाजुको डुक्रने पानी	40	8	2	क्रमबद्ध
35.	आजै साइत जुयो	41	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
36.	सुन हे आमा ! को आज रुन्छ	42	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
37.	एक ढिका आँसु सक्तिनन् धान्न	43	13	4	क्रमबद्ध
38.	जिउने ठाउँ पाइनौ कठै !	44	11	4	क्रमबद्ध
39.	एउटै मुटु, एउटै मर्म	45	10	5	स्थायी र ४ अन्तरा
40.	आफ्नै आत्मा बेची	46	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
41.	टाकुराबाट डुक्रियो नन्दी	47	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
42.	शिरको फूल आमाको पाउमा	48	18	5	स्थायी र ४ अन्तरा
43.	शहिद ! तिम्रो गर्दछौँ बन्दना	49	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
44.	कुर्बानी भयो कलिलो जवानी	50	14	7	स्थायी र ६ अन्तरा
45.	माटो शिरमा लाउँला तिमिले टेकेको	51	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
46.	फेरि अन्धकारमा पर्न हुन्न रे !	52	20	4	स्थायी र ३ अन्तरा
47.	सुनगाभा फुल्ने देशमा	53	10	3	स्थायी र २ अन्तरा
48.	मैले माया लाएँ कि लाइनँ	54	20	5	स्थायी र ४ अन्तरा
49.	नेपालीको पैचान	55	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
50.	चरम चुलीमा अकैँ अघि पुग्छ कि !	56	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
51.	परिश्रमको फूलै रमाइलो	57	16	8	क्रमबद्ध
52.	एकै र मुठी धर्तीको धूलो	58	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
53.	म आफ्नो दोषैले	59	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
54.	पसीना दाना स्यान्नानी !	60	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
55.	हिमकमल फुल्यो	61	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
56.	साहसी जहाँ उभिन्छ धर्तीको त्यही माभै हो	62	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
57.	पाखुरा फरफराउँछन्	63	10	3	स्थायी र २ अन्तरा
58.	मान्छेको दिल एक छेउ छुन बाँकी	64	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
59.	हिर्दय धरतीजत्रै विशाल	65	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
60.	एउटै तारा ताकेर	66	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
61.	यति राम्रो धर्तीलाई	67	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा

62.	सुन्दर सुन्दरी : किन्नर किन्नरी	68	17	4	स्थायी र ३ अन्तरा
63.	इन्द्रधनु भिरेर काँधैमा	69	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
64.	वर्ण छैन, छौँ पातला छाया	70	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
65.	मान्छे मारी मान्छेको बढाई !	71	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
66.	नेपाल रगताम्मे	72	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
67.	कल्लाई भेट्न आउलान् वीर	73	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
68.	दिन्न दिन्न-दिन्न	74	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
69.	जिन्दगानी सबैले बाँचलाई	75	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
70.	भूल पायो उज्यालाले	76	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
71.	यति धोको	77	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
72.	क्षमा गर्न सक्तिनँ म	78	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
73.	मोल राख्तराख्तै तिमी	79	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
74.	प्रतिबिम्ब बस्छ हामीलाई पर्खी	80	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
75.	प्रतिध्वनि डाक्छ हामीलाई गर्जी	81	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
76.	भनूँ कि म अभिव्यक्ति महान्	82	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
77.	आफैलाई गरुँ वरण !	83	17	4	स्थायी र ३ अन्तरा
78.	फेरि फेरि जन्म यहीँ भए !	84	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
79.	मैँ गाउँछु मर्त्यको महिमा	85	16	3	स्थायी र ३ अन्तरा
80.	जुनसुकै देश, जुनसुकै कालमा	86	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
81.	मानिसजस्तो अमर मैले देखिनँ	87	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
82.	हिमालमा गाउँदै हिँड्ने किन्नर	88	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
83.	किन्नरी हामी : किन्नर हामी	89	15	5	क्रमबद्ध
84.	दिलै र छोए के हुन्छ कुन्नी	93	11	3	क्रमबद्ध
85.	न भन्न सक्ने यसैको, तैपनि कसैको	94	15	4	स्थायी र ४ अन्तरा
86.	त्यो देशमा जान्नुँ म त	95	10	3	स्थायी र २ अन्तरा
87.	किन्नरीलाई देखेँ एकै पालि	96	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
88.	दिलैलाई - छुँ छुँ छुन सकिनँ	97	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
89.	कोही भेट भए हुन्थ्यो !	98	10	5	क्रमबद्ध
90.	माया लाग्छ मलाई नभेटेरै पनि	99	8	4	क्रमबद्ध
91.	आउन्न जोबन फेरि फेरि	100	16	8	क्रमबद्ध

92.	हिउँगोरी मेरीलाई	101	10	5	क्रमबद्ध
93.	पुतली हैन, खेताली मेरी	102	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
94.	माया गर्न आफैँसित सिकी	103	10	3	स्थायी र २ अन्तरा
95.	तिम्ना स्वर भरिदेऊ रिओयाएर मलाई	104	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
96.	यो गीत मैले गाएको हैन	105	10	5	स्थायी र ४ अन्तरा
97.	बाटो छिट्टै सकिन्छ कि !	106	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
98.	बालापन बिटुल्ल कि ! सिँदूरैले पनि	107	9	3	स्थायी र २ अन्तरा
99.	हेरी रूप पुण्य हजुर !	108	10	5	स्थायी र ४ अन्तरा
100.	यो छायामा आऊँ आऊँ लाग्छ	109	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
101.	यही फूल वैलेपछि	110	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
102.	आज मुस्कान-बोलीचाहिँ भोलि	111	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
103.	हो पनि, हैन पनि	112	10	5	स्थायी र ४ अन्तरा
104.	छाया पनि भिमल भिमल हुन्छ	113	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
105.	सुख पनि कस्तो कस्तो, रुन मन लाग्ने	114	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
106.	आफू भन्नु दुःख रै'छ आफ्नो भन्नु सुख	115	10	3	स्थायी र २ अन्तरा
107.	निरिमाया हुनुभन्दा	116	10	3	स्थायी र २ अन्तरा
108.	डाँडापारि कहाँ होला	117	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
109.	सङ्गीतको संसारमा कहाँनेर बिम्भूँ	118	12	6	स्थायी र ५ अन्तरा
110.	किन्नरी हे, कहाँ रुभ्यौ तिमी	119	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
111.	कति राम्रो वर्षा ऋतु	120	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
112.	एक गीत मेरो पनि रच्छु	121	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
113.	रूपको ज्योति रूपैले छोपी	122	10	5	स्थायी र ४ अन्तरा
114.	कहाँ पठाऊँ चिठी	123	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
115.	तपसिनी पार्वतीभैँ घामपानीमा तपी	124	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
116.	फूल भनूँ कि के भनूँ खै !	125	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
117.	दिदी र बहिनीहरूले सोधे !	126	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
118.	मुस्कुराउँदा मुटु दुख्ने	127	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
119.	तिम्रो गीत गाउँछु म	128	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
120.	छोऊँ छोऊँ कतै, रोऊँ रोऊँ कतै	129	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
121.	आज जगत् नित्य शाश्वत	130	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा

122.	बोली मिस्र बाँकी अभै	131	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
123.	सुस्तै गाऔं, सुस्तै गाऔं	132	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
124.	मेरो आत्मा मेरै हो कि उनको	133	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
125.	जसलाई भनी साँचेको हो	134	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
126.	उनको अर्पन पैले हो कि	135	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
127.	छाया हैन, हिर्दयकी माया	136	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
128.	नौली दुलहीको मुख हेर्ने बेला	137	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
129.	रानी, रुभ्यौ कि आँसुको अभिषेकैमा	138	10	5	स्थायी र ४ अन्तरा
130.	सुनजस्तो केश	139	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
131.	मैले सोचेजस्तो !	140	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
132.	वैलेर जान्छ कि, फूल आजको	141	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
133.	दिलको पारि फूलबारीमा	142	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
134.	आजै र राती के देखेँ सपना !	143	10	5	स्थायी र ४ अन्तरा
135.	पीर मान्ने पाउन्न म	144	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
136.	सानन्द भो जिन्दगानी, सुन्दर भो संसार !	145	10	5	स्थायी र ४ अन्तरा
137.	आँसु बरर राजै ! आँसु बरर	146	10	5	स्थायी र ४ अन्तरा
138.	ए फेरि भेट हुन्छ कि हुन्न !	147	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
139.	कठै पियै राजा !	148	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
140.	के बानी बस्यो !	149	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
141.	रुलायो मनको करुनैले	150	16	4	क्रमबद्ध
142.	पुछ्छु कि आँसु गै	151	16	8	क्रमबद्ध
143.	घर सम्झी आँसु गहभरि	152	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
144.	मैले नगाउन्जेल गीत	153	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
145.	कहिले भेट होला हे राजै	154	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
146.	आउँदै होला परदेशी प्रीतम	155	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
147.	म फर्की आएँ ए कस्तो बेलामा !	156	10	5	स्थायी र ४ अन्तरा
148.	फर्की आइसक्ता पनि	157	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
149.	विरहमा बस्ताबस्तै	158	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
150.	बिसर्ने छैन मान्छेको माया	159	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
151.	कथाकी रानीसित तिमिलाई साटूँ	160	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा

152.	सधैँभरि थालिरहेजस्तो	161	10	3	स्थायी र २ अन्तरा
153.	हुँदैँन रे मानिसको मरन	162	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
154.	राती त्यतै सिरानी होस्	163	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
155.	सच्चा मानिस	164	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
156.	बिदा हुन आइथिन् कि, यो भदौको राती	165	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
157.	जून एक मुठी	166	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
158.	आफ्नै रूपको छाया हेरी	167	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
159.	अमर ठानेँ मैले	168	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
160.	मैले बोलाएँ मुरलीलाई	169	14	7	क्रमवद्ध
161.	प्रारम्भ हो खालि	170	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा

यसरी हेर्दा समग्रमा यस सङ्ग्रहका प्रायः गीतहरू छोट्टा देखिन्छन् । केही गीतहरू लामा पनि छन् । यस गीतसङ्ग्रहमा बढीमा ४० र घटीमा ८ पङ्क्तिसम्मका गीतहरू रहेका छन् । यस सङ्ग्रहका गीतहरू संरचनात्मक दृष्टिकोणले कसिला देखिन्छन् ।

४.१.३ विषयवस्तु

गीतको विषयवस्तु त्यसको बीजविचार वा प्रमुख भाव हो । यसको मूलभाव विषयवस्तु मात्र नभएर विषयवस्तु निर्माण गर्ने कथन पनि हो। गीतको विषयवस्तु भावात्मक, रागात्मक, नैतिक, औपदेशिक, सौन्दर्यमूलक आदि जे पनि हुन सक्छ । गीतमा विषयवस्तुको प्रस्तुति सामान्य रूपमा नभई कलात्मक एवम् सौन्दर्यात्मक ढङ्गले गर्नुपर्छ । गीतकारलाई जीवनभोगाइका क्रममा जुन वस्तुले उत्प्रेरित गर्छ त्यसै विषयमा उसले गीतको सिर्जना गर्छ ।

माधव घिमिरेको किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहमा देशभक्ति, प्रणयभाव, प्रकृतिको वर्णन, साँस्कृतिक चेतना, करुणा, मानवता आदिजस्ता विभिन्न विषयवस्तुलाई समेटेर गीत लेखिएका छन् ।

४.१.३.१ देशभक्ति

माधव घिमिरेको यस गीतसङ्ग्रहमा देशभक्तिको भावना छुटाछुल्ल भएर पोखिएको पाइन्छ । घिमिरेले आफ्ना गीतहरूमा देशभक्तिको भावनालाई विभिन्न किमिसले व्यक्त गरेका छन् । ती देशभक्तिका भावनालाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ:

४.१.३.१.१ राष्ट्रिय गौरवप्रधान

माधव घिमिरेले आफ्ना गीतहरूमा आफ्नो देशमा भएका गौरवमय कुराहरूको गौरव गान गरेका छन् । यस्ता राष्ट्रिय गौरवप्रधान गीतहरू किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहमा ११ ओटा रहेका छन् । राष्ट्रिय गौरवप्रधान गीतका केही उदाहरण हेरौं :

गण्डकी, कोशी, कर्णाली, भेरी र महाकालीको
यो देश मेरो- सोरठी, घाटु, भैलो र ख्यालीको
हजार तीर्थ, हजार मेला, हजार पर्व हे,
परन्तु यौटै आँगनमा खेले सुखको स्वर्ग हे,

- 'परन्तु यौटै मूर्तिमा विराट्' (पृ. ३)

लेकै हेरूँ लालीगुराँस बैँसी हेरूँ प्याउली
पिरती बास्ने परेवा विरह बोल्ने न्याउली
हिमाल छुन्छ, बेलुकी सप्तर्षिको ताँतीले
जुनेली रात बिताउँछन् गाउँदागाउँदै साथीले

- 'लाग्दछ मलाई रमाइलो मेरै पाखापखेरो (पृ. ३२)'

छोयो तेन्जिङ शेर्पाले चरम चुली टाकुरा
नेपालीले संसारमा नसक्ने छ के कुरा

- 'चरम चुलीमा अर्कै अधि पुग्छ कि !' (पृ. ५६)

४.१.३.१.२ देशप्रेम

घिमिरेले यस गीतसङ्ग्रहका केही गीतमा आफ्नो देशप्रति अगाध माया व्यक्त गरेका छन् । यस गीतसङ्ग्रहका ६ ओटा गीतमा देशप्रेमको भावना व्यक्त भएको छ । ती गीतहरू 'मेरी धर्तीमाता', 'नेपालै नरहे', 'बिदेशैबाट फर्केर हेर्दा', 'नेपालीको पैचान', 'मान्छेको दिल एक छेउ छुन बाँकी', 'हिर्दय धरतीजत्रै विशाल' शीर्षक भएका छन् । देशप्रेमको भावना भएका केही गीतांशका उदाहरण हेरौं :

माया दिने छाया तिम्रो, जीवन दिने अन्न
फेरि पनि पाऊँ आमा ! यै नेपालमा जन्म
- 'मेरी धर्ती माता !' (पृ. २)

नेपाली हामी रहौंला कहाँ नेपालै नरहे
उचाइ हाम्रो चुलिन्छ कहाँ हिमालै नरहे
- 'नेपालै नरहे' (पृ. २१)

भगवान्ले भने मलाई - के माग्दछौ वरदान
मैले मार्गो-गुम्न ला'को नेपालपीको पैचान
- 'नेपालीको पैचान' (पृ. ५५)

४.१.३.१.३ सांस्कृतिक चेतनाप्रधान

यस सङ्ग्रहका २० ओटा गीतहरू सांस्कृतिक चेतनाप्रधान छन् । नेपाली सांस्कृतिक गरिमा र महत्वलाई सम्झिएर तिनै गरिमालाई गीतका माध्यमबाट घिमिरेले सशक्त रूपमा व्यक्त गरेका छन् । यस सङ्ग्रहभित्र 'नेपाल जाने हो हो', 'यही हो मेरो मिथिला', 'कपिलवस्तु यही हो', 'नागको दह यही हो', 'पहरामा लेखूँ तिनको मूर्ति', 'एकै प्रीति लाउँछौँ सय थलामा', 'प्रीतिको फूल नफुल्ने कुनै मुलुक हुँदैन', 'मरनले छोला कि भनी', 'टाकुराबाट डुक्रियो नन्दी', 'सुनगाभा फुल्ने देशमा', 'परिश्रमको फूलै रमाइलो', 'एकै र मुठी धर्तीको धूलो', 'पसीना दाना स्यान्नानी !', 'साहसी जहाँ उभिन्छ धर्तीको त्यही माभै हो', 'पाखुरा फरफराउँछन्', 'सुन्दर सुन्दरी : किन्नर किन्नरी', 'इन्द्रधनु भिरेर काँधैमा', 'मै गाउँछु मर्त्यको महिमा', 'आज जगत् नित्य शाश्वत्', 'सुनजस्तो केश',

शीर्षकका गीतमा साँस्कृतिक चेतना प्रस्तुत भएको छ । साँस्कृतिक चेतनाप्रधान भएका केही गीतांशका उदाहरण हेरौं :

ऋषिले यहीं लगाए ध्यान प्रातः को प्रहर
शिखरमाथि साकार भए गौरी र शङ्कर
शिवले जटाजूटमा स्थूरे पहिलो चन्द्रमा
गौरीले लाइन् सौभाग्यसिन्दूर पहिलो घाममा
- 'नेपाल जाने हो हो' (पृ. ८)

पार्वतीको बैस जसै बयेलीमा भुल्छ
शङ्करको ध्यान अनि हिम्चुलीमा खुल्छ
वरिपरि लगाएर बादलको रेखी
कुञ्जद्वारमा उभिन्छु म इन्द्रधनु टेकी
- 'इन्द्रधनु भिरेर काँधैमा' (पृ. ६९)

पार्वती र शिवजीको दिल काँ काँ मिल्यो
दुई नजर मिली माभ्रमा तेस्रो आँखा खुल्यो
आज जगत्, नित्य शाश्वत-बने बनेजस्तो
त्यो मान्छे त हेरिरे' छ चिने चिनेजस्तो
- 'आज जगत् नित्य शाश्वत' (पृ. १३०)

यसरी घिमिरेले यस सङ्ग्रहका गीतहरूमा पौराणिक ऋषिहरूदेखि शिव, पार्वती आदिको चर्चा गर्दै अतीतका गौरवगाथाहरू तथा अतीतको वास्तविक हिन्दू संस्कृतिलाई गीतका माध्यमबाट व्यक्त गरेका छन् । त्यसैले माधव घिमिरेका गीतहरू साँस्कृतिक चेतनाका दृष्टिले उत्कृष्ट रहेका छन् ।

४.१.३.२ प्रणय भाव

माधव घिमिरेको किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहभित्र ३६ ओटा गीतमा प्रणयभाव पाइन्छ । प्रणय भावना यस गीतसङ्ग्रहको केन्द्रीय स्वर हो । प्रेम र विरहको सन्दर्भमा देखिएका सामाजिक अनुभूतिलाई घिमिरेले गीतका माध्यमबाट व्यक्त गरेका छन् ।

माधव घिमिरेका प्रणयमूलक गीतहरू सम्भोग शृङ्गार र विप्रलम्भ शृङ्गार दुवैमा आधारित छन् । यस सङ्ग्रहका ३६ ओटा प्रणयमूलक गीतमध्ये १८ ओटा गीत सम्भोग शृङ्गार र १८ ओटा गीत विप्रलम्भ शृङ्गार भएका छन् । सम्भोग शृङ्गार भएका गीतहरू 'कान्तिपुरी नगरीमा', 'पखेटामा गीत थर्थर', 'किन्नरी हामी : किन्नर हामी', 'किन्नरीलाई देखेँ एकै पालि' 'हिउँगोरी मेरीलाई', 'आज मुस्कान बोलीचाहिँ भोलि', 'हो पनि हैन पनि,' 'सुख पनि कस्तो कस्तो, रुन मन लाग्ने', 'आफू भन्नु दुःख रै'छ- आफ्नो भन्नु सुख', 'छाया हैन हृदयकी माया', 'नौली दुलहीको मुख हेर्ने बेला', 'पुछूँ कि आँसु गै', 'मैले नगाउन्जेल गीत', 'कथाकी रानीसित तिमिलीलाई साटूँ', 'सधैंभरि थालिरहेजस्तो', 'मैले बोलाएँ मुरलीलाई' शीर्षक भएका छन् । सम्भोग शृङ्गार भएका केही गीतांशका उदाहरण हेरौँ :

मुस्कुराऊँ जस्तो गरी फूलमा यिनै फुल्थिन्

बुझूँबुझूँ जस्तो बोली मुरलीमा बोल्थिन्

जस्तो झल्को लाग्थ्यो मलाई त्यस्तै देख्न पाएँ

सपनीको देशभित्र बिपनीमा आएँ

- 'कान्तिपुरी नगरीमा' (पृ. १६)

कति राम्रो- अलि अलि ढल्किएको छाया

अति राम्रो - अलि अलि पल्किएको माया

- 'आज मुस्कान-बोलीचाहिँ भोलि' (पृ. १११)

यसैगरी यस सङ्ग्रहमा विप्रलम्भ शृङ्गार भएका गीतहरू 'भैँमा राखी मुरली यो', 'प्रीति लाउन बइँसैमा पाइँन', 'मैले माया लाएँ कि लाइँन', 'पुतली हैन खेताली मेरी', 'बालापन बिटुल्ल कि ! सिँदूरैले पनि', 'यही फूल वैलेपछि', 'निरिमाया हुनुभन्दा,' 'डाँडापारि कहाँ होला !' 'रानी

रुभ्यौ कि आँसुको अभिषेकैमा', 'आजै र राती के देखें सपना !', 'आँसु बरर राजै ! आँसु बरर', 'ए फेरि भेट हुन्छ कि हुन्न !', 'कठै पियै राजा !' 'के बानी बस्यो !', 'रुलायो मनको करुनैले', 'कहिले भेट होला- हे राजै,' 'आउँदै होला परदेशी प्रीतम', 'बिदा हुन आइथिन् कि, यो भदौको राती' शीर्षक भएका छन् । माया लाउने जोडीहरू आफ्ना मायालुसँग छुट्टिनु पर्दाका विरहहरू घिमिरेले आफ्ना गीतहरूमा व्यक्त गरेका छन् । विप्रलम्भ शृङ्गार भएका केही गीतांशका उदाहरण हेरौं :

बेलौतीको बोटैमाथि ढुकुरका जोडी

मेरो जोडी जान लाग्यौ मलाई एकलै छोडी

- 'आँसु बरर राजै ! आँसु बरर' (पृ. १४६)

फूलको थुङ्गो बगेर गयो गङ्गाको पानीमा

कहिले भेट होला हे राजै ! यो जिन्दगानीमा

- 'कहिले भेट होला हे राजै' (पृ. १५४)

यसरी माधव घिमिरेले यस सङ्ग्रहभित्र मायाप्रेमका भावनालाई जीवनका विभिन्न सन्दर्भसँग जोडेर व्यक्त गरेका छन् । घिमिरेले माया गर्ने मायालुहरू सँगै हुँदाको रमाइलो क्षण र विछोड हुँदाको विरहलाई जीवन्त ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् ।

४.१.३.३ प्रकृतिचित्रण

माधव घिमिरेले यस गीतसङ्ग्रहका ५ ओटा गीतमा प्रकृतिको वर्णन गरेका छन् । यसभित्र 'बल्ल हिमाल खुल्यो !', 'यो ठाउँको रङ्ग देऊ', 'हामीलाई बोलाउँछन् हिमचुली', 'यो बालाजुको डुक्रने पानी', 'आजै साइत जुन्यो' शीर्षकका गीतमा प्रकृतिको वर्णन पाइन्छ । प्रकृतिको आत्मपरक वर्णन भएको एउटा गीतांशको उदाहरण हेरौं :

हिमचुली आफैँमाथि अग्लिएभैँ लाग्छ

नीलो आकाश फूलबारीमा पग्लिएभैँ लाग्छ

- 'बल्ल हिमाल खुल्यो !' (पृ. २३)

प्रकृतिको संगिनी रूप भएको एउटा गीतांशको उदाहरण हेरौं :

कन्दरामा कस्तुरी त पहरामा कुम्कुम
कति मीठो वास्ना हजुर हिर्दय नै छुँ छुँ
छायाजस्तै माया पनि बन बन डुल्ने
यो ठाउँको रङ्ग देऊ यै ठाउँमा मिल्ने

- 'यो ठाउँको रङ्ग देऊ' (पृ. २४)

प्रकृतिको वस्तुपरक वर्णन भएको एउटा गीतांशको उदाहरण हेरौं :

प्रभातको पवनमा मीठो वास्ना छुट्यो
कन्दरामा कस्तुरी जो आँग तानी उठ्यो

- 'आजै साइत जुन्यो' (पृ. ४१)

४.१.३.४ कारुणिकता

यस गीतसङ्ग्रहका १४ ओटा गीतमा कारुणिक भावना भएको पाइन्छ । नेपाली समाजमा रहेका सामाजिक असमानतालाई घिमिरेले गीतका माध्यमबाट व्यक्त गरेका छन् । यसभित्र 'दाइ त अब परदेश जाने भो', 'अलकापुरी मै हेछु फर्की फर्की', 'यौटा आँसु खसाली : यौटा चुली उचाली', 'मै मरिगए हाइबरि !', 'जिउनेठाउँ पाइनौ कठै !' 'आफ्नै आत्मा बेची', 'कुर्बानी भयो कलिलो जवानी', 'म आफ्नो दोषैले', 'नेपाल रगताम्मे', 'कल्लाई भेट्न आउलान् वीर', 'जिन्दगानी सबैले बाँचनलाई', 'भूल पायो उज्यालाले', 'छाया पनि भिमल भिमल हुन्छ', 'म फर्की आएँ ए कस्तो बेलामा !' शीर्षकका गीतहरू कारुणिक भएर आएका छन् । यस सङ्ग्रहमा भएका कारुणिक गीतांशका केही उदाहरण हेरौं :

विदेशै जाने देखिन बाटो आँसुले बर्सी बर्सी
सुनको धुरी अलकापुरी मै हेछु फर्की फर्की

- 'अलकापुरी मै हेछु फर्की फर्की' (पृ. ३१)

कसरी पुछ्न सकेको होला बैसको सिंगार
कसरी छोड्न सकेको होला उज्यालो संसार
पाएको भए को छोड्न सक्छ माया र पियार

- 'जिउने ठाउँ पाइनौ कठै !' (पृ. ४४)

४.१.३.५ मानवता

घिमिरेको यस गीतसङ्ग्रहमा मानवतावादी विचार भएका गीतहरू ७ ओटा रहेका छन् । उनले हाम्रो समाजमा रहेको गरिब र धनीका बीचको असमानता, ठूलो जात र सानो जातका बीचमा हुने भेदभाव जस्ता कुरा हटाउनुपर्छ भन्दै मानवतावादी विचार व्यक्त गरेका छन् । मानवतावादी विचार भएका केही गीतांशका उदाहरण हेरौं :

तीन दिनका भोका बालकलाई घरमा पर्खाई
गरिब आयो बेसाहा माग्ने हृदय धर्काई
त्यो त्यसै गयो के सार भयो हामीले खाएको
साँभको बत्ती हेर हे आमा ! जालोले छाएको

- 'सुन हे आमा ! को आज रुन्छ' (पृ. ४२)

एउटै मुटु, एउटै मर्म, एउटै ईश्वर
भेद र भाव मेटेर पसौं प्रेमको मन्दिर

- 'एउटै मुटु, एउटै मर्म' (पृ. ४५)

अरूलाई छली अगाडि बढ्नु उन्नति होइन
दुःखीको श्रम सोसेर साँचु सम्पत्ति होइन
मिलेर बन्धु बसौला सारा बाँडेर खाउँला
पर्ख हे साथी, म पनि आएँ सङ्सँगै जाउँला

- 'एउटै तारा ताकेर' (पृ. ६६)

४.१.३.६ क्रान्तिकारी चेतना

घिमिरेको यस गीतसङ्ग्रहमा क्रान्तिकारी चेतना भएका गीतहरू पनि रहेका छन् । यसभित्र 'शिरको फूल आमाको पाउमा', 'फेरि अन्धकारमा पर्न हुन्न रे !' शीर्षकका गीत क्रान्तिकारी चेतना भएका छन् । क्रान्तिकारी चेतना भएका गीतांशका उदाहरण हेरौं :

लालुपाते फूलमा ज्वाला बल्कियो
तिहारको बत्तीमा क्रान्ति सल्कियो
शङ्करले आँखीभुइँ बायाँ उचाले
ललाटको पट्टमा ज्योति फुटाली

- 'शिरको फूल आमाको पाउमा' (पृ. ४८)

म हूँ दासयुगको शेष चिन्ह रे
आज बाँचिरहेछु यत्ति भन्न रे

- 'फेरि अन्धकारमा पर्न हुन्न रे !' (पृ. ५२)

४.१.३.७ सहिदको सम्झना

घिमिरेले किन्नरकिन्नरीमा सहिदको सम्झनामा पनि केही गीत रचना गरेका छन् । यसभित्र 'शहीद ! तिम्रो गर्दछौँ वन्दना' 'माटो शिरमा लाउँला तिमिले टेकेको' शीर्षकका गीत

सहिदको सम्झनामा आधारित छन् । सहिदको सम्झनामा लेखिएका केही गीतांशको उदाहरण हेरौं :

यहीं हो तिम्रो रातो र तातो रगत पोखेको
आजै हो तिम्रो जीवनलीला इतिश्री लेखेको
यो पुण्य तीर्थ, यो पुण्य पर्व, त्यागको सम्झना
हे हाम्रा वीर शहीद, तिम्रो गर्दछौं अर्चना

- 'शहीद ! तिम्रो गर्दछौं वन्दना' (पृ. ४९)

चौराली ढुङ्गा दाहिने घुमी फूलपाती चढाउँला
हे वीर ! तिम्रै पाइला हेरी पाइला बढाउँला

- 'माटो शिरमा लाउँला तिमिले टेकेको' (पृ- ५१)

यसरी माधव घिमिरेको किन्नरीकिन्नरी गीतसङ्ग्रहमा रहेका १६१ ओटा गीतहरू विभिन्न विषयवस्तुमा आधारित रहेका छन् । समाजमा विभिन्न परिस्थिति र समयमा प्रस्तुत गरिएका भावनाहरूलाई टिपेर घिमिरेले गीतका रूपमा अभिव्यक्त गरेका छन् । समग्रमा प्रणयभाव र भावप्रधान गीतहरू यस सङ्ग्रहमा बढी छन् । यसबाहेक राष्ट्रिय गौरव, देशप्रेम, साँस्कृतिक चेतनाप्रधान, प्रकृतिको वर्णन भएका, कारुणिक, क्रान्तिकारी, सहिदको सम्झना भएका र मानवतावादी भाव भएका गीतहरू पनि रहेका छन् । यसरी माधव घिमिरेका गीतहरूमा विषयवस्तुका दृष्टिले विविधता पाइन्छ ।

४.१.३.८ भावको प्रयोग

यस गीतसङ्ग्रहका ५८ ओटा गीतहरू भावप्रधान रहेका छन् । घिमिरेले आफ्ना गीतहरूलाई अत्यन्त भावमय बनाएका छन् । यसभित्र 'यस्तो अस्थिर छाया पनि', 'यति राम्रो धर्तीलाई', 'वर्ण छैन, छौं पातला छाया' 'दिन्न दिन्न दिन्न', 'क्षमा गर्न सक्तिनँ म', 'मोल राख्ताराख्ते तिमि', 'प्रतिबिम्ब बस्छ हामीलाई पर्खी', 'प्रतिध्वनि डाक्छ हामीलाई गर्जी', 'भनू कि म अभिव्यक्ति महान्', 'आफैलाई गरुं वरण !', 'फेरि फेरि जन्म यहीं भए !', 'जुनसुकै देश, जुनसुकै

कालमा', 'मानिसजस्तो अमर मैले देखिन', 'हिमालमा गाउँदै हिँड्ने किन्नर', 'दिलै र छोए के हुन्छ कुन्नि', 'न भन्न सक्ने यसैको, तैपनि कसैको', 'त्यो देशमा जान्न म त', 'माया लाग्छ मलाई नभेटेरै पनि', 'आउन्नजोवन फेरि फेरि', 'माया गर्न आफैँसित सिकी', 'तिम्मा स्वर भरिदेऊ रित्याएर मलाई', 'यो गीत मैले गाएको हैन', 'बाटो छिट्टै सकिन्छ कि?', 'हेरी रूप पुण्य हजुर!', 'यो छायामा आऊँ आऊँ लाग्छ', 'सङ्गीतको संसारमा कहाँनेर बिम्भूँ' 'किन्नरी हे, कहाँ रुभ्यौ तिमी', 'कति राम्रो वर्षा ऋतु', 'एक गीत मेरो पनि रच्छु', 'रूपको ज्योति रूपैले छोपी', 'कहाँ पठाऊँ चिठी', 'तपसिनी पार्वती भैँ घामपानीमा तपी' 'फूल भनूँ कि के भनूँ खै!', 'दिदी र बहिनीहरूले सोधे!', 'मुस्कुराउँदा मुटु दुख्ने', 'तिम्रो गीत गाउँछु म', 'छोऊँ छोऊँ कतै, रोऊँ रोऊँ कतै', 'बोली मिस्र बाँकी अझै', 'सुस्तै गाऔँ, सुस्तै गाऔँ', 'मेरो आत्मा मेरै हो कि उनको', 'जसलाई भनी साँचेको हो', 'उनको अर्पण पैले हो कि', 'मैले सोचेजस्तो!', 'वैलेर जान्छ- कि, फूल आजको', 'दिलको पारि फूलबारीमा', 'पीर मान्ने पाउन्न म', 'सानन्द भो जिन्दगानी, सुन्दर भो संसार!', 'घर सम्झी आँसु गहभरि', 'फर्की आइसक्ता पनि', 'विरहमा बस्ता बस्तै', 'बिर्सने छैन मान्छेको माया', 'हुँदैन रे मानिसको मरन', 'राती त्यस्तै सिरानी होस्', 'सच्चा मानिस', 'जून एक मुठी', 'आफ्नै रूपको छाया हेरी', 'अमर ठानेँ मैले', 'प्रारम्भ हो खालि' शीर्षकका गीतहरू भावमय भएर आएका छन्। भावप्रधान गीतांशका केही उदाहरण हेरौँ :

सय वर्षपछि पनि असार यस्तै होला

उठी आउने बादललाई हतार यस्तै होला

- 'यस्तो अस्थिर छाया पनि' (पृ. ३८)

पहरामा अक्षर खोप्न उचालेथ्यौँ छिनु

कलेजीमा कोरिएछ नमेटिने चिनु

मान्छेहरू गाउँदै छन् यहाँ हाम्रो कीर्ति

हाम्रो प्रतिध्वनि डाक्छ हामीलाई गर्जी

- 'प्रतिध्वनि डाक्छ हामीलाई गर्जी' (पृ. ८१)

वैशाखको पैलो फूल-अचम्म हो खालि
मेरो कहीं अन्त्य छैन- प्रारम्भ हो खालि

- 'प्रारम्भ हो खालि' (पृ. १७०)

४.१.४ कल्पना

भावलाई खुलस्तसँग बाहिर प्रकट गर्न सहयोग गरी कल्पनाले गीतलाई नवीन, आकर्षक, असाधारण र अद्भूत बनाई आह्लादकारी बनाउँछ । घिमिरेले आफ्ना गीतहरूमा कल्पनाको राम्रो प्रयोग गरेका छन् । कल्पनाले भूमिका खेलेका घिमिरेका केही गीतांशहरू हेरौं :

हिर्दयमा दूधकोशी, शिरमा सगरमाथा
अन्नपूर्णा उभिएभै मेरी धर्तीमाता !

- 'मेरी धर्तीमाता !' (पृ. २)

मुस्कुराऊँ जस्तो गरी फूलमा यिनै फुल्यिन्
बुभूँबुभूँजस्तो बोली मुरलीमा बोल्थिन्

- 'कान्तिपुरी नगरीमा' (पृ. १६)

पाखुरा मेरा फरफराउँछन् कर्णाली कोशीभै
मान्छेको स्वर्ग रचूँ कि क्यारे माटामा बसी मै

- 'पाखुरा फरफराउँछन्' (पृ. ६३)

फेरि फेरि जन्म यहीं भए कस्तो हुन्थ्यो
सृष्टिसित ईश्वर सधैं बहेजस्तो हुन्थ्यो

- 'फेरि फेरि जन्म यहीं भए !' (पृ. ८४)

उपर्युक्त गीतहरूमा कल्पनाको प्रयोग भएका छन् । घिमिरेका धेरै गीतहरूमा कल्पनाको राम्रो प्रयोग भएको छ ।

४.१.५ सङ्गीत

सङ्गीत गीतको प्राण हो । सङ्गीतविना गीतको कल्पना गर्न सकिँदैन । सङ्गीतलाई पनि लय, अनुप्रास आदिले सशक्त बनाएको हुन्छ ।

४.१.५.१ लय

लय भनेको गीतमा प्रयोग भएको समय-गति, यति, मात्रा, सुर आदिको सामूहिक नाम हो । गीतमा लयको प्रयोग गरिन्छ तर त्यो प्रयोग पनि विभिन्न तरिकाले गरिन्छ । माधव घिमिरेले यस सङ्ग्रहका गीतहरूमा नियमित लय र मिश्रित लयको प्रयोग गरेका छन् । यी लय व्यवस्था भएका गीतहरूको उदाहरण हेरौँ :

(क) नियमित लयव्यवस्थामा आधारित गीतहरू

नेपाल आमा ! कहीं छौ घाम, कहीं छौ छाया हे,
परन्तु सारा सन्तानमाथि एउटै माया हे,

- 'परन्तु यौटै मूर्तिमा विराट्' (पृ. ३)

(३-२/३-२/३-३, भयाउरे लय)

नेपाली हामी रहौला कहाँ नेपालै नरहे
उचाइ हाम्रो चुलिन्छ कहाँ हिमालै नरहे

- 'नेपालै नरहे' (पृ. २१)

(३-२/३-२/३-३, भयाउरे लय)

पर्ख हे साथी, म पनि आएँ सङ्गै जाउँला
पोल्टाको खाजा छायाँमा बसी बाँडेर खाउँला

- 'एउटै तारा ताकेर' (पृ. ६६)

(३-२/३-२/३-३, भयाउरे लय)

फूलको थुङ्गो बगेर गयो गङ्गाको पानीमा
कहिले भेट होला हे राजै ! यो जिन्दगानीमा

- 'कहिले भेट होला हे राजै' (पृ. १५४)

(३-२/३-२/३-३, भयाउरे लय)

वैशाखको पैलो फूल- अचम्म हो खालि
मेरो कहीं अन्त्य छैन- प्रारम्भ हो खालि

- 'प्रारम्भ हो खालि' (पृ. १७०)

(४-४/४-२, अक्षरको लयव्यवस्था)

यस गीतसङ्ग्रहभित्र यस्ता अक्षरगत र पङ्क्तिगत समानता भएका थुप्रै गीतहरू रहेका छन् । माधव घिमिरेको यस गीतसङ्ग्रहभित्र धेरैजसो गीतहरू नियमित लयव्यवस्थामा आधारित छन् । नियमित लयमा पनि भ्याउरे लय भएका गीतहरू बढी छन् । यस सङ्ग्रहभित्रका १३८ ओटा गीतमा नियमित लयव्यवस्थाको प्रयोग गरिएको छ ।

(ख) मिश्रित लयव्यवस्थामा आधारित गीत

दुई वा दुईभन्दा बढी लयहरूको मिश्रण एउटै गीतभित्र भएमा त्यसभित्र मिश्रित लयव्यवस्था रहेको बुझ्नुपर्छ । माधव घिमिरेको यस गीतसङ्ग्रहभित्रका २३ ओटा गीतमा मिश्रित लय रहेका छन् । ती गीतहरू 'यौटा आँसु खसाली : यौटा चुली उचाली', 'मरनले छोला कि भनी', 'विदेशैबाट फर्केर हेर्दा', 'फेरि अन्धकारमा पर्न हुन्न रे !', 'मैले माया लाएँ कि लाइनँ,' 'परिश्रमको फूलै रमाइलो', 'सुन्दर सुन्दरी : किन्नर किन्नरी', 'दिन्न दिन्न दिन्न', 'आफैलाई गरूँ वरण !', 'मैं गाउँछु मर्त्यको महिमा', 'किन्नरी हामी : किन्नर हामी', 'दिलै र छोए के हुन्छ कुन्नि', 'न भन्न सक्ने यसैको, तैपनि कसैको', 'दिलैलाई- छूँ छूँ छुन सकिनँ', 'आउन्न जोवन फेरि फेरि,' 'हिउँगोरी मेरीलाई' 'बालापन विटुल्छ कि ! सिँदूरैले पनि', 'हो पनि, हैन पनि', 'नौली दुलहीको मुख हेर्ने बेला', 'रानी, रुभ्यौ कि आँसुको अभिषेकैमा', 'रुलायो मनको करुनैले', 'पुछूँ कि आँसु गै', 'मैले बोलाएँ मुरलीलाई' शीर्षक भएका छन् । मिश्रित लयव्यवस्थामा आधारित केही गीतांशहरू हेरौं :

निर्मल नील आकाशैमनि हिउँको लहर

विदेशैबाट फर्केर हेर्दा हिर्दयै हर्हर !

कैलाशको गुडमा

रमाइलो क्षणमा

जनिमै दियौ ईश्वर - हो, ईश्वर ! क्या राम्रो देशैमा

- 'विदेशैबाट फर्केर हेर्दा' (पृ. ३९)

(यस गीतमा एउटा अनुच्छेदभिन्न नै भिन्न लय रहेको छ ।)

बास देऊ, बारम्बार भइँमा-मै गाउँछु मट्टीको महिमा

फूल चोरी लगिसक्यो काग निठुरीले

रित्तै गुँड कोरल्छ रे कठै कुखुरीले

सत्यभन्दा पनि ठूलो ममताको भूल

त्यै भूलमा भुल्भुलाउने सिर्जनाको मूल

- 'मैँ गाउँछु मर्त्यको महिमा' (पृ. ८५)

(यस गीतमा स्थायी र अन्तरामा भिन्न लयको प्रयोग छ ।)

धूलै र छोऊँ नि फूल भइदिन्छ

फूलै र छोऊँ नि दिल भइन्छ

दिलै र छोए के हुन्छ कुन्नि- मै परेँ अलमल !

- 'दिलै र छोए के हुन्छ कुन्नि' (पृ. ९३)

(यस गीतांशमा भिन्न लयको प्रयोग भएको छ)

४.१.५.२ अनुप्रास

समान किसिमका व्यञ्जन वर्णको पुनरावृत्तिलाई अनुप्रास भनिन्छ । अनुप्रासका छेकानुप्रास, वृत्यानुप्रास, लाटानुप्रास, अन्त्यानुप्रास आदि भेद मानिए पनि आद्यानुप्रास, मध्यानुप्रास, अन्त्यानुप्रास र आन्तरिक अनुप्रास गरी छुट्याउन सजिलो हुन्छ । माधव घिमिरेले यी सबै किसिमका अनुप्रासको कुशल संयोजन गरेका छन् । यस सङ्ग्रहका कुनै पनि गीत त्यस्ता छैनन् जो अनुप्रासविहीन

हुन् । अनुप्रासको सुन्दर प्रयोग भएका केही गीतका उदाहरण हेरौँ :

(क) आद्यानुप्रास

आउँछ बुकिफूलको मगमग मीठो बासना

गाउँछ पिम्बा बाजाले प्रीतिको भल्भल सम्भना

- 'प्रीतिको फूल नफुले कुनै मुलुक हुँदैन' (पृ. २६)

स्वदेश मात्रै हाम्रो हो- यो पनि हामी भन्दैनौं

विदेश मात्रै राम्रो हो- यो पनि हामी मान्दैनौं

- 'हिर्दय धरतीजत्रै विशाल' (पृ. ६५)

(ख) मध्यानुप्रास

आज हत्या भयो यसको भोलि हत्या उसको

पर्सि हत्या हुन्छ कसको ? पर्सि हत्या देशको

- 'नेपाल रगताम्मे' (पृ. ७२)

क्वैलीलाई बोलाइरै'छ वन वन क्वैली

फूल यौटा टोलाइरै'छ नफुटेर बोली

- 'बोली मिस्न बाँकी अझै' (पृ. १३१)

(ग) अन्त्यानुप्रास

तिम्रै रूप सम्भिएर वनफूल फुल्छ

बाली बाली बयलीमा तिम्रै लीला डुल्छ

- 'पर्वतकी पार्वती हे' (पृ. १)

यही हो मेरो कपिलवस्तु शाक्यको नगरी

हिँडेथे बुद्ध भुइँमा राखी शिरको पगरी

- 'नेपाल जाने हो हो' (पृ. ८)

अन्त्यानुप्रासले सङ्गीतको सिर्जनामा ठूलो भूमिका बहन गर्दछ । यस्ता अन्त्यानुप्रासको प्रयोग पनि विभिन्न किसिमले गरिएको पाइन्छ । माधव घिमिरेले आफ्ना गीतहरूमा विविध

प्रकारका अन्त्यानुप्रासको प्रयोग गरेका छन् । उदाहरणका लागि केही गीतांश हेरौं :

(अ) दुई पङ्क्तिबीच अन्त्यानुप्रास मिलेको

नेपाल आमा ! कहीं छौ घाम, कहीं छौ छाया हे, व

परन्तु सारा सन्तानमाथि एउटै माया हे, व

- 'परन्तु यौटै मूर्तिमा विराट्' (पृ. ३)

(आ) तीन पङ्क्तिबीच अन्त्यानुप्रास मिलेको

कसरी पुछ्न सकेको होला बैसको सिँगार व

कसरी छोड्न सकेको होला उज्यालो संसार व

पाएको भए को छोड्न सक्छ माया र पियार व

- 'जिउने ठाउँ पाइनौ कठै ! (पृ. ४४)'

(इ) चार पङ्क्तिबीच अन्त्यानुप्रास मिलेको

सातै र रङ्ग बौरिन्छन् सधैं धर्तीको माटामा व

अमृत रस रसाउँछ, सधैं सृष्टिको आँतमा व

त्यै हरियाली लहलहाउँछ, दूर्बाको जालमा व

धरती सुन्दर जुनसुकै देश, जुनसुकै कालमा व

- 'जुनसुकै देश, जुनसुकै कालमा' (पृ. ८६)

(घ) आन्तरिक अनुप्रास

आठै प्रहर सुसाउने भर्ना भरभर

भर्ना हैन - अनाहत सङ्गीतको सुर

यै सुरको समाधिमा, मधुर हुन पाएँ

मर्त्य हुन आएँ भन्दा अमर हुन पाएँ

- 'हिमालमा गाउँदै हिँड्ने किन्नर' (पृ. ८८)

उपर्युक्त उदाहरणमध्ये 'क' मा पङ्क्तिको सुरुमा 'आउँछ' र 'गाउँछ' त्यस्तै 'स्वदेश' र 'विदेश' को प्रयोगले आद्यानुप्रास मिलेको देखिन्छ। यसैगरी उदाहरण 'ख' मा 'यसको' र 'कसको' तथा 'बोलाइरै'छ' र 'टोलाइरै'छ' शब्द गीतको पङ्क्तिको मध्यभागमा रहेकाले मध्यानुप्रास मिलेको देखिन्छ। उदाहरण 'ग' मा 'फुल्छ', 'डुल्छ' र 'नगरी', 'पगरी' गीतको पङ्क्तिको अन्त्यमा मिलेर आएका हुनाले त्यहाँ अन्त्यानुप्रासको संयोजन भएको देखिन्छ। उदाहरण 'घ' मा उही पङ्क्तिमा 'प्रहर'- 'भरभर', 'सुर' - 'मधुर' र 'आएँ' - 'पाएँ' जस्ता शब्दको मेल भएकाले आन्तरिक अनुप्रासको सिर्जना भएको देखिन्छ। समग्रमा यस गीतसङ्ग्रहका गीतहरूमा सबैभन्दा बढी दुई पङ्क्तिकाबीच अन्त्यानुप्रास मिलेको (ब, ब) गीत रहेका छन्।

४.१.६ बिम्ब

कुनै वस्तु, कार्य, भाव तथा संवेगमय मानसिक तस्वीरहरूलाई प्रतिनिधित्व गर्ने भाषिक एकाइ बिम्ब हो। किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहभित्रका गीतहरूमा बिम्बविधान स्वतःस्फूर्त भएको देखिन्छ। माधव घिमिरेका धेरैजसो गीतहरू बिम्बात्मक रहेका छन्। यस्ता सौन्दर्यमूलक गीतहरू रचना गर्नु घिमिरेको ठूलो उपलब्धि हो। ऐन्द्रिकताका आधारमा बिम्बहरू विभिन्न छन्। जसअनुसार माधव घिमिरेको यस गीतसङ्ग्रहबाट केही बिम्बात्मक गीतांश हेरौं :

(क) दृश्यात्मक बिम्ब

हिमचुली आफैँमाथि अग्लिएभैँ लाग्छ

नीलो आकाश फूलबारीमा पग्लिएभैँ लाग्छ

- 'बल्ल हिमाल खुल्यो !' (पृ. २३)

(ख) स्पर्शसम्बन्धी बिम्ब

दुःखले छुन्छ हृदय मेरो सुखले छुँदैन

नपरी मर्म मान्छेको अधि मानिस रुँदैन

- 'सुन हे आमा ! को आज रुन्छ' (पृ. ४२)

यौटा मर्म बिभाउँछ मुटुभिन्न घोची
यहाँ रुन्छन् छायाहरू आफ्नै आत्मा बेची
- 'आफ्नै आत्मा बेची' (पृ. ४६)

(ग) श्रव्यात्मक बिम्ब

आँगनीछेउ गाइने गाउँछ दिलको सवाई
अछूत भाइ हृदय छुन्छ सारङ्गी बजाई
- 'एउटै मुटु एउटै मर्म' (पृ. ४५)
पानी पनि गाउँछ हजुर, मन पनि गाउँछ
हर्ष पनि आउँछ हजुर, पीर पनि आउँछ
- 'सङ्गीतको संसारमा कहाँनेर बिम्भौँ' (पृ. ११८)

(घ) गतिसम्बन्धी बिम्ब

पश्चिम किल्ला काँगडा पूर्वमा टिस्टा पुगेथ्यौँ
कुन शक्तिको सामुमा कहिले हामी भुकेथ्यौँ
- 'जय जय जय हे नेपाल' (पृ. ४)

(ङ) गन्धसम्बन्धी बिम्ब

आउँछ बुकिफूलको मगमग मीठो वासना
गाउँछ पिम्बा बाजाले प्रीतिको भल्भल सम्भना
- 'प्रीतिको फूल नफुल्ने कुनै मुलुक हुँदैन' (पृ. २६)
प्रभातको पवनमा मीठो वास्ना छुट्यो
कन्दरामा कस्तुरी जो आँग तानी उठ्यो
- 'आजै साइत जुन्यो' (पृ. ४१)

४.१.७ अर्थालङ्कार

अर्थको चमत्कारका कारण सौन्दर्य प्रकट गर्ने अलङ्कारलाई अर्थालङ्कार भनिन्छ । अर्थालङ्कारले गीतमा आन्तरिक लय सिर्जना गर्नुका साथै गीतले बोक्ने अर्थलाई प्रभावकारी बनाइदिन्छ । किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहका गीतहरूमा सौन्दर्य सृष्टि गरेका केही प्रमुख अर्थालङ्कारहरूको चर्चा यसप्रकार गर्न सकिन्छ :

(क) उपमा

दुई भिन्न वस्तुको समान धर्म देखाइएमा उपमा अलङ्कार हुन्छ । अर्को शब्दमा सामान्य वस्तुलाई विशिष्ट वस्तुसँग तुलना गरे उपमा अलङ्कार हुन्छ । किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहमा उपमा अलङ्कार भएका गीतांशका उदाहरण हेरौं :

(अ) जन्मिथिन् यहीं जानकी

मञ्जरीजस्ती धानकी

- 'यही हो मेरो मिथिला' (पृ. ११)

- (आ) त्यही ज्यानमा एक दिल अति सुन्दर
अमृतको मूलजस्तै धर्तीमन्त्रि
- 'पखेटामा गीत थर्थर' (पृ. १७)
- (इ) तोरीको बारी फुल्दछ बिस्तारै स्वर्णवरण
त्यै फूलमाथि मौरी भैं चर्दछन् सूर्यकिरण
- 'सुनगाभा फुल्ने देशमा' (पृ. ५३)
- (ई) कुबेरले भने - बोल हे मान्छे ! के दिऊँ सम्पत्ति
नेपाली बोल्यो - हीरा भैं हिउँ, पन्ना भैं धरती
- 'पाखुरा फरफराउँछन्' (पृ. ६३)
- (उ) एकजुवा घाम छँदा घामपानीको वृष्टि
पुष्पवृष्टि गरेजस्तो कति राम्रो सृष्टि
- 'कति राम्रो वर्षा ऋतु' (पृ. १२०)

उपर्युक्त पहिलो उदाहरण 'अ' मा 'जानकी' उपमेयलाई धानको मञ्जरीसँग दाँजिएको छ । यसैगरी 'आ' मा 'दिल' लाई अमृतको मूलसँग अनि 'इ' मा 'सूर्यकिरण' लाई 'फूलमाथिको मौरी' सँग दाँजिएको छ । त्यस्तै 'ई' मा हिउँलाई 'हीरा' सँग र 'धरती' लाई 'पन्ना' सँग दाँजिएको छ । 'उ' मा 'सृष्टि' लाई 'पुष्पवृष्टि' सँग दाँजिएको छ ।

यसरी माधव घिमिरेले आफ्ना गीतमा विभिन्न भावलाई उत्कर्षमा पुऱ्याउन उपमा अलङ्कारको प्रयोग गरेका छन् ।

(ख) उत्प्रेक्षा

प्रस्तुत कुरामा अप्रस्तुत कुराको सम्भावना देखाइएमा उत्प्रेक्षा अलङ्कार हुन्छ । उदाहरणका लागि यस सङ्ग्रहका केही गीतांशहरू हेरौं :

- (अ) मेरो चरम चुलीमा अकैँ अघि पुग्छ कि !

शिरको फूल शिरैमा पिरती नलाई सुक्छ कि

- 'चरम चुलीमा अर्के अघि पुग्छ कि !' (पृ. ५६)

(आ) हातैमा लिँदालिँदै, दोमन हुँदाहुँदै

वैलेर जान्छ कि फूल आजको

- 'वैलेर जान्छ कि, फूल आजको' (पृ. १४१)

(इ) अञ्जुलीको यही पानी आफैँ पिइछुँ त
आफ्नै रूप पिइन्छ कि ? यही पानीसित

- 'आफ्नै रूपको छाया हेरी' (पृ. १६७)

उपर्युक्त उदाहरणमा उत्प्रेक्षा अलङ्कारको सृष्टि भएको देखिन्छ । उदाहरण 'अ' मा चरम चुलीमा अर्कै अधि पुग्छ कि तथा शिरको फूल पिरती नलाई सुक्छ कि भनेर सम्भावना देखाइएको छ । यसैगरी 'आ' मा फूल वैंलेर जान्छ कि भनेर कल्पना गरिएको छ । त्यस्तै 'इ' मा पानीसित रूप पिइन्छ कि भन्ने कल्पना गरिएको छ । यसरी यस गीतसङ्ग्रहका गीतहरूमा उत्प्रेक्षा अलङ्कार भएका गीतहरू थोरै भएपनि सुन्दर ढङ्गमा अभिव्यक्त भएका छन् ।

(ग) अतिशयोक्ति

सामान्य कुरालाई बढाईचढाई गरेर वर्णन गर्दा अतिशयोक्ति अलङ्कार हुन्छ । यस अलङ्कारमा उपमेयलाई लुकाई उपमानको मात्र उल्लेख गरिन्छ । यस गीतसङ्ग्रहमा भएका अतिशयोक्ति अलङ्कारको उदाहरण हेरौँ :

(अ) हजार शिर, हजार हात, हजार पाउ हे,
परन्तु यौटै मूर्तिमा विराट् नेपाली नाउँ हे,

- 'परन्तु यौटै मूर्तिमा विराट्' (पृ. ३)

(आ) आज रक्त-विन्दुले मट्टी कुहियो

स्वर्गबाट शान्तिको तारा तुहियो

- 'मान्छेमारी मान्छेको बढाउँ !' (पृ. ७१)

उपर्युक्त उदाहरणमध्ये 'अ' मा हजार शिर, हजार हात, हजार पाउ भनिएको छ भने उदाहरण 'आ' मा स्वर्गबाट शान्तिको तारा तुहियो भनिएको छ । हजार शिर, हजार हात र हजार पाउ कसैको पनि हुँदैन, त्यस्तैगरी स्वर्गबाट शान्तिको तारा तुहियो भन्नु पनि अतिशयोक्ति हो ।

अतः माथिका दुवै गीतांशमा अतिशयोक्ति अलङ्कार भेटिन्छ ।

(घ) स्वभावोक्ति

स्वाभाविक रूपमा हुने कुरालाई देखाउने अलङ्कार स्वभावोक्ति अलङ्कार हो । उदाहरणका लागि स्वभावोक्ति अलङ्कार भएका केही गीतांश हेरौं :

(अ) नेपाल आमा ! कहीं छौ घाम, कहीं छौ छाया हे,
परन्तु सारा सन्तानमाथि एउटै माया हे,

- 'परन्तु यौटै मूर्तिमा विराट्' (पृ. ३)

(आ) नेपाली हामी रहौंला कहाँ नेपालै नरहे
उचाइ हाम्रो चुलिन्छ कहाँ हिमालै नरहे

- 'नेपालै नरहे' (पृ. २१)

उपर्युक्त उदाहरण 'अ' मा 'नेपाल' लाई आमा भनिएको छ । जन्मभूमिलाई आमा भन्नु स्वाभाविक हो र आमा भइसकेपछि आफ्ना सन्तानमाथि कतै घाम र कतै छाया भएर एउटै माया दिनु आमाको कर्तव्य हो । त्यसैले यहाँ स्वाभाविक कुरा गरिएकोले स्वभावोक्ति अलङ्कार भएको छ । त्यस्तै उदाहरण 'आ' मा नेपाल नरहे हामी नेपाली रहँदैनौं र हिमाल नरहे हाम्रो उचाइ चुलिँदैन भनेर स्वाभाविक कुरा देखाइएकोले यहाँ स्वभावोक्ति अलङ्कार भएको छ ।

माथि चर्चा गरेर देखाइएका प्रमुख अर्थालङ्कारहरू किन्नरकिन्नरी गीत सङ्ग्रहका गीतमा प्रयुक्त मुख्य अलङ्कारहरू हुन् । उपर्युक्त अलङ्कारहरूबाहेक अपन्हृति, समासोक्ति, व्यतिरेक, निदर्शना, विशेषोक्ति, कारणमाला, प्रौढोक्तिजस्ता अलङ्कारहरू गीतमा प्रत्यक्ष-परोक्षरूपमा प्रयुक्त देखिन्छन् । यस सङ्ग्रहका गीतहरूमा सबैभन्दा बढी उपमा अलङ्कारको प्रयोग भएको देखिन्छ ।

निष्कर्षमा अलङ्कारविधानका दृष्टिले घिमिरेका गीतहरूको मूल्याङ्कन गर्नुपर्दा के भन्न सकिन्छ भने माधव घिमिरेले सचेत रूपमा अर्थालङ्कारको प्रयोग नगरे पनि सहज र स्वतः स्फूर्तरूपमा उनका गीतहरू आलङ्कारिक बन्न पुगेका छन् । अर्थालङ्कारको विधान जे-जसरी भएपनि गीतहरू अत्यन्तै सरल र स्पष्ट खालका छन् ।

४.१.८ प्रतीक

प्रतीक बिम्बकै विशिष्ट रूप हो । कुनै चीजलाई सङ्केत गर्ने जुनसुकै वस्तुलाई प्रतीक भनिन्छ । गीतमा प्रयुक्त प्रतीकले कुनै विशिष्ट वस्तुलाई सङ्केत गर्नुका साथै शब्दभन्दा परको अर्थलाई समेत सङ्केत गर्दछ । प्रतीकहरू परम्परित, व्यक्तिगत, विश्वव्यापी, स्थानीय आदि हुन सक्छन् । माधव घिमिरेका गीतहरूमा प्रतीकहरू स्वतःस्फूर्त रूपमा प्रयोग भएका छन् । यस सङ्ग्रहका कतिपय गीतहरूमा मिथक तथा लोककथाबाट पनि प्रतीकहरू लिइएका छन् । यस सङ्ग्रहका केही प्रतीकमय गीतांशहरू हेरौं :

(क) परम्परित प्रतीक

दुवै पङ्ख काटिएको एक पन्छी हुँ

सत्य बोल्न नसकेर देख्ने साक्षी हुँ

- 'फेरि अन्धकारमा पर्न हुन्न रे !' (पृ. ५२)

(ख) व्यक्तिगत प्रतीक

सल्लाको घारी सुसाई आज मलाई बोलाउँछ

चमरी मेरै स्वागतमा सेतो पुच्छर डोलाउँछ

- 'प्रीतिको फूल नफुले कुनै मुलुक हुँदैन' (पृ. २६)

(ग) विश्वव्यापी प्रतीक

कसैलाई दिल मैले दुखाएँ कि भनी

यौटा काँढा लुकाइराखूँ मेरो छातीमनि

सबै फूलभन्दा राम्रो मुस्कानको फूल

मान्छे पनि असुन्दर हुन्छ भन्ने भूल

- 'एक ठिका आँसु सक्तिनन् धान्न्' (पृ. ४३)

(घ) स्थानीय प्रतीक

मसूर्याड्दी नदी सुसाइरै'छ सल्लाको घारीमा

- 'म फर्की आँ ए कस्तो बेलामा !' (पृ. १५६)

माथि दिइएका उदाहरणमध्ये 'क' मा भएको 'दुवै पङ्ख काटिएको पन्छी' शब्दले आफू केही गर्न नसक्ने, केवल हेरेर मात्र बस्नु पर्ने अवस्थाको सङ्केत गरेको छ । त्यसैले यो परम्परित प्रतीक हो । 'ख' मा 'सल्लाको घारी' र 'चमरी' ले वक्ताको स्वागत गरेको कुरा स्पष्ट पारेको छ । त्यसैले यो व्यक्तिगत प्रतीक हो । 'ग' मा भएका नराम्रो अनि दुःखलाई बुझाउने काँडा र राम्रो अनि सुखलाई बुझाउने फूल विश्वव्यापी प्रतीक हुन् । 'घ' मा अपशकुन बुझाउने प्रतीक मसूर्याड्दी नदी खास स्थानसँग सम्बन्धित भएकाले यो स्थानीय प्रतीक हो ।

यसैगरी माधव घिमिरेले आफ्ना गीतहरूमा मिथक तथा लोककथाबाट पनि प्रतीकहरू लिएर प्रयोग गरेका छन् । उदाहरणका लागि केही गीतांश हेरौं :

(क) मिथकबाट लिइएको प्रतीक

जोत हे, फेरि सुनको हलो जनक भनेर

धानका बाला पुतली बनाऊ सीतालाई भनेर

- 'एकै र मुठी धर्तीको धूलो' (पृ. ५८)

(ख) लोककथाबाट लिइएको प्रतीक

राक्षसले छुन खोज्दा सुन्केसरा रानी

छाया भई बसेजस्तै कालो घुम्टो तानी

शिला भई बसुँला मै पनि ।

- 'मरनले छोला कि भनी' (पृ. ३७)

उपर्युक्त उदाहरण 'क' मा 'जनक' भनेर प्राचीन जनक असल राजाको अर्थमा र 'ख' मा 'सुन्केसरा-रानी' विवश नारी प्रेमिकाका अर्थमा प्रयोग भएकाले उपर्युक्त मिथक तथा लोककथाका प्रसङ्गहरू प्रतीक बनेका छन् र यिनले अर्थलाई विस्तारित गरेका छन् ।

निष्कर्षमा यस गीतसङ्ग्रहका गीतहरूमा प्रयुक्त बिम्ब तथा प्रतीकहरूले गीतलाई सौन्दर्यात्मक बनाएका छन् ।

४.१.९ भाषाशैली

भाषा भनेको कुनै पनि कृतिलाई प्रस्तुत गर्ने माध्यम हो भने शैली भनेको प्रस्तुत गर्ने तरिका हो । गीत भाषाका माध्यमद्वारा अभिव्यक्त हुने कलाविशेष हो । माधव घिमिरेको किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहभित्रका गीतहरूमा भाषाशैलीय विन्यास सुसङ्गठित रहेको छ । घिमिरेको यस गीतसङ्ग्रहका धेरैजसो गीतहरू पद्यमा रचिएका छन् भने केही गीतहरू मिश्रित लयमा पनि रहेका छन् । अक्षरगत र पङ्क्तिगत समानताले उनका धेरै गीतहरू पद्यात्मक बनेका छन् । पङ्क्ति-पङ्क्तिका बीच वर्णहरूको समानुपातिक वितरण भएको र सङ्गीत सृष्टि गर्ने प्रकारका वर्णहरूको व्यवस्थापन गरेका हुनाले उनका गीतहरू भाषिक दृष्टिकोणले उच्च किसिमका छन् । मिश्रित लयमा लेखिएको एउटा गीतांशको उदाहरण हेरौं :

अँधेरी रातमा

पीपलु पातमा - के बोल्यो गोलसिमलै हो

नीदमै बिम्भेर

कल्लाई सम्भेर- दिल भयो मेरो भिमलै हो

- 'रुलायो मनको करुनैले' (पृ. १५०)

यस सङ्ग्रहका गीतहरूमा कथ्य भाषाको पनि प्रयोग भएको पाइन्छ । 'एकै प्रीति लाउँछौं सय थलामा', 'प्रीतिलाउन बइँसैमा पाइँन', 'यस्तो अस्थिर छाया पनि', 'शहीद ! तिम्रो गर्दछौं वन्दना', 'नेपाल रगताम्मे', 'क्षमा गर्न सक्तिँनँ म', 'आउन्न जोबन फेरि फेरि', 'हिउँगोरी मेरीलाई', 'यो गीत मैले गाएको हैन', 'बालापन विटुल्ल कि ! सिँदूरैले पनि', 'छाया पनि भिमल भिमल हुन्छ', 'आफू भन्नु दुःख रै'छ, आफ्नो भन्नु सुख', 'निरिमाया हुनुभन्दा', 'कहाँ पठाऊँ चिठी', 'तपसिनी पार्वती भैँ घामपानीमा तपी', 'आज जगत् नित्य शाश्वत', 'कठै पियै राजा !', 'म फर्की आएँ ए कस्तो बेलामा !', 'हुँदैन रे मानिसको मरन', 'अमर ठानेँ मैले' शीर्षक भएका गीतहरूमा

विशेषगरी कथ्य भाषाको प्रयोग भएको देखिन्छ । घिमिरेका गीतहरूमा भएको सरल र सरस भाषाशैलीका कारण उनका गीत पढेर वा सुनेर जोसुकै पनि प्रभावित हुन्छन् । यस सङ्ग्रहमा भएका कथ्य नेपाली भाषाको प्रयोग गरिएका केही गीतांशको उदाहरण हेरौं :

किन पागल बनिरै'छ आज वीर जाति
खाँडो जगाई हानिरै' छ आफ्नै शिरमाथि

- 'नेपाल रगताम्मे' (पृ. ७२)

यहाँनेर बसेथे रे दुई प्रेमी पैले
जहाँ आउँछन् दुई मौरी घुमी घुमी ऐले

- 'हुँदैन रे मानिसको मरन' (पृ. १६२)

माधव घिमिरेको प्रस्तुत किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहका गीतहरूमा सङ्गीत सृष्टि गर्नका लागि तथा भावलाई प्रभावकारी ढङ्गमा व्यक्त गर्न भाषाको सामान्य रूपमा विचलन गरिएको छ । गीतमा सौन्दर्यको सृष्टि गर्न भाषाको मूल रूपलाई भाँच्ने गरिन्छ । यस सङ्ग्रहभित्रका गीतहरूमा उपयुक्त अनुप्रासको प्रयोग गरी सौन्दर्य सृष्टि गरिएको छ । गीतलाई साङ्गीतिक र प्रभावकारी बनाउन कतै-कतै पदक्रममा विचलन गरिएको पाइन्छ । पदक्रममा विचलन गरिएका केही गीतांशहरू हेरौं :

हामीलाई बोलाउँछन् हिमचुली राम्रा

उकालीमा उचालिन्छन् हल्का पाइला हाम्रा

- 'हामीलाई बोलाउँछन् हिमचुली' (पृ. २७)

जहाँ बग्छन् ढुङ्गा धोई महाकाली मेची

त्यहाँ बोलूँ म कसरी आफ्नै आत्मा बेची

- 'आफ्नै आत्मा बेची' (पृ. ४६)

यस सङ्ग्रहका कुनै कुनै गीतमा उही शब्दलाई दोहोर्याएको पनि पाइन्छ । उदाहरणका लागि केही गीतांश हेरौं :

हिउँको यही खोपीमा पर्खी - किन्नरी हामी हो हो

मिमिरे भुल्का जीउमा छर्की-किन्नरी हामी हो हो

- 'किन्नरी हामी : किन्नर हामी' (पृ. ८९)

वैशाखको पैलो फूल- अचम्म हो खालि

मेरो कहीं अन्त्य छैन- प्रारम्भ हो खालि

- 'प्रारम्भ हो खालि' (पृ. १७०)

उपर्युक्त पुनरावृत्तिले गीतका पङ्क्तिहरूलाई सङ्गीतात्मक बनाउनाका साथै भनाइमा जोड दिने कार्य पनि गरेका छन् ।

निष्कर्षमा माधव घिमिरेको किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहका गीतहरू भाषाशैलीका दृष्टिले सरल, स्पष्ट र सौन्दर्यात्मक रहेका छन् ।

४.१.१० अर्थको तह

गीतको प्रभावकारिता गीतले बहन गर्ने अर्थमा भर पर्दछ । लाक्षणिक वा साङ्केतिक अर्थको मात्रा कति छ, त्यसबाट गीतको स्तर भल्किन्छ । सामान्य जानकारीमूलक र सोभो अर्थ प्रदान गर्ने गीतहरूभन्दा लक्षणा वा व्यञ्जना शक्तिले युक्त गीतहरू अझ बढी उपयुक्त हुन्छन् । जहाँसम्म अर्थको कुरा छ, यो कुरा पाठक/श्रोताको क्षमतामा भर पर्दछ । गीतमा विभिन्न किसिमका अर्थका तहहरू हुन्छन् र तिनमा पनि सर्वाधिक बलियो लाक्षणिकता हो जसले बिम्बको सिर्जना गरी अर्थलाई साङ्केतिक बनाउँछ । किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहका केही गीतांशहरू हेरौं :

(क) हिमकमल भेटिँदैन - भाइलाई छली

हिमकमल टिप्न जाऔं दाजुभाइ मिली

- 'हिमकमल फुल्यो' (पृ. ६१)

(ख) मेरो बास-चार घर खोला वारिपारि

एकै काँक्रो बाँडी खाने चार चिरा पारी

- 'यति राम्रो धर्तीलाई' (पृ. ६७)

(ग) फूल राम्रो गुराँस हो कि फूल राम्रो कपास

भाइको शिरमा टोपी छैन, कहाँ लाउने गुराँस

- 'यति धोको' (पृ. ७७)

माथिका उदाहरणहरूमा गूढार्थ देखिन्छ । उदाहरण 'क' मा सोभो अर्थमा हेर्दा भाइलाई छल्लु हुँदैन, दाजुभाइ मिल्नु पर्छ भन्ने देखाइएको छ तर लक्ष्यार्थमा यस संसारका हामी सबैजना दाजुभाइ हौं, हामी सबैजना मिल्यौं भने यहाँ कुनै पनि कुरा असम्भव हुँदैन, हरेक कुरा गर्न सकिन्छ । त्यसैले सबैजना मिल्नु पर्छ भनिएको छ । 'ख' मा सोभो अर्थमा एउटै काँक्रो बाँडी खाने चार घर वारिपारिको भनिएको भए तापनि लक्ष्यार्थमा यहाँ यो सिङ्गो धर्तीलाई नै एउटै परिवारको रूपमा हेरिएको छ । त्यस्तैगरी 'ग' मा सोभो अर्थमा गुराँस र कपासमध्ये कुन फुल

राम्रो हो र टोपी नलगाएको भाइको शिरमा कसरी गुराँस लाउने भनेर सोधिएको भए तापनि यस पङ्क्तिमा लक्ष्यार्थमा हामी नेपालीहरूले समान किसिमको जीवन बाँच्न पाएका छैनौं । यहाँ कोही असाध्यै धनी र कोही असाध्यै गरिब भएर दुःखको जीवन बिताइरहेका छन् भन्ने कुरा देखाउन खोजिएको छ ।

यसरी यस सङ्ग्रहका गीतहरू भट्ट हेर्दा अभिधात्मक देखिए तापनि गहिरिएर हेर्दा लाक्षणिक देखिन्छन् ।

४.१.११ निष्कर्ष

किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रह वि.सं. २०३३ सालमा पहिलो पटक प्रकाशित भएको हो । यस गीतसङ्ग्रहभित्र वि.सं. २००२ सालदेखि २०६० सालसम्म रचना गरिएका गीतहरू सङ्गृहीत छन् । यस गीतसङ्ग्रहमा जम्मा १६१ ओटा गीतहरू रहेका छन् । देशभक्ति, प्रणयभाव, साँस्कृतिक चेतना, मानवता, भावुकता, प्रकृतिको वर्णन, कारुणिकता, क्रान्तिकारी चेतना, सहिदको सम्झना आदि विषयवस्तु भएका गीतहरू यस सङ्ग्रहमा रहेका छन् ।

४.२ गीतकार माधव घिमिरेको 'घामपानी' बालगीतसङ्ग्रहको विश्लेषण

४.२.१ शीर्षक

माधव घिमिरेको घामपानी बालगीतसङ्ग्रह वि.सं. २०१० सालमा पहिलो पटक प्रकाशित भएको हो । यस बालगीतसङ्ग्रहमा जम्मा २२ ओटा बालगीतहरू रहेका छन् । यस सङ्ग्रहमा २० ओटा गीतका शीर्षकहरू गीतको केन्द्रीय भावलाई आधार मानेर राखिएका छन् । ती गीतका शीर्षकहरू यसप्रकार रहेका छन् :

'घामपानी', 'घुन', 'तारा', 'भोटेसेलो', 'मैं मिरिमिच्चे-म्याँ म्याँ ब्रुक', 'बाललहरी', 'उठ् पुता दिउल पुग्यो !', 'भँगेरा र भँगेरी', 'ढिकी र जाँताको सवाइ', 'नर्कटको घोडा', 'गुलेली', 'बस बस माहुरी !', 'कमिला-रानी', 'चिप्ले कीरो', 'पुतली', 'भक्भके', 'डोको, हिमचुली', 'नदी' र 'खेलौना' ।

यस बालगीतसङ्ग्रहका २ ओटा गीतको शीर्षक पहिलो पङ्क्तिबाट लिएर राखिएको छ । ती गीतहरू 'पानी पर्, पानी पर्' र 'यो घर कसको आलेको' शीर्षक भएका छन् ।

उपर्युक्त बालगीतका शीर्षकहरू बालकहरूका जीवनसँग अत्यन्त निकट छन् । बाल्यकालका हरेक पक्षसँग सम्बन्धित छन् । हरेक गीतका शीर्षकहरूले गीतको केन्द्रीय भावसँग तादात्म्य राखेका छन् । यस बालगीतसङ्ग्रहका गीतहरूका शीर्षक सार्थक देखिन्छन् ।

४.२.२ संरचना

क्र.सं.	शीर्षक	पृष्ठ	पङ्क्ति संख्या	अनुच्छेद	वनोट
१.	घामपानी	1	8	4	स्थायी र ३ अन्तरा
२.	घुन	2	12	2	क्रमबद्ध
३.	तारा	3	16	4	क्रमबद्ध
४.	भोटे सेलो	4-5	20	5	स्थायी र ४ अन्तरा
५.	मैं मिरिमिच्चे म्याँ म्याँ ब्रुक	6-7	15	6	स्थायी र ३ अन्तरा
६.	बाललहरी	7-10	36	12	स्थायी र ६ अन्तरा
७.	पानी पर्, पानी पर्	11-12	8	2	क्रमबद्ध
८.	उठ् पुता, दिउल पुग्यो !	13-16	38	4	क्रमबद्ध
९.	भंगेरा र भंगेरी	17	8	3	स्थायी र २ अन्तरा
१०.	ढिकी र जाँताको सवाइ	18-19	26	2	क्रमबद्ध
११.	नर्कटको घोडा	20-21	24	2	क्रमबद्ध
१२.	गुलेली	22-23	18	1	क्रमबद्ध
१३.	यो घर कसको आलेको	24-25	20	5	क्रमबद्ध
१४.	बस बस, माहुरी !	26-27	19	3	स्थायी र २ अन्तरा
१५.	कमिला-रानी	28-29	14	3	स्थायी र २ अन्तरा

१६.	चिप्ले कीरो	30	12	6	क्रमबद्ध
१७.	पुतली	31-32	28	7	क्रमबद्ध
१८.	भक्भके	33	12	3	क्रमबद्ध
१९.	डोको	34	8	2	क्रमबद्ध
२०.	हिमचुली	35-36	16	4	क्रमबद्ध
२१.	नदी	37-38	16	4	स्थायी र ३ अन्तरा
२२.	खेलौना	39-41	40	10	क्रमबद्ध

यसरी हेर्दा समग्रमा यस बालगीतसङ्ग्रहका प्रायः गीतहरू छोटो देखिन्छन् । केही गीतहरू लामा पनि छन् । यी गीतहरू बढीमा ४० र घटीमा ८ पङ्क्तिसम्मका रहेका छन् । यस सङ्ग्रहका बालगीतहरू संरचनात्मक दृष्टिकोणले कसिला देखिन्छन् ।

४.२.३ विषयवस्तु

माधव घिमिरेको घामपानी बालगीतसङ्ग्रहमा प्रकृतिसम्बन्धी, पशुपक्षीसम्बन्धी, सामाजिक चालचलनसम्बन्धी, राष्ट्रियतासम्बन्धी, खेलसम्बन्धी आदिजस्ता विभिन्न विषयवस्तुलाई समेटेर गीत लेखिएका छन् ।

४.२.३.१ प्रकृतिसम्बन्धी

प्राकृतिक जगत्का विषयहरूलाई समावेश गरी लेखिएका ४ ओटा बालगीतहरू प्रकृतिसम्बन्धी, विषयवस्तुअन्तर्गत रहेका छन् । ती बालगीतहरू 'घामपानी', 'पानी पर, पानी पर', 'नदी', 'तारा' शीर्षक रहेका छन् । यस बालगीतसङ्ग्रहका प्रकृतिसम्बन्धी विषयवस्तु भएका केही गीतांशका उदाहरण

हेरौँ :

प्रकृतिको मानवीय रूपको वर्णन भएको :

पालुवाको भूलमा

मुस्कुराउँछिन फूलमा

- 'घामपानी' (पृ.-१)

प्रकृतिको आत्मपरक वर्णन भएको :

रिम भिम धारा रिम् भिम रिम्

पारी-पाखा इन्द्रिनी वारी तानिलिम्

- 'पानी पर्, पानी पर्' (पृ.-१२)

प्रकृतिको रौद्र रूपको वर्णन भएको :

रिसाइ पाखा पहरा लछाँछिन्

ढुङ्गा र मूढा तटमा पछाँछिन्

बाढी र पैहासित गड्गडाई

थर्काउँछिन् पर्वत-राजलाई

- 'नदी' (पृ.-३८)

४.२.३.२ पशुपक्षीसम्बन्धी

घामपानी बालगीतसङ्ग्रहमा पशुपक्षीसम्बन्धी विषयवस्तुमा आधारित बालगीतहरू ८ ओटा रहेका छन् । ती बालगीतहरू 'घुन', 'मैँ मिरिमिच्चे म्याँ म्याँ ब्रुक्', 'उठ् पुता, दिउल पुग्यो !', 'भँगोरा र भँगोरी', 'बस बस, माहुरी !', 'कमिला-रानी', 'चिप्ले कीरो', 'पुतली' शीर्षक भएका छन् । पशुपक्षीसम्बन्धी विषयवस्तु भएका घिमिरेका केही गीतांशका नमुना हेरौँ :

(क) ए मान्छेको बच्चा तँ

मैँ जस्तै बन् सच्चा तँ

- 'मैँ मिरिमिच्चे म्याँ म्याँ ब्रुक्' (पृ.-७)

(ख) यौटा आँखो तँ हेरी अर्को आँखो म हेरी

टाप्प टिप्प कनिका टिपिहालौँ नटेरी

- 'भँगोरा र भँगोरी' (पृ.-१७)

उपर्युक्त उदाहरणहरूमध्ये 'क' मा बाखाको पाठाले आफू बुक्क उफ्रेर बालकलाई पनि 'म' जस्तै बन् भनी उफ्रेभै लाग्दछ । यस बालगीतले बालकहरूको हृदयभित्र रहेको शक्तिलाई जगाउँछ र उनीहरूलाई सच्चा जीवनतिर लैजान प्रेरित गर्दछ । 'ख' मा जसरी भंगेरा र भंगेरी चलाखीपूर्ण जीवन निर्वाह गर्दछन्, त्यसैगरी हामीले पनि हरेक परिस्थिति विचार गरेर कर्तव्यपथमा लाग्नुपर्छ भन्ने सन्देश बालबालिकालाई दिएको छ ।

४.२.३.३ सामाजिक चालचलनसम्बन्धी

घामपानी बालगीतसङ्ग्रहमा सामाजिक चालचलनसम्बन्धी 'बाललहरी', 'डोको', 'ढिकी र जाँताको सवाइ', 'भक्भके', 'खेलौना' शीर्षक भएका ५ ओटा बालगीतहरू रहेका छन् । उदाहरणका लागि केही गीतांश हेरौं :

(क) भन भन भाइ हो

खेतै रोप्ने कसरी

सुन सुन भाइ हो

छुपुछुपु- यसरी

- 'बाललहरी' (पृ.-८)

(ख) आफ्नो पिठ्यूँमा जसको छ डोको

छ खानको के त्यसलाई धोको

- 'डोको' (पृ.-३४)

(ग) सुन सुन, भाइ हो, म केही भन्छु

ढिकी र जाँताको सवाइ कहन्छु

जाँतो थियो पिँढीमा, ढिकरीमा ढिकी

दुवै जना कल गर्थे निहुँ भिकी भिकी

- 'ढिकी र जाँताको सवाइ' (पृ.-१८)

उपर्युक्त उदाहरण 'क' मा हाम्रो सामाजिक परम्परामा बालकहरूले पहिलेदेखि नै एक थरीले सुन-सुन भन्ने र अर्का थरीले भन-भन भन्दै मिलेर गाउने परम्परा रहेको छ । त्यही कुरालाई यहाँ देखाइएको छ । त्यस्तै 'ख' मा 'डोको' हाम्रो नेपाली समाजको दैनिक व्यवहारमा प्रयोग गर्ने घरेलु सामान भएको र यसको उपयोगिताले जीवन चलेको कुरा प्रस्ट्याइएको छ । 'ग' मा ढिकी र जाँताको कलहलाई मानवीकरण गरेर हाम्रो समाजमा एक-अर्कामा दोषारोपण गर्ने चलनलाई देखाउन खोजिएको छ ।

४.२.३.४ राष्ट्रियतासम्बन्धी

घामपानी बालगीतसङ्ग्रहमा 'हिमचुली', 'भोटेसेलो', 'गुलेली', 'यो घर कसको आलेको' शीर्षक भएका बालगीतमा राष्ट्रियतासम्बन्धी भावना रहेको पाइन्छ । माधव घिमिरेले राष्ट्रिय भावना भएका बालगीतमा देशप्रेमको भावना मुक्तकण्ठले गाएका छन् । घिमिरेलाई हिमाल-चुचुरा, उकाली-ओराली, पहरा-छहरा र वन-पाखाले खेल बोलाउँछन् । त्यसैले घिमिरे राष्ट्रियताको भावना जगाउन उत्साही देखिन्छन् । राष्ट्रियतासम्बन्धी भावना भएका घिमिरेका केही बालगीतांशका उदाहरण हेरौं :

अँध्याराका राक्षस सारा मारौँला
नेपालमा उज्यालो दिन पारौँला
ध्वजा चन्द्र सूर्यको माथि सारौँला
- 'गुलेली' (पृ.-२३)

हिमालदेखिन् चुचुरा मलाई
बोलाउँछन् हेरन खेललाई
म चढ्छु आमा हरिया उकाली
लैजान्छु पाखा पहरा उराली
- 'हिमचुली' (पृ.-३६)

उपर्युक्त बालगीतमा बालकहरूले भन्दा माथिल्लो स्तरका मानिसले गाएँ राष्ट्रियताको भावना टड्कारो रूपमा रहेको देखिन्छ ।

४.२.३.५ खेलसम्बन्धी

घामपानी बालगीतसङ्ग्रहमा 'नर्कटको घोडा' शीर्षकको एउटा बालगीतमा बालखेलसंसारको विषयवस्तु रहेको पाइन्छ । 'नर्कटको घोडा', बालगीतमा बालबालिकाहरू आङ्गना खेल खेल्दा-खेल्दै नयाँ कुराको ज्ञान पाउन सक्छन् र त्यसैबाट ठूला-ठूला आविष्कार पनि हुन सक्छन् भन्ने कुरा प्रस्ट पार्न खोजिएको छ । उदाहरणको लागि यस बालगीतको केही अंश हेरौं :

आयो मेरो घोडा, आयो मेरो घोडा !

मोटरको मोल तीन शय साठी

मोटर चढ्नु भन्दा नर्कट चढ्नु जाती

- 'नर्कटको घोडा' (पृ.-२०)

उपर्युक्त बालगीतमा बालबालिकाहरूले नर्कटको घोडालाई मोटर सम्भेर खेलेको पाइन्छ । यस गीत बालबालिकाको खेलसँग एकदमै निकट रहेको पाइन्छ ।

४.२.४ कल्पना

माधव घिमिरेले घामपानी बालगीतसङ्ग्रहमा कल्पनाको राम्रो प्रयोग गरेका छन् । कल्पनाप्रधान बालगीतका केही अंश उदाहरणका लागि हेरौं :

पालुवाको भूलमा

मुस्कुराउँछिन् फूलमा

- 'घामपानी' (पृ.-१)

बूढा सदा शङ्कर छन् बसेका

गंगा जटाबाट छुटी खसेका

छोरा र छोरीहरू छन् हजार

गणेश डल्ला, फुचुना कुमार

- 'हिमचुली' (पृ.-३६)

उपर्युक्त बालगीतहरूमा कल्पनाको राम्रो प्रयोग गरिएको छ ।

४.२.५ सङ्गीत

घिमिरेका बालगीतमा लय, अनुप्रास आदिले सङ्गीतलाई सशक्त बनाएका छन् ।

४.२.५.१ लय

माधव घिमिरेले घामपानी बालगीतसङ्ग्रहमा नियमित र मिश्रित लयको प्रयोग गरेका छन् । यी लय व्यवस्था भएका गीतहरूको उदाहरण हेरौं :

(क) नियमित लयव्यवस्थामा आधारित गीतहरू :

यस घामपानी बालगीतसङ्ग्रहभित्र १९ ओटा बालगीतमा नियमित लयको प्रयोग गरिएको छ । ती बालगीतहरू 'घामपानी', 'घुन', 'भोटेसेलो', 'मैं मिरिमिच्चे म्याँ म्याँ ब्रुक', 'बाललहरी', 'पानी पर, पानी पर', 'उठ् पुता दिउल पुग्यो !', 'भँगेरा र भँगेरी', 'ढिकी र जाँताको सवाइ', 'गुलेली', 'यो घर कसको आलेको', 'बस बस, माहुरी !', 'कमिला-रानी', 'चिप्ले कीरो', 'भक्भके', 'डोको', 'हिमचुली', 'नदी', 'खेलौना', शीर्षक भएका छन् । उदाहरणका लागि केही गीतांश हेरौं :

भन भन भाइ हो

भातै खाने कसरी

सुन सुन भाइ हो

सपासप - यसरी ('बाललहरी', पृ. -१०)

(२-२/३, लोक लय)

आफ्नो पिठ्यूँमा जसको छ डोको

छ खानको के त्यसलाई धोको

पैसा चपाइन्न र अन्न पानी-

चाहिन्छ, डोको छ यथार्थ दानी

- 'डोको' (पृ.-३४)

(उपजाति छन्द)

यसरी प्रस्तुत बालगीतसङ्ग्रहमा कतै लोकलय र कतै वार्षिक लय (उपजाति छन्द) को नियमित प्रयोग गरेर सङ्गीतको सिर्जना गरिएको छ ।

(ख) मिश्रित लय व्यवस्थामा आधारित गीतहरू :

यस बालगीतसङ्ग्रहमा 'तारा', 'नर्कटको घोडा', र 'पुतली' शीर्षक भएका ३ ओटा गीतमा मिश्रित लयको प्रयोग भएको पाइन्छ । उदाहरणका लागि केही गीतांश हेरौं :

टल पल तारा टल पल् टल्

पल पल सारा चल् बल् चल्

बेलुका बल्

बिहान् चल्

- 'तारा' (पृ -३)

आयो मेरो घोडा, आयो मेरो घोडा

बाया लाग बाया

ज्यूको भए माया छोड बाटो छोड !

- 'नर्कटको घोडा' (पृ.- २०)

उपर्युक्त उदाहरणमा मिश्रित लयको प्रयोग भएको छ ।

४.२.५.२ अनुप्रास

(क) आद्यानुप्रास

त्वारं तुरं बलैसी त्वार् त्वार, त्वार्

ह्वारं हुरं बाछिटा ह्वार, ह्वार, ह्वार

- 'पानी पर, पानी पर' (पृ.- १२)

(ख) मध्यानुप्रास

ढुकुर्नीले छेक्ता छेक्ते

रोई रोई रोक्ता रोक्ते

- 'उठ् पूता, दिउल पुग्यो !' (पृ.- १५)

(क) अन्त्यानुप्रास

यो घर कसको आलेको ब

विजुली बत्ती बालेको ब

- 'यो घर कसको आलेको' (पृ.- २४)

यस बालगीतसङ्ग्रहमा दुई पङ्क्तिका बीच अन्त्यानुप्रास मिलेको (ब-ब) पङ्क्ति बढी रहेको छ ।

४.२.६ बिम्ब

असारको याम थियो

दूध जस्तो घाम थियो

- 'उठ् पुता दिउल पुग्यो !' (पृ.-१३)

चुर्बुर् गर्छे भँगेरो चिर्बिर् गर्छे भँगेरी

- 'भँगेरा र भँगेरी' (पृ.-१७)

४.२.७ अलङ्कार

(क) उपमा

(अ) भुँडी तेरो घ्याम्पा जत्रो, मुख तेरो खुँडे

पाहुना भैँ पिँढीमा बस्छस् बडो भुँडे

- 'ढिकी र जाँताको सवाइ' (पृ.-१९)

(आ) आज जान्छ जन्ती यो कुन देश कुन घर

कहाँ होलिन् दुलही सुन्केस्रा भैँ सुन्दर

- 'कमिला-रानी' (पृ.- २८)

उपर्युक्त उदाहरण 'अ' मा जाँतोलाई 'पाहुना भैँ' भनेर र 'आ' मा दुलहीलाई 'सुन्केस्रा भैँ' भनेर तुलना गरिएकाले यहाँ उपमा अलङ्कार भएको छ ।

(ख) स्वभावोक्ति

कुरा गछ्छन् कसरी भँगेरा र भँगेरी

चुरबुर् गछ्छ भँगेरो चिर्बिर् गछ्छे भँगेरी

उपर्युक्त उदाहरणमा भँगेरा र भँगेरीको स्वभाविक आवाज 'चुरबुर्' र 'चिर्बिर्' भनिएकाले यहाँ स्वभावोक्ति अलङ्कार भएको छ ।

४.२.८ प्रतीक

विजुलीको वाण जल्ले छोड्छ उकेली

दुश्मनको छातीमा वज्र चड्काऔँला

- 'गुलेली' (पृ.-२३)

संसारको फुलबारीमा खालि तिमि गाउली

छ उँडी सुखले स्वर्गमाथि जाउली

- 'बस बस, माहुरी !' (पृ.- २७)

४.२.९ भाषाशैली

घामपानी बालगीतसङ्ग्रहमा कतै पद्य लयको प्रयोग गरिएको छ, कतै मिश्रित लयको प्रयोग गरिएको छ । कतै एउटै शब्दलाई धेरै पटक दोहोर्‍याएर र कतै कथ्य भाषाको प्रयोग गरेर गीतलाई साङ्गीतिक बनाइएको छ । उदाहरणका लागि कथ्य भाषा र एउटै शब्दको आवृत्ति भएका केही गीतांश हेरौं :

(क) कथ्य भाषा

यौटा आँखो तँ हेरी अर्को आँखो म हेरी

- 'भँगोरा र भँगोरी' (पृ.-१७)

(ख) एउटै शब्दको आवृत्ति

पानी पर्, पानी पर्, पानी पर् पर्

- 'पानी पर्, पानी पर्' (पृ.-११)

माधव घिमिरेको प्रस्तुत घामपानी बालगीतसङ्ग्रहका बालगीतहरूमा एउटै शब्दको आवृत्ति भएका बालगीतहरू बढी देखिन्छन् । कथ्य भाषा, शब्दको आवृत्ति आदि भए तापनि भाषाशैलीका दृष्टिले घामपानी सङ्ग्रहमा भएका बालगीतहरू सरल, स्पष्ट र सङ्गीतात्मक छन् ।

४.२.१० अर्थको तह

घामपानी बालगीतसङ्ग्रहका बालगीतहरू प्रायः अर्थगत दृष्टिमा बालकहरूले स्पष्ट रूपमा बुझ्न सक्ने गरी लेखिएका छन् । भट्ट हेर्दा अभिधात्मक देखिए पनि लक्षणाका दृष्टिले गहन अर्थ दिन घिमिरे सक्षम देखिन्छन् । उदाहरणका लागि एउटा गीतांश हेरौं :

हेर हेर साथी हो, कमीलाको ताँती यो !

दुलाबाट निस्केर हिँड्छ धूलामाथि यो

यौटा साथी आएर दिन्छ केको खबर

लगातार अगाडि बढ्छ लावालशकर

- 'कमिला-रानी' (पृ.-२८)

उपर्युक्त बालगीतमा व्यक्त अभिधागत अर्थ हेर्दा दुलावरिपरिका कमिलाका ताँती र तिनको मिलनलाई देखाइएको छ भने संगसँगै बालबालिकालाई फुटेर होइन जुटेर काम गर्नुपर्दछ भन्ने सन्देश पनि दिइएको छ । त्यसैले बालगीतकार घिमिरेले घामपानी बालगीतसङ्ग्रहका धेरैजसो बालगीतहरू बालकहरूले सजिलै बुझ्न सक्ने अभिधात्मक किसिमको लेखेका भए पनि कुनै-कुनै बालगीतमा लक्षणा अर्थ पनि दिएका छन् ।

४.३ गीतकार माधव घिमिरेको 'बाला-लहरी' बालगीतसङ्ग्रहको विश्लेषण

४.३.१ शीर्षक

माधव घिमिरेको बाला-लहरी बालगीतसङ्ग्रह वि.सं. २०२६ सालमा पहिलो पटक प्रकाशित भएको हो । यस बालगीतसङ्ग्रहमा जम्मा २४ ओटा बालगीतहरू रहेका छन् । यस सङ्ग्रहमा २१ ओटा गीतका शीर्षकहरू गीतको केन्द्रीय भावलाई आधार मानेर राखिएका छन् । ती बालगीतहरू 'बाला-लहरी', 'चिर्बिर च्याण्टे', 'काली कुती व्याइछ', 'पुतली-खेल', 'सियो खोइ सियो !', 'गाउँ खाने गीत', 'विजुली', 'शयपत्री', 'रडी', 'हा-इ हाइ !', 'छेपाराको आहान', 'चकचके', 'रिस', 'नानी जूनकीरी', 'आमा', 'यति सानु नानी-बोले कस्तो हुन्थ्यो', 'कुती कुइँया कुइँया', 'हुइँया, हुइँया, हुइँया !', 'बाघको भाञ्जो बिरालो', 'खिर्खिर् खिर्का' शीर्षक भएका छन् ।

यस्तैगरी ३ ओटा बालगीतको शीर्षक पहिलो पङ्क्तिबाट लिएर राखिएको छ । ती बालगीतहरू 'पुडभाड', 'थैया, थैया' र 'दगुर दगुर कुहिरा !' शीर्षक भएका छन् ।

उपर्युक्त बालगीतका शीर्षकहरू बालसंसारसँग एकदमै मिल्दाजुल्दा छन् । बालकहरूका क्रियाकलापसँग सम्बन्धित छन् । हरेक गीतका शीर्षकहरूले गीतको केन्द्रीय भावसँग तादात्म्य राखेका छन् । यस बालगीतसङ्ग्रहका गीतहरूका शीर्षक सार्थक देखिन्छन् ।

४.३.२ संरचना

क्र.सं.	शीर्षक	पृष्ठ	पङ्क्ति	अनुच्छेद	बनोट
---------	--------	-------	---------	----------	------

			संख्या		
१.	बाला-लहरी	7	12	4	क्रमबद्ध
२.	पुडभाड	8	12	5	क्रमबद्ध
३.	थैया, थैया	9	14	5	क्रमबद्ध
४.	चिर्बिर च्याण्टे	10	15	2	क्रमबद्ध
५.	काली कुती ब्याइछ	11-12	16	8	क्रमबद्ध
६.	पुतली-खेल	13-14	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
७.	सियो खोइ सियो !	15	18	2	क्रमबद्ध
८.	गाउँ खाने गीत	16	14	2	क्रमबद्ध
९.	बिजुली	17	17	7	क्रमबद्ध
१०.	शयपत्री	18	12	4	क्रमबद्ध
११.	रडी	19	17	3	क्रमबद्ध
१२.	हा-इ हाइ !	20	14	5	क्रमबद्ध
१३.	छेपाराको आहान	21	16	3	क्रमबद्ध
१४.	चकचके	22	16	3	क्रमबद्ध
१५.	रिस	23-24	22	7	क्रमबद्ध
१६.	नानी	25	10	4	क्रमबद्ध
१७.	जूनकिरी	26-27	16	3	क्रमबद्ध
१८.	आमा	28-29	18	7	क्रमबद्ध
१९.	यति सानु नानी-बोले कस्तो हुन्थ्यो	30-31	20	6	क्रमबद्ध
२०.	दगुर दुगुर कुहिरा !	32	12	6	क्रमबद्ध
२१.	कुती कुइँया कुइँया	33	24	2	क्रमबद्ध
२२.	हुइँया, हुइँया, हुइँया !	34-35	30	4	क्रमबद्ध
२३.	बाघको भाञ्जो बिरालो	36-37	36	4	क्रमबद्ध
२४.	खित्खित् खित्का	39	12	6	क्रमबद्ध

यस बालगीतसङ्ग्रहका प्रायः गीतहरू छोटो देखिन्छन् । केही गीतहरू लामा पनि छन् ।

यस सङ्ग्रहमा बढीमा ३९ र घटीमा १० पङ्क्तिसम्मका बालगीतहरू रहेका छन् । यस सङ्ग्रहका बालगीतहरू संरचनात्मक दृष्टिकोणले कसिला देखिन्छन् ।

४.३.३ विषयवस्तु

माधव घिमिरेको बाला-लहरी बालगीतसङ्ग्रहमा प्रकृतिसम्बन्धी, सामाजिक चालचलन र स्वभावसम्बन्धी, खेलसम्बन्धी, पशुपक्षीसम्बन्धी आदिजस्ता विभिन्न विषयवस्तुलाई समेटेर गीत लेखिएका छन् ।

४.३.३.१ प्रकृतिसम्बन्धी

प्राकृतिक जगत्का विषयहरूलाई समेटेर लेखिएका ३ ओटा बालगीतहरू प्रकृतिसम्बन्धी विषयवस्तुअन्तर्गत रहेका छन् । ती बालगीतहरू 'बिजुली', 'शयपत्री' र 'दगुर दगुर कुहिरा !' शीर्षक भएका छन् । प्रकृतिको आत्मपरक वर्णन भएको एउटा गीतांशको उदाहरण हेरौं :

उ: उ: हेर बिजुली

खेलूँ खेलूँ तुल्वुली

धरतीको पारि

तोरी फुले बारी

खेल्छे लुकामारी

- 'बिजुली' (पृ.-१७)

प्रकृतिको मानवीय रूपको वर्णन भएको एउटा गीतांशको उदाहरण हेरौं :

दगुर दगुर कुहिरा ! छिटै छिटो बन्

पीठो चोरी कुहिरा ! पीठै पीठो बन्

- 'दगुर दुगुर कुहिरा !' (पृ. ३२)

४.३.३.२ सामाजिक चालचलन र स्वभावसम्बन्धी

बाला-लहरी बालगीतसङ्ग्रहमा सामाजिक चालचलन र स्वभावसम्बन्धी बालगीतहरू 'सियो खोइ सियो !', 'गाउँ खाने गीत', 'रडी', 'हा-इ हाइ !', 'छेपाराको आहान', 'चकचके', 'रिस', 'नानी', 'आमा', 'यति सानु नानी-बोले कस्तो हुन्थ्यो !', 'खित्खित् खित्का' शीर्षक भएका छन् । उदाहरणका लागि केही गीतांश हेरौं :

(क) आमा हाँस्छिन् पनि

आमा रुन्छिन् पनि

ढुक्क हुन्छिन् पनि दिक्क हुन्छिन् पनि

बाको काखमा जान्छ नानी ठूलो बनी

- 'आमा' (पृ.-२८)

(ख) यति सानु नानी-बोले कस्तो हुन्थ्यो

दुई पाते फुल बोले जस्तो हुन्थ्यो

घाम छायाँसित-आँखा खेल्छ कस्तो

आँखै बोल्छ जस्तो

- 'यति सानु नानी-बोले कस्तो हुन्थ्यो' (पृ.-३०)

(ग) कुरा इतिकिति

हाँसो कति कति

खित्खित् खितिखिति

खितिति खितिति ।

- 'खित्खित् खित्का' (पृ.-३९)

उपर्युक्त उदाहरणमध्ये 'क' मा बालबालिका जन्मेपछि हुर्काउने काम कष्टकर हुन्छ, त्यतिखेर आमा रुन्छिन् । तर बालबालिकाले नपिरोलेको अवस्थामा हाँस्छिन् पनि । बच्चाहरू सानोदेखि ठूलो हुन्जेलसम्म आमालाई सुख र दुःखका क्षणहरू दोहोरिरहन्छन् । आफ्ना छोराछोरीको

कारणले आउने दुःखसुख दुवै आमालाई स्वीकार छ, भन्ने कुरा प्रस्तुत गर्दै आमाको उदार हृदय र मातृत्वको चर्चा गरिएको छ । त्यस्तै 'ख' मा नानीका अङ्गहरू दाँत, आँखा, मुख आदि कोमलताले भरिपूर्ण हुन्छन् । यी सुन्दर अङ्गहरू भए पनि बालक बोल्न सक्दैन, यदि बोल्ने हो भने सुनमा सुगन्धभैँ हुन्थ्यो होला भन्ने रहस्यलाई खोल्दै नानीको सुन्दरता र रहस्यमय व्यवहारको चित्र खिचन खोजिएको छ । 'ग' मा सानो कुरामा पनि हाँसो उठ्ने, अलि-अलि गर्दै हाँसो बढ्दै जाने स्वभावलाई छर्लङ्ग पारिएको छ । मानिसहरूको अलिकति कुरामा पनि हाँसेर मज्जा गर्ने चलनलाई यहाँ देखाइएको छ ।

४.३.३.३ खेलसम्बन्धी

बालबालिकाहरूको मानसिक र शारीरिक रूप दुवैको संगसंगै विकास गराउन मानसिक खुराकका साथमा स्फूर्ति दिने खेलकूद अत्यन्तै महत्वपूर्ण कुरा हो । यही कुरालाई बुझेर बालगीतकार माधव घिमिरेले खेलसंसारका विषयवस्तुलाई बाला-लहरी बालगीतसङ्ग्रहमा राखेको देखिन्छ । यस सङ्ग्रहमा खेलसम्बन्धी बालगीतहरू 'बाला-लहरी', पुडुभाङ्ग, 'थैया थैया' र 'पुतली-खेल' शीर्षक भएका छन् । उदाहरणका लागि केही गीतांश हेरौं :

(क) कल हैन - कलकल पनि

कति मीठो - खलबल पनि

ललै लहरी - बालै-लहरी

- 'बाला-लहरी' (पृ.-७)

(ख) टाला टुली बटुली

कति राम्री पुतली

सानो पनि छैन रे

ठूली पनि छैन रे

जीउ सुत्त परेकी पहेँली र पातली

कति राम्री पुतली

- 'पुतली-खेल' (पृ.-१३)

उपर्युक्त उदाहरण 'क' मा बालकहरू आङ्गनै ढङ्गमा आङ्गनै स्वभावअनुसार खेल्ने प्रकृतिका हुन्छन् । यसरी खेल्दा कल (भगडा) गरेभैं लाग्छ तर त्यो भगडा नभई उनीहरूको खेल हो भन्ने कुरा घिमिरेले देखाउन खोजेका छन् । त्यस्तैगरी उदाहरण 'ख' मा 'पुतली-खेल' नेपालको गाउँघर, सहर-बजार प्रायः सबै ठाउँमा खेल्ने बालकहरूको लोकप्रिय खेल हो । केटाकेटीहरू आफैँले पुतली बनाई त्यसैसँग खेल्न र गाउन मनपराउँछन् भन्ने कुरालाई देखाउन खोजिएको छ ।

४.३.३.४ पशुपक्षीसम्बन्धी

पशुपक्षीहरूलाई विषयवस्तु बनाइएका बालगीतहरू पशुपक्षीसम्बन्धी रहेका छन् । यस्ता विषयमा आधारित बालगीतहरू 'चिर्बिर च्याण्टे', 'काली कुती ब्याइछ', 'जुनकीरी', 'कुती कुइँया कुइँया', 'हुइँया हुइँया हुइँया' र 'बाघको भाञ्जो बिरालो' शीर्षक भएका छन् । उदाहरणका लागि केही गीतांश हेरौं :

(क) चुर्बुर चुर्बुर च्याँ च्याँ

चुबुर चुबुर खाँ खाँ

चिर् चिर् चिर् चुर चुर

- 'चिर्बिर च्याण्टे' (पृ.-१०)

(ख) गछेँ लुछी लाछी

भन्छे-नबन् लाछी

यसरी तँ शिकार

यसरी तँ लघार

यसरी तँ पछार

यसरी तँ घिसार

- 'कुती कुइया कुइया' (पृ.-३३)

उपर्युक्त उदाहरणहरूमध्ये 'क' मा चराहरूले निकाल्ने विभिन्न आवाजको प्रस्तुति गरिएको छ । प्रकृतिका उपज चराहरू कोही च्याँ च्याँ गर्दै कोही चुर चुर गर्दै प्रकृतिलाई सिँगार्दछन् । चराहरूको आफ्नो संसारको रमणीयता यहाँ घिमिरेले देखाउन खोजेका छन् । त्यस्तै उदाहरण 'ख' मा माउ कुकुरले आफ्ना छाउरालाई विभिन्न तालिम दिँदै आत्मनिर्भर बनाई बाँच्न सिकाएको छ । यसरी आफ्ना छाउरालाई स्नेहका साथ कुकुर्नीले सिकाउने कार्य यहाँ घिमिरेले देखाउन खोजेका छन् ।

४.३.४ कल्पना

माधव घिमिरेले बाला-लहरी बालगीतमा कल्पनाको राम्रो प्रयोग गरेका छन् । कल्पनाप्रधान बालगीतका केही अंश उदाहरणका लागि हेरौं :

फूलको रङ्ग रातले
पुछ्यो कि कालो हातले
पिलपिल पुलुक्क-कुन कीरी
जूनबाट ओर्लिन जूनकीरी

- 'जूनकीरी' (पृ.-२६)

यति सानु नानी-बोले कस्तो हुन्थ्यो
मिर्मिरेको किरन बोलेजस्तो हुन्थ्यो

- 'यति सानु नानी-बोले कस्तो हुन्थ्यो' (पृ.-३०)

उपर्युक्त बालगीतहरूमा कल्पनाको राम्रो प्रयोग गरिएको छ ।

४.३.५ सङ्गीत

घिमिरेका बालगीतमा लय, अनुप्रास आदिले सङ्गीतलाई सशक्त बनाएका छन् ।

४.३.५.१ लय

माधव घिमिरेले बाला-लहरी बालगीतसङ्ग्रहमा नियमति र मिश्रित लयको प्रयोग गरेका छन् । यी लय व्यवस्था भएका बालगीतहरू हेरौं :

(क) नियमित लयव्यवस्थामा आधारित गीतहरू :

यस बाला-लहरी बालगीतसङ्ग्रहभित्र १९ ओटा बालगीतमा नियमित लयको प्रयोग गरिएको छ । ती बालगीतहरू 'बाला-लहरी', 'पुडभाड', 'चिर्बिर च्याण्टे', 'पुतली-खेल', 'सियो खोइ सियो !', 'गाउँखाने गीत', 'बिजुली', 'शयपत्री', 'रडी', 'हा-इ हाइ !', 'छेपाराको आहान', 'चकचके', 'रिस', 'नानी', 'जूनकीरी', 'दगुर् दगुर् कुहिरा !', 'कुती कुइँया कुइँया', 'बाघको भाञ्जो बिरालो', 'खित्खित् खित्का' शीर्षक भएका छन् । उदाहरणका लागि केही गीतांश हेरौं :

टाला टुली बटुली

कति राम्रो पुतली

सानी पनि छैन रे

ठूली पनि छैन रे

- 'पुतली-खेल' (पृ.-१३)

(२-२/३, लोक लय)

आमा बनिन् अर्की

अर्केतिर फर्की

पिट्छ रुँदै हाँस्ते

बुइमा चढी चढी

- 'रडी' (पृ.-१९)

(२-२/२, लोकलय)

यसरी बाला-लहरी बालगीतसङ्ग्रहमा नियमित लयको प्रयोग गरेर सङ्गीतको सिर्जना गरिएको छ ।

(ख) मिश्रित लय व्यवस्थामा आधारित गीतहरू :

बाला-लहरी बालगीतसङ्ग्रहमा ५ ओटा गीतमा मिश्रित लयको प्रयोग गरिएको छ । ती

बालगीतहरू 'थैया, थैया', 'काली कुती ब्याइछ', 'आमा', 'यति सानु नानी-बोले कस्तो हुन्थ्यो' र 'हुइँया, हुइँया, हुइँया !' शीर्षक भएका छन् । उदाहरणका लागि केही गीतांश हेरौं :

थैया थैया, थै'या

सानु मेरो भै'या

बाबा बयान लाउनि, आमा बयान सुन्नि

भोलि मेरो भैया कस्तो हुन्छ कुन्नि

ठूलो हुन्छ, ठूलो हुन्छ-

ठूलो हुन्छ, ठूलो हुन्छ, भोलि मेरो भैया !

- 'थैया, थैया' (पृ.-९)

आमा हाँस्छिन्, पनि,

आमा रुन्छिन् पनि

ढुक्क हुन्छिन् पनि दिक्क हुन्छिन् पनि

बाको काखमा जान्छ नानी ठूलो बनी

- 'आमा' (पृ.-२८)

उपर्युक्त बालगीतमा मिश्रित लयको प्रयोग भएको छ ।

४.३.५.२ अनुप्रास

(क) आद्यानुप्रास

पछारेर तान्छ ।

लछारेर लान्छ ।

- 'कुती कुइँया कुइँया' (पृ.-३३)

(ख) मध्यानुप्रास

सुर्जे तारा भकमक

मान्छे सारा अकमक

- 'चकचके' (पृ.-२२)

(ग) अन्त्यानुप्रास

हलौ हलौ होली व

घर बनाउँछु भोलि व

- 'छेपाराको आहान' (पृ.-२१)

बाला-लहरी बालगीतसङ्ग्रहमा दुई पङ्क्तिका बीच अन्त्यानुप्रास मिलेको
(ब-ब) पङ्क्ति बढी रहेको छ ।

४.३.६ बिम्ब

यति सानु नानी-बोले कस्तो हुन्थ्यो

मै आँखाको नानी बोले जस्तो हुन्थ्यो

- 'यति सानु नानी-बोले कस्तो हुन्थ्यो' (पृ.-३०)

४.३.७ अलङ्कार

उत्प्रेक्षा अलङ्कार

लाइछुँ कि बुलाकी

टिकी राम्रो होला कि

- 'पुतली-खेल' (पृ.-१३)

४.३.८ प्रतीक

फूलको रङ्ग रातले

पुछ्यो कि कालो हातले

उपर्युक्त गीतांशमा कालो हात भनेर नराम्रो हात अर्थात् विनाशकारी हात भन्ने कुरा सङ्केत गरिएको छ ।

४.३.९ भाषाशैली

'बाला-लहरी' बालगीतसङ्ग्रहमा कतै नियमित लय, कतै मिश्रित लय र कतै एउटै शब्दलाई पटक-पटक दोहोर्‍याएर गीतलाई साङ्गीतिक बनाइएको छ । उदाहरणका लागि एउटै शब्दको आवृत्ति भएका केही गीतांश हेरौं :

चुर्बुर चुर्बुर च्याँ च्याँ

चुबुर चुबुर खाँ खाँ

- 'चिर्बिर च्याण्टे' (पृ.-१०)

दगुर् दगुर् कुहिरा ! छिटै छिटो बन

पीठो चोरी कुहिरा ! पीठै पीठो बन

- 'दगुर् दगुर् कुहिरा !' (पृ.-३२)

माधव घिमिरेको प्रस्तुत बाला-लहरी बालगीतसङ्ग्रहका बालगीतहरूमा एउटै शब्दको आवृत्ति भएका बालगीतहरू बढी देखिन्छन् । यस बालगीतसङ्ग्रहमा बालकहरूले बुझ्ने किसिमको सरल र स्पष्ट भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको छ ।

४.३.१० अर्थको तह

बाला-लहरी बालगीतसङ्ग्रहका बालगीतहरू प्रायजसो बालकहरूले बुझ्ने किसिमको सरल र सुबोध छन् । त्यसैले यसमा भएका बालगीतहरूले अभिधा अर्थ दिएका छन् ।

४.४ गीतकार माधव घिमिरेको 'सुनपङ्खी चरी' बालगीतसङ्ग्रहको विश्लेषण

४.४.१ शीर्षक

माधव घिमिरेको सुनपङ्खी चरी बालगीतमाला (सङ्ग्रह) २०५३ सालमा पहिलो पटक प्रकाशित भएको हो । एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि.द्वारा यस कृतिका गीतहरूलाई सङ्गीतबद्ध गर्न सुनपङ्खी चरी भाग १ र २ गीतिक्यासेट निकालिएको भनिए तापनि भाग १ मात्र प्राप्य छ र भाग २ प्राप्य छैन । सुनपङ्खी चरी गीतिक्यासेट भाग १ दिव्य खालिङको सङ्गीतमा विभिन्न गायक-गायिकाको स्वरले सजिएको छ । बालबालिकाहरूका निमित्त गाउन सङ्गीतको माध्यममा समावेश भइसकेको सुनपङ्खी चरी गीतमालामा निकै राम्रा राम्रा बालगीतहरू बालभाषामै रहनु बालसाहित्यकार माधव घिमिरेको क्षमता प्रस्ट हुनु हो । मानवसमाजका विभिन्न क्षेत्रबाट विषयवस्तुलाई लिएर लेखिएको यस बालगीतसङ्ग्रहमा जम्मा ३० ओटा बालगीतहरू रहेका छन् । यी बालगीतहरूले बालबालिकाहरूलाई विश्व र मानवजीवनको रहस्य बुझी मानवताको उत्कृष्ट संवेदनालाई आफूभित्र विकसित गर्दै जाने भित्रि सुरुचि, सौन्दर्यबोध र सत्प्रेरणा रचनात्मक रूपमा प्रदान गर्दछन् । यी बालगीतहरू नेपाली बालबालिकाका ओठमा, गलामा र हृदयमा चिरकालसम्म गुन्जिरहने क्षमताले परिपूर्ण छन् ।

यस सङ्ग्रहका जम्मा ३० ओटा गीतहरूमध्ये २४ ओटा गीतका शीर्षक केन्द्रीय भावलाई आधार मानेर राखिएका छन् । ती गीतहरू 'सानु भाइ', 'लोरी', 'प्रभाती', 'के पीर पन्यो बोल् बोल् !', 'सुनपङ्खी चरी', 'हेर, बाच्छी हाम्री', 'लुकामारी', 'सक्छु म पनि', 'लुली-लुली पाखुरी', 'बाँडीचुँडी खाने हो', 'घिउ कमिला', 'घनौटी', 'आभ्भुइ, आभ्भुइ, आभ्भुइ', 'घामका छोराछोरी', 'लहै खेलीखेली', 'सिपालु हो माकुरो', 'भुक्के कुकुर', 'बुख्याचा', 'भोलि-पर्सि', 'कति ठूलो संसार', 'घामछाया', 'रूपैरूपको पन्छी', 'तारा पनि सुन्छ रे !', 'आँखाका नानी' शीर्षक भएका छन् ।

यस बालगीत सङ्ग्रहका ६ ओटा बालगीतको शीर्षक पहिलो पङ्क्तिबाट लिएर राखिएको छ । ती गीतहरू 'सानी बहिनी मैना', 'आए फुर्के-फुर्की', 'सानुसानु-रुख', 'हेर्दा हेर्दै ढुङ्गो', 'हामी बहिनी टुल्की', 'गुनुगुनु माउरी' शीर्षक भएका छन् ।

उपर्युक्त बालगीतका शीर्षकहरू वाकहरूका जीवनसँग अत्यन्त निकट छन् । बालकहरूका जीवनका हरेक पक्षसँग सम्बन्धित छन् । यस सङ्ग्रहमा भएका गीतका शीर्षकहरूले गीतको केन्द्रीय भावसँग तादात्म्य राखेका छन् । यस बालगीतसङ्ग्रहका बालगीतहरूका शीर्षक सार्थक देखिन्छन् ।

४.४.२ संरचना

क्र.सं.	शीर्षक	पृष्ठ	पङ्क्ति संख्या	अनुच्छेद	बनोट
१.	सानु भाइ	6	15	4	क्रमबद्ध
२.	सानी बहिनी मैना	7	15	5	क्रमबद्ध
३.	लोरी	8	10	3	स्थायी र २ अन्तरा
४.	प्रभाती	9	10	3	स्थायी र २ अन्तरा
५.	आए फुर्के-फुर्की	10	16	5	स्थायी र ३ अन्तरा
६.	के पीर पयो बोल बोल !	11	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
७.	सुनपङ्खी चरी	12	16	4	क्रमबद्ध
८.	सानुसानु रुख	13	9	3	क्रमबद्ध
९.	हेर, बाच्छी हामी	14	10	5	क्रमबद्ध
१०.	हेर्दा हेर्दै ढुङ्गो	15	14	4	क्रमबद्ध
११.	लुकामारी	16	14	4	क्रमबद्ध
१२.	सक्छु म पनि	17	16	4	क्रमबद्ध
१३.	लुली-लुली पाखुरी	18	10	3	स्थायी र २ अन्तरा
१४.	बाँडीचुँडी खाने हो	19	18	6	क्रमबद्ध

१५.	घिउ-कमिला	20	23	5	क्रमबद्ध
१६.	घनौटी	21	14	6	क्रमबद्ध
१७.	हामी बहिनी टुल्की	22	10	5	स्थायी र ४ अन्तरा
१८.	गुनुगुनु माउरी	23	15	3	क्रमबद्ध
१९.	आम्भुइ आम्भुइ आम्भुइ	24	12	4	क्रमबद्ध
२०.	घामका छोराछोरी	25	12	3	क्रमबद्ध
२१.	लहै खेलीखेली	26-27	17	4	स्थायी र ३ अन्तरा
२२.	सिपालु हो माकुरो	28	10	3	स्थायी र २ अन्तरा
२३.	भुक्के कुकुर	29	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
२४.	बुख्याचा	30-31	14	4	क्रमबद्ध
२५.	भोलि-पर्सि	32	14	4	क्रमबद्ध
२६.	कति ठूलो संसार	33	10	3	स्थायी र २ अन्तरा
२७.	घामछाया	34	12	6	स्थायी र ५ अन्तरा
२८.	रूपैरूपको पन्छी	35-36	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा
२९.	तारा पनि सुन्छ रे !	37-38	12	6	स्थायी र ५ अन्तरा
३०.	आँखाका नानी	39-40	14	4	स्थायी र ३ अन्तरा

यसरी सुनपङ्खी चरी बालगीतसङ्ग्रहका बालगीतहरूलाई समग्रमा हेर्दा प्रायजसो गीतहरू छोट्टा देखिन्छन् । केही गीतहरू लामा पनि छन् । यस सङ्ग्रहमा बढीमा २३ र घटीमा ९ पङ्क्तिसम्मका बालगीतहरू रहेका छन् । यस सङ्ग्रहका बालगीतहरू संरचनात्मक दृष्टिकोणले कसिला देखिन्छन् ।

४.४.३ विषयवस्तु

माधव घिमिरेको सुनपङ्खी चरी बालगीतसङ्ग्रहमा बालस्वभावसम्बन्धी, मानवीय स्वभावसम्बन्धी, पशुपक्षीसम्बन्धी, प्रकृतिसम्बन्धी, सामाजिक व्यवहारसम्बन्धी, खेलसम्बन्धी, राष्ट्रप्रेमसम्बन्धी आदि विभिन्न विषयवस्तुलाई समेटेर गीत लेखिएका छन् ।

४.४.३.१ बालस्वभावसम्बन्धी

बालबालिकाको स्वभाव अचम्मको हुन्छ । यस्तो स्वभाव देख्दा ठूला मान्छेहरू नै आश्चर्यचकित हुन्छन् । बालस्वभावमा आधारित गीत यस सङ्ग्रहमा ७ ओटा रहेका छन् । ती गीतहरू 'सानु भाइ', 'सानी बहिनी मैना', 'आए फुर्के फुर्की', 'के पीर पच्यो बोल् बोल् !', 'सक्छु म पनि', 'हाम्री बहिनी टुल्की', 'आँखाका नानी' शीर्षक भएका छन् । उदाहरणका लागि बालस्वभाव भएका केही गीतांशहरू हेरौं :

(क) सानी बैनी मैना
हेरी हल्पी ऐना
आफै छक्क पर्छे

- 'सानी बहिनी मैना' (पृ.-७)

(ख) नजाती छौ भन्न
तिनलाई हुन्न
नत्र कुम ठोकी
लगाउँछन् घुर्की

- 'आए फुर्के-फुर्की' (पृ.-१०)

उपर्युक्त उदाहरण 'क' मा सानी बहिनी मैनाका माध्यमबाट बालस्वभावको चिनारी गराइएको छ । आङ्गनै छाया ऐनामा देख्दा आफैँ छक्क पर्ने स्वभाव बालबालिकामा हुन्छ भन्दै घिमिरेले बालकहरूमा हुने कुतूहलतामूलक गुणको पहिचान गराउन खोजेका छन् । त्यस्तै उदाहरण 'ख' मा बालबालिकाहरूलाई नराम्रा छौ भन्नु हुँदैन । उनीहरूको बालमष्तिष्कमा नराम्रो असर पर्न जान्छ । त्यसैले उनीहरूलाई राम्रा छौ भनी प्रेरणा दिनुपर्छ भन्ने अभिव्यक्ति यहाँ दिइएको छ ।

४.४.३.२ मानवीय स्वभावसम्बन्धी

सुनपङ्खी चरी बालगीत सङ्ग्रहमा मानवीय स्वभावसम्बन्धी गीत एउटा रहेको छ । यस बालगीतको शीर्षक 'बाँडीचुँडी खाने हो' रहेको छ । बाँदर, बिरालो, कुकुर पशु हुनाले बाँडीचुँडी खान जान्दैनन् तर हामी मानिस भएकाले सबै चीज बाँडेर खानु राम्रो कुरा हो भन्ने सन्देश यस बालगीतले दिएको छ । उदाहरणका लागि यस गीतको केही अंश हेरौं :

दूध लिन पठा'को
बिरालो अभै आएन
दूध किन ल्याएन ?
आफैले त खाएन !
बाँडीचुँडी खाने हो
यति थाहा पाएन

- 'बाँडीचुँडी खाने हो' (पृ.-१९)

उपर्युक्त उदाहरणमा बाँडीचुँडी खानुपर्छ भन्ने मानवीय स्वभावलाई देखाइएको छ । पशुहरूमा चेतना हुँदैन त्यसैले उनीहरू बाँडीचुँडी खानुपर्छ भन्ने कुरा थाहा पाउँदैनन् तर हामी मानिस भएकाले बाँडेर खानुपर्छ भन्ने ज्ञान घिमिरेले बालबालिकालाई दिन खोजेका छन् ।

४.४.३.३ पशुपक्षी सम्बन्धी

विभिन्न पशुपक्षीलाई विषयवस्तु बनाएर बालगीत रचना गर्ने घिमिरे पशुपक्षीहरूलाई विषयवस्तु बनाउन निकै सफल छन् । सुनपङ्खी चरी बालगीतसङ्ग्रहमा ७ ओटा बालगीतहरू पशुपक्षीसम्बन्धी विषयवस्तु भएका छन् । ती बालगीतहरू 'सुनपङ्खी चरी', 'हेर बाच्छी हामी', 'घिउ-कमिला', 'गुनुगुनु माउरी', 'सिपालु हो माकुरो', 'भुक्के कुकुर', 'रूपैरूपको पन्छी' शीर्षक भएका

छन् । उदाहरणका लागि केही गीतांश हेरौं :

(क) मुटु कति भनूँ

कहाँ लाऊँ चिनु !

बोक्यो कि घिउ

आँटै बन्यो जीउ

घिउ - कमिलाको

- 'घिउ-कमिला' (पृ.-२०)

(ख) माकुराले जालो बुन्यो रेशम भिकी पेटको

जाली रुमाल बुनिदूँ कि अक्कल भिकी चेतको

भिन्न हुन्छ जे कुरो बाहिर हुन्छ त्यै कुरो

यति राम्रो जालो बुन्ने सिपालु हो माकुरो

- 'सिपालु हो माकुरो' (पृ.-२८)

उपर्युक्त उदाहरण 'क' मा घिउ-कमिला हेर्दा सानो र मुटु सानो भएको देखिए तापनि उसको आँटचाहिँ ठूलो भएको कुरा देखाइएको छ । यस बालगीतले बालकहरूलाई आँटी बन्ने प्रेरणा दिएको देखिन्छ । त्यस्तै उदाहरण 'ख' मा माकुराको सीपको प्रशंसा गरिएको छ । मनमा अक्कल राखेर गरिएको जुनसुकै काम पनि सफल बन्छ । जसरी माकुराले मेहनतका साथ जाल बुनेर उसको घर बनाउँछ, त्यसैगरी बालबालिकाले अक्कलले काम गरेमा आफ्नो भित्रि प्रतिभाले भविष्यका लागि सुन्दर जीवन बनाउन सक्छन् भन्ने यथार्थ माधव घिमिरेले देखाउन खोजेका छन् ।

४.४.३.४ प्रकृतिसम्बन्धी

बालबालिकाहरू अत्यन्तै प्रकृतिप्रेमी हुन्छन् । प्रकृतिलाई मनपराउने बालबालिकाहरूका लागि माधव घिमिरेले यस सुनपङ्खी चरी बालगीतसङ्ग्रहमा प्राकृतिक विषयवस्तु भित्र्याएका छन् । यस बालगीतसङ्ग्रहमा प्रकृतिसम्बन्धी बालगीतहरू 'सानुसानु रुख', 'हेर्दा हेर्दै ढुङ्गो', 'लुकामारी', 'लुली-लुली पाखुरी', 'कति ठूलो संसार', 'घामछाया', 'तारा पनि सुन्छ रे' शीर्षक

भएका छन् ।

उदाहरणका लागि केही गीतका अंश हेरौं :

प्रकृतिको वस्तुपरक वर्णन भएको एउटा गीतांश हेरौं :

सानुसानु रुख

चढूँ भने दुःख

- 'सानुसानु रुख' (पृ.-१३)

प्रकृतिको मानवीकरण गरिएको एउटा गीतांशको उदाहरण हेरौं :

आकाशको चेलो धरतीकी चेली

सधैं बालापन सधैं हाँसी-खेली

- 'घाम-छाया' (पृ.-३४)

४.४.३.५ सामाजिक व्यवहारसम्बन्धी

सामाजिक व्यवहारमा प्रचलित विभिन्न कुराहरूलाई माधव घिमिरेले सुनपङ्खी चरी बालगीतसङ्ग्रहमा समेटेका छन् । यस बालगीतसङ्ग्रहमा सामाजिक व्यवहारसम्बन्धी बालगीतहरू 'लोरी', 'प्रभाती', 'घनौटी', 'बुख्याचा', 'भोलि-पर्सि' शीर्षक भएका छन् । उदाहरणका लागि केही गीतांश हेरौं :

(क) बसे बास चरी

फूलबारीभरि

सुते फुलुफुलु

भुलु नानी भुलु

- 'लोरी' (पृ-८)

(ख) फूल फेरि बिम्भे

आफैलाई सम्भे

बास्ना मीठो छुटी

उठी नानी उठी

- 'प्रभाती' (पृ-९)

(ग) ढिकीच्याउँ गाउँकी

विना आमाबाउकी

मान्छे मात्रै गनौटी

लाग् लाग् मेरी घनौटी

- 'घनौटी' (पृ-२१)

उपर्युक्त उदाहरण 'क' मा साँभ परेपछि चराहरू पनि बास बस्छन् । अनि फूलहरू पनि सुत्छन्, धाराले सुसाउँछ अनि आकाशबाट ताराले हेर्ने बेलामा आमा बच्चालाई भुलु नानी भुलु भन्दै सुताउन थाल्दछिन् । हाम्रो समाजमा आमाहरू यसरी नै 'लोरी' गाएर आफ्ना बच्चालाई सुताउने गर्दछन् भन्ने कुरालाई माधव घिमिरेले देखाउन खोजेका छन् । त्यस्तै उदाहरण 'ख' मा आमाले 'प्रभाती' गीत गाएपछि बालकहरू ब्युँभिएर उठ्दछन् भनिएको छ । बिहान सूर्यको किरण सँगसँगै फूलहरूले बास्ना छर्दै गर्दा बालकहरू उठ्दछन् भनेर घिमिरेले यस बालगीतमा देखाउन खोजेका छन् । यसैगरी उदाहरण 'ग' मा ढिकीमा धान लगाउने मान्छेको अभाव हुँदा ढिकी कुट्ने मान्छेले नै घनौटीले घान लगाएको प्रसङ्गलाई कोट्याउँदै गाउँघरमा काम गर्ने मान्छे नहुँदा नयाँ प्रविधिद्वारा धान कुट्न सकिन्छ भन्ने कुरा देखाउन खोजिएको छ ।

४.४.३.६ खेलसम्बन्धी

खेलनु बालबालिकाको सबभन्दा रुचिको विषय हो । सुनपङ्खी चरी बालगीतसङ्ग्रहमा खेलसम्बन्धी बालगीतहरू 'आम्भुइ, आम्भुइ, आम्भुइ' र 'घामका छोराछोरी' शीर्षक भएका छन् । यी गीतका केही अंश उदाहरणका लागि हेरौं :

(क) लामालामा दाहा मुखको दुवैतिर

मानिसको शरीर, राक्षसको शिर

- 'आम्भुइ, आम्भुइ, आम्भुइ !' (पृ.-२४)

(ख) खेले पनि भुइँमा

धुलो छैन जिउमा-गामका छोराछोरी

हैन, हैन ब्यारे

किरण हुन् कि क्यारे- घामका छोराछोरी

- 'घामका छोराछोरी' (पृ.-२५)

उपर्युक्त उदाहरण 'क' मा लाखेको परम्परागत साँस्कृतिक नाच देखा बालबालिकाहरू डरले आम्भुइ, आम्भुइ, आम्भुइ भन्दै भाग्ने गरेको कुरा देखाइएको छ । कुनै बेला बालबालिकाहरू आफ्नो अनुहार र रूप त्यस्तै पारेर खेल

रुचाउँछन् । त्यस्तै उदाहरण 'ख' मा भुइँमै खेल्दा पनि गाउँका बालबालिकाहरू सफा भएर खेलेको देखाउँदै बालबालिकाहरू धुलो र मैलो नभई खेल्नुपर्छ भन्ने सन्देश माधव घिमिरेले यस बालगीतबाट दिन खोजेका छन् ।

४.४.३.७ राष्ट्रप्रेमसम्बन्धी

राष्ट्रप्रति बालबालिकाको स्नेह र श्रद्धा देखाउने उद्देश्यले बालसाहित्यकार घिमिरेले सुनपङ्खी चरी बालगीतसङ्ग्रहमा राष्ट्रप्रेमसम्बन्धी एउटा गीत रचना गरेका छन् । त्यो गीत 'लहै खेलीखेली' शीर्षक भएको छ । उदाहरणका लागि यस गीतको केही अंश हेरौं :

मूलको मूलको पानी

भुल्को भुल्को तानी

बगाऔँ कालीमेची - लहै लहर जेली

लहै हेलीमेली

बनाऔँ हामी नेपाल - लहै खेलीखेली

- 'लहै खेलीखेली' (पृ.-२६)

उपर्युक्त बालगीतमा बालकहरू खेल्दै आफ्नो डाँडाकाँडाले भरिएको देश बनाऔँ भन्ने

आग्रह गर्दछन् । राष्ट्रमा रहेका प्राकृतिक स्रोतहरू, मूलको पानी, मेची नदी, महाकाली नदीलाई सिञ्चन गरी नेपाली फूलबारी सजाउनका लागि सम्पूर्ण राष्ट्रप्रति बफादार व्यक्तिहरूलाई आग्रह गर्दछन् भन्ने कुरा घिमिरेले देखाउन खोजेका छन् ।

४.४.४ कल्पना

माधव घिमिरेले सुनपङ्खी चरी बालगीतसङ्ग्रहमा कल्पनाको राम्रो प्रयोग गरेका छन् । कल्पनाप्रधान बालगीतका केही अंश उदाहरणका लागि हेरौं :

फूलजस्तै हाँस्छन्

पुतलीभैं नाच्छन्

आजभन्दा भोलि

जूनजस्तै हुर्की

- 'आए फुर्के-फुर्की' (पृ.-१०)

हेर, बादलबूढी

पोको बोकी उठी

हेर्दा हेर्दै पोको

बालक निस्क्यो सिङ्गो

- 'हेर्दा हेर्दै ढुङ्गो' (पृ.-१५)

४.४.५ सङ्गीत

माधव घिमिरेका बालगीतमा लय, अनुप्रास आदिले सङ्गीतलाई सशक्त बनाएका छन् ।

४.४.५.१ लय

माधव घिमिरेले सुनपङ्खी चरी बालगीतसङ्ग्रहमा नियमित र मिश्रित लयको प्रयोग गरेका छन् । यी लयव्यवस्था भएका गीतहरूको उदाहरण हेरौं :

(क) नियमित लयव्यवस्थामा आधारित गीतहरू :

यस सुनपङ्खी चरी बालगीतसङ्ग्रहभित्र २६ ओटा बालगीतमा नियमित लयको प्रयोग गरिएको छ । ती बालगीतहरू 'सानु भाइ', 'सानी बहिनी मैना', 'लोरी', 'प्रभाती', 'आए फुर्के-फुर्की', 'के पीर पयो बोल् बोल् !', 'सानुसानु रुख', 'हेर, बाच्छी हाम्री', 'हेर्दा हेर्दै ढुङ्गो', 'लुकामारी', 'सक्छु म पनि', 'लुली-लुली पाखुरी', 'बाँडीचुँडी खाने हो', 'घिउ-कमिला', 'घनौटी', 'हाम्री बहिनी टुल्की', 'गुनुगुनु माउरी', 'सिपालु हो माकुरो', 'भुक्के कुकुर', 'बुख्याचा', 'भोलि-पर्सि', 'कति ठूलो संसार', 'घाम-छाया', 'रूपैरूपको पन्छी', 'तारा पनि सुन्छ रे !', 'आँखाका नानी' शीर्षक भएका छन् ।

उदाहरणका लागि केही गीतांश हेरौं :

सानी बैनी मैना

हेरी हल्पी ऐना

आफै छक्क पछे

- 'सानी बहिनी मैना' (पृ.-७)

(२-२/२, लोक लय)

घस्रीपस्री हिँडुली

दसै औँला डुँडुली

फेता गुथी मुडुली

- 'घनौटी' (पृ.-२९)

(२-२/३, लोक लय)

यसरी सुनपङ्खी चरी बालगीतसङ्ग्रहमा नियमित लयको प्रयोग गरेर सङ्गीतको सिर्जना गरिएको छ ।

(ख) मिश्रित लय व्यवस्थामा आधारित गीतहरू :

सुनपङ्खी चरी बालगीतसङ्ग्रहमा ४ ओटा गीतमा मिश्रित लयको प्रयोग गरिएको छ । ती बालगीतहरू 'सुनपङ्खी चरी', 'आभ्मुइ, आभ्मुइ, आभ्मुइ', 'घामका छोराछोरी', 'लहै खेलीखेली' शीर्षक भएका छन् । उदाहरणका लागि केही गीतांश हेरौं :

रातोरातो जिभ्रो, कसको रगत चाट्यो

हाम्रो पनि रगत यसले चाट्न आट्यो

आभ्मुइ, आभ्मुइ, आभ्मुइ

- 'आभ्मुइ, आभ्मुइ, आभ्मुइ' (पृ.-२४)

खेले पनि भुइँमा

धूलो छैन जिउमा-गामका छोराछोरी

हैन, हैन ब्यारे

किरण हुन् कि क्यारे-घामका छोराछोरी

- 'घामका छोराछोरी' (पृ.-२५)

उपर्युक्त बालगीतमा मिश्रित लयको प्रयोग भएको छ ।

४.४.५.२ अनुप्रास

(क) आद्यानुप्रास

आइजा हामीसित

गाइजा यौटा गीत

- 'के पीर पच्यो बोल् बोल्' (पृ.-११)

गाउँदैने कीराले गीत किर्किरी

आउँदैने आँखामा मीठो निदरी

- 'तारा पनि सुन्छ रे !' (पृ.-३७)

(ख) मध्यानुप्रास

फोरी फुलका डल्ला

ओहो ! हुलका हुल

- 'सुनपङ्खी चरी' (पृ.-१२)

(ग) अन्त्यानुप्रास

फूल फेरि बिम्भे ब

आफैलाई सम्भे ब

- 'प्रभाती' (पृ.-९)

जति राम्री फुर्की ब

रातो रिबन लुर्की ब

- 'आए फुर्के-फुर्की' (पृ.-१०)

यस बालगीतसङ्ग्रहमा दुई पङ्क्तिका बीच अन्त्यानुप्रास मिलेको (ब-ब) पङ्क्ति बढी रहेको छ ।

४.४.६ बिम्ब

माया लाग्छ मलाई मीठो आँखा हेरी

शीतको थोपाजस्तै किरण पर्दाखेरी

- 'हाम्री बहिनी टुल्की' (पृ.- २२)

४.४.७ अलङ्कार

उपमा अलङ्कार

हाम्री बहिनी टुल्की आँखा टुल्की टुल्की

जून-घामजस्तै कताबाट भुल्की

- 'हामी बहिनी टुल्की' (पृ.-२२)

उपर्युक्त उदाहरणमा बहिनीलाई जून-घाम जस्तो भनेर तुलना गरिएकोले यहाँ उपमा अलङ्कार भएको छ ।

४.४.८ प्रतीक

मेरा बैगुन बोकी मेरै ढोका हुक्छ,

देख्तै डरलाग्दो बाघको जस्तो मुख छ,

- 'भुक्के कुकुर' (पृ.-२९)

उपर्युक्त उदाहरणमा बाघको जस्तो मुख भनेर अहङ्कारी, घमण्डी किसिमको रूप भनेर देखाउन खोजिएको छ ।

४.४.९ भाषाशैली

सुनपङ्खी चरी बालगीतसङ्ग्रहमा कतै नियमित लय, कतै मिश्रित लय र कतै एउटै शब्दलाई पटक-पटक दोहोर्‍याएर गीतलाई साङ्गीतिक बनाइएको छ । उदाहरणका लागि एउटै शब्दको आवृत्ति भएका केही गीतांश हेरौं :

सुनको देशदेखि

सधैं आइरहो ! सधैं आइरहो !

- 'सुनपङ्खी चरी' (पृ.-१२)

आँआँ आँआँ गर्दै कत्रो मुख बायो

खाँखाँ खाँखाँ गर्दै लौन खान लायो

आभ्भुइ, आभ्भुइ, आभ्भुइ !

- 'आभ्भुइ, आभ्भुइ, आभ्भुइ !' (पृ.-२४)

माधव घिमिरेले प्रस्तुत सुनपङ्खी चरी बालगीतसङ्ग्रहमा भएका बालगीतहरूमा बालकहरूले बुझ्ने किसिमको सरल, सहज र स्पष्ट भाषाशैलीको प्रयोग गरेका छन् ।

४.४.१० अर्थको तह

सुनपङ्खी चरी बालगीतसङ्ग्रहमा भएका बालगीतहरू बालकहरूले बुझ्ने किसिमका अत्यन्तै सरल भएका हुनाले यस सङ्ग्रहमा भएका बालगीतहरूले अभिधा अर्थ दिएका छन् ।

४.५ निष्कर्ष

माधव घिमिरेका गीतहरूको सङ्ग्रह किन्नरकिन्नरी (२०३३) हो । यस सङ्ग्रहमा घिमिरेका १६१ ओटा गीतहरू रहेका छन् । ती गीतहरू विभिन्न विषयवस्तुमा आधारित छन् । देशभक्ति, प्रकृतिप्रेम, प्रणयभाव, भावुकता, कारुणिकता आदि जुनसुकै विषयवस्तुमा आधारित भए पनि घिमिरेका गीतहरू सन्देशमूलक छन् । घिमिरेका ३ ओटा बालगीतसङ्ग्रह पनि रहेका छन् । ती बालगीतसङ्ग्रहका नाम घामपानी (२०१०), बाला-लहरी (२०२६) र सुनपङ्खी चरी (२०५३) हुन् । घामपानी बालगीतसङ्ग्रहमा २२ ओटा बालगीत रहेका छन् । त्यसैगरी बाला-लहरीमा २४ ओटा र सुनपङ्खी चरीमा ३० ओटा बालगीतहरू रहेका छन् । घिमिरेका बालगीतहरू अत्यन्त सरल, बालमष्तिष्कले बुझ्ने खालका छन् । साहित्यका विविध विधामा कलम चलाएका घिमिरेले गीतसाहित्यमा पनि कलम चलाएर नेपाली गीतसाहित्यको भण्डारलाई अझ सम्बृद्ध तुल्याएका छन् ।

परिच्छेद पाँच

माधव घिमिरेको गीतियात्रा र गीतिप्रवृत्ति

५.१ माधव घिमिरेको गीतियात्रा

माधव घिमिरे गीत विधाका सशक्त प्रतिभा हुन् । उनले वि.सं. २००२ सालदेखि गीत रचना गर्न थालेका हुन् । माधव घिमिरेले वि.सं. २००२ सालदेखि हालसम्म करिब छ दशक लामो समय गीतलेखनमा लगाइसकेका छन् । उनका गीतहरूको सङ्ग्रह किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रह पहिलो पटक २०३३ सालमा प्रकाशित भएको छ । उनका बालगीतहरू पनि ३ ओटा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत रहेका छन् । ती बालगीतका सङ्ग्रहहरू यसप्रकार छन् : घामपानी (२०१०), बाला-लहरी (२०२६) र सुनपङ्खी चरी (२०५३) । माधव घिमिरेका यिनै गीतसङ्ग्रह र त्यसभित्रका गीतहरूको रचनाकाललाई हेर्दा उनको गीतियात्रालाई निम्न तीन चरणमा राखेर अध्ययन गर्न सकिन्छ :

५.१.१. प्रथम चरण (वि.सं. २००२-२०१६)

वि.सं. २००२ सालदेखि २०१६ सालसम्म लेखिएका माधव घिमिरेका गीतहरूले प्रथम चरणको प्रतिनिधित्व गर्दछन् । किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहभित्रका ६६ ओटा गीतहरू माधव घिमिरेको गीतियात्राको प्रथम चरणमा पर्दछन् । माधव घिमिरेको गीतियात्राको प्रथम चरणमा नै उनको बालगीतसङ्ग्रह घामपानी २०१० सालमा प्रकाशित भएको पाइन्छ । घामपानी बालगीतसङ्ग्रहमा २२ ओटा बालगीतहरू रहेका छन् ।

माधव घिमिरेले आफ्नो गीतियात्राको प्रथम चरणमा धेरैजसो राष्ट्रियभावनाले भरिएका गीतहरू लेखेका छन् । केही गीतहरू प्रणयमूलक पनि देखिन्छन् भने केही गीतमा निराशाको भाव व्यक्त भएको पाइन्छ । जे-जस्ता गीतहरू लेखेका भए तापनि यस चरणमा राष्ट्रियभावनाले भरिएका गीतहरू नै बढी रहेका छन् । घिमिरेका यस चरणका गीतहरू निकै लयात्मक र आलङ्कारिक देखिन्छन् । घिमिरेको गीतलेखनको यस चरणमा आत्मपरकता, लयात्मकता,

आलङ्कारिकता, राष्ट्रियता, सरलता र सहजताजस्ता विशेषताहरू पाइन्छन् ।

५.१.२ द्वितीय चरण (२०१७-२०३२)

वि.सं. २०१७ सालदेखि २०३२ सालसम्म लेखिएका माधव घिमिरेका गीतहरूले द्वितीय चरणको प्रतिनिधित्व गर्दछन् । प्रथम चरणभन्दा यस चरणमा आएर घिमिरेले विविध विषयलाई समेटेका छन् । प्रथम चरणमा बढीजसो राष्ट्रिय भावनाले भरिएका गीतहरू लेखेका छन् भने यस चरणमा आएर विषयगत विविधता रहेको पाइन्छ । यस चरणमा उनले प्रणयमूलक आशा-निराशाका स्वरहरू धेरैजसो घन्काउन थालेको पाइन्छ । उनको गीतियात्रामा प्रथम चरण छुट्टिने आधार भनेकै विविध विषयवस्तुलाई समेट्नु, भाव, कल्पना र वैचारिकता पनि थपिँदै जानु हो । यस चरणमा आएर घिमिरेले बढी कल्पनाप्रधान गीतहरू लेखेका छन् । किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहभित्रका ७६ ओटा गीतहरू यस चरणमा पर्दछन् ।

माधव घिमिरेको गीतियात्राको द्वितीय चरणमा उनको बालगीतसङ्ग्रह बाला-लहरी २०२६ सालमा प्रकाशित भएको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहमा जम्मा २४ ओटा बालगीतहरू रहेका छन् । यस बालगीतसङ्ग्रहमा नेपाली समाज, प्रकृति, पशुपक्षी, मानवीय स्वभाव, बालखेल जगत्लाई विषयवस्तुको केन्द्र बनाएर नेपाली समाजको बालसंसारलाई टिप्ने भरमग्दुर कोशिस गरिएको देखिन्छ ।

माधव घिमिरेको गीतियात्राको द्वितीय चरणका धेरैजसो गीतहरू प्रणयमूलक रहेका छन् । प्रेमी र प्रेमिकाको वियोगजन्य व्यथाले दुवैको हृदय चर्किएको अनि आफ्नो प्रेमीलाई भेट्न नपाउँदा विरह, व्यथाले व्याकुल भएर 'कहिले भेट होला हे राजै' भन्ने गीतमा एउटी प्रेमिकाको प्रेमीसँगको विछोडको वेदनामा रन्किएको दुःखद् भावना पोखिएको छ । 'विरहमा बस्ताबस्तै', 'कथाकी रानीसित तिमिले साटुँ', 'निरीमाया हुनुभन्दा' आदि गीतहरूमा प्रेमी र प्रेमिकाहरू आपसमा छुट्टिएर बस्नुपर्दाका दुःखद् क्षणहरू मार्मिक ढङ्गमा प्रस्तुत गरिएको छ । मिलन र विछोड, आशा र निराशाका भावहरूलाई सुन्दर ढङ्गले यस चरणका गीतहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ । प्रणयमूलक, राष्ट्रिय, समसामयिक र अन्य विभिन्न विषयवस्तुमा अत्यन्तै लयात्मक पारामा

आलङ्कारिक गीतहरू लेख्नु माधव घिमिरेको द्वितीय चरणको विशेषता रहेको छ ।

५.१.३ तृतीय चरण (२०३३-हालसम्म)

माधव घिमिरेले २०३३ सालदेखि हालसम्म लेखेका गीतहरू तृतीय चरणमा पर्दछन् । २०३३ सालदेखि २०३६ सालसम्म घिमिरेले गीत रचना गरेको देखिँदैन । उनले २०३७ सालमा आएर गीत रचना गरेको देखिन्छ । किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहभित्रका ८ ओटा गीतहरू यस चरणमा पर्दछन् । घिमिरेले तृतीय चरणमा लेखेका गीतहरू 'नेपालीको पैचान' (२०५१।३।५), 'नेपाल रगताम्मे' (२०५८।१।३), 'म आफ्नो दोषैले' (२०३७।१।५), 'हिमकमल फुल्यो' (२०४९।५।५), 'पाखुरा फरफराउँछन्' (२०६०।३।५), 'कहाँ पठाऊँ चिठी' (२०५१।१।५), 'सुनजस्तो केश' (२०६०।५।५), 'सच्चा मानिस' (२०५२।१।३) शीर्षक भएका छन् ।

माधव घिमिरेको गीतियात्राको तृतीय चरणमा सुनपङ्खी चरी बालगीतमाला २०५३ सालमा प्रकाशित भएको पाइन्छ । मानव समाजका विभिन्न क्षेत्रबाट विषयवस्तु लिएर लेखिएको यस बालगीतसङ्ग्रहमा जम्मा ३० ओटा बालगीतहरू रहेका छन् । बालमनोविज्ञानलाई संलग्न गरी बालबालिकाको रुचिकेन्द्रित विषयवस्तुअन्तर्गत प्रकृति, जीवमण्डल, वनस्पति, मानवीय समाजका विविध सम्बन्धसँग गाँसिएको सुनपङ्खीचरी बालगीतमाला निकै रोचक, मनोरञ्जनात्मक र ज्ञानवर्द्धक विषयकेन्द्री रहेको देखिन्छ । खासगरी बालबालिकाका लागि सुरुचिपूर्ण बालगीतहरू यसमा सङ्गृहीत छन् ।

माधव घिमिरेले आफ्नो गीतियात्राको तृतीय चरणमा अन्य चरणका भन्दा बेग्लै खालका गीतहरू लेखेका छन् । घिमिरेले देशको समसामयिक स्थितिलाई आफ्ना गीतहरूमा उतारेका छन् । देशमा हत्या, हिंसा बढेको अनि नेपाली दाजुभाइहरू एक आपसमा मर्ने र मार्नेको स्थिति बढिरहेको कुरालाई घिमिरेले 'नेपाल रगताम्मे' शीर्षकको गीतमा मार्मिक ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् । यस चरणमा उनका थोरै गीतहरू देखिए तापनि ती गीतहरू एकदमै मर्मस्पर्शी छन् । उनले यस चरणका गीतहरूबाट देशको यथार्थ अवस्थाको बारेमा नेपालीहरूलाई जानकारी दिँदै यस्तो हत्या-हिंसा रोकिनुपर्छ, हाम्रो कारणले नेपाल आमा रोइरहेकी छन् भन्ने सन्देश दिएका छन् । यस

चरणमा आउँदा घिमिरे समकालीनतातिर बढी आकृष्ट पनि भएका छन् ।

निष्कर्षमा माधव घिमिरेको गीतियात्रा स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्तिबाट सुरु भएर समकालीनतातिर उन्मुख भएको देखिन्छ । माधव घिमिरेले छ दशकभन्दा बढी समय गीतलेखनमा लगाइसकेका छन् र अझै पनि गीत रचना गर्ने उत्साह उनमा छ ।

५.२ गीतकार माधव घिमिरेका गीतिप्रवृत्तिहरू

माधव घिमिरेले २००२ सालदेखि गीत लेख्न थालेका हुन् । छ दशकभन्दा बढीको गीतिसाधनामा घिमिरेको छुट्टै पहिचान बनिसकेको छ । गीतकार घिमिरेले यही मुख्य विषयलाई मात्र आफ्ना गीतमा स्थान दिएका छन् भन्ने त्यस्तो केही विषय छैन । यद्यपि उनका प्रणयमूलक गीतहरू बढी छन् तर प्रणयबाहेक जीवनजगत्का अन्य विविध विषयवस्तुलाई समेटेर उनले गीत लेखेका छन् । उनको लय प्रयोगमा विशिष्टता पाइन्छ । मात्रिक, वर्णमात्रिक र लोकलय तीनै किसिमबाट लयको संयोजन गरेका छन् । घिमिरेले गीतमा जीवनजगत्लाई नजिकबाट बुझेर आफ्ना भावनाहरू व्यक्त गरेका छन् । माधव घिमिरेको छ दशकभन्दा लामो गीतियात्रालाई नियाल्दा निम्नानुसार गीतिप्रवृत्तिहरू पाइन्छन् :

५.२.१ स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्ति

विश्वसाहित्यमा स्वच्छन्द एवम् उदारवादी काव्यिक आन्दोलनका रूपमा स्वच्छन्दतावाद परिचित छ । वैयक्तिकता, आत्मनिष्ठता, काल्पनिकता, भावुकता, विद्रोहात्मकता, सौन्दर्यात्मकता, सङ्गीतात्मकता, प्रकृतिप्रेम, कृत्रिमताबाट मुक्ति, मानवतावादी दृष्टिकोण आदि स्वच्छन्दतावादका अभिलक्षण हुन् । यसैअनुरूप माधव घिमिरेका गीतहरूमा स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्ति देख्न सकिन्छ । उनका गीतहरूमा स्वस्फूर्तता देखिन्छ । जीवनको परिदृश्यमा मायाको रूपाङ्कन गर्दा प्रकृति स्वतः उद्भासित भएको पाइन्छ । मानवतावादी भावना बोकेका उनका गीतहरूमा कल्पनाको पनि उत्तिकै प्रयोग देखिन्छ । तीव्र ध्वनिसङ्गीतको प्रयोग र भावुकता, आत्मनिष्ठता आदिजस्ता कुराहरू उनका गीतमा पाउन सकिने हुनाले माधव घिमिरेमा स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्ति पाइन्छ । यो कुरा उनका गीतहरूको अध्ययनबाट स्पष्ट हुन्छ ।

५.२.२ समकालीन सन्दर्भलाई प्रस्तुत गर्ने प्रवृत्ति

माधव घिमिरेको गीतलेखन स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्तिबाट सुरु भए पनि घिमिरेमा समकालीनता केही मात्रामा पाइन्छ । उनका पछिल्ला चरणका गीतहरूमा जीवनजगत्का यथार्थताहरूको प्रस्तुति पाइन्छ । जीवन र जगत्को बृहत् परिवेशमा घिमिरेको समसामयिक बोध विस्तारित भएको पाइन्छ । स्वच्छन्दतावादी शैलीमा यथार्थ जीवनका परिदृश्यहरूलाई गीतहरूमा समेट्नु माधव घिमिरेको विशेषता रहेको छ । माया-प्रेम, सामाजिक, राजनैतिक, धार्मिक, साँस्कृतिक आदि सम्पूर्ण क्षेत्रका सम्बन्धित पक्षको उद्घाटन भएका उनका गीतहरू यथार्थवादी छन् तर प्रस्तुतिको शैली भने स्वच्छन्दतावादी नै रहेको छ ।

५.२.३ लयविधानमा सचेतता

गीतकार माधव घिमिरेका गीतहरूको सबल पक्ष भन्नु नै सचेत र तीव्र लयात्मकता हो । माधव घिमिरेका गीतमा लयगत विविधता छ । उनका गीतहरू लोकलयमा पनि लेखिएका छन् । एउटै गीतभित्र पनि भिन्न लयको प्रयोग भएको पाइन्छ । घिमिरेका धेरैजसो गीतहरूमा १६ अक्षर, १४ अक्षर र १२ अक्षरका लयव्यवस्थाहरू प्रयोग भएका पाइन्छन् । नियमित र मिश्रित दुवै किसिमका लयव्यवस्थाहरू उनका गीतहरूमा पाइन्छन् । वर्ण, अक्षर, पङ्क्ति, विश्राम, उपविश्राम, गति, यति आदिको समुचित संयोजनले घिमिरेका गीतहरू अत्यन्तै लयात्मक छन् । अतः सचेतरूपमा लयविधान गर्नु घिमिरेको गीतिप्रवृत्ति हो ।

५.२.४ विषयवस्तुगत विविधता

गीतकार माधव घिमिरेका गीतहरू विभिन्न विषयसँग सम्बन्धित छन् । घिमिरेका गीतमा देशभक्ति, प्रणयभाव, समसामयिकता, प्रकृति, संस्कृति, मानवतावाद, भक्ति, औपदेशिकता, मनोरञ्जन, निराशा आदि गीतको विषयवस्तु बन्न पुगेका छन् । प्रेममा पनि मिलन र विछोड तथा आशा-निराशाका भावहरू घिमिरेका गीतहरूमा व्यक्त भएका पाइन्छन् । प्रकृतिलाई मानवीय जीवनसँग सम्बद्ध देखाउँदै समसामयिक वास्तविकता उनका गीतहरूमा पाइन्छ । जीवनका सूक्ष्मातिसूक्ष्म कुराहरूलाई समेत नियालेर गीतमा विषयवस्तुका रूपमा घिमिरेले समेटेका छन् । अतः विविध विषयवस्तुलाई समेट्नु घिमिरेको अर्को गीतिप्रवृत्ति हो ।

५.२.५ आलङ्कारिक अभिव्यक्ति र काव्यात्मकता

गीतकार माधव घिमिरेका गीतहरूमा काव्यात्मकता पाइन्छ । गीतका कतिपय पङ्क्तिहरू उखान टुक्काजस्ता र नवनिर्मित काव्यात्मक सूक्तिजस्ता लाग्छन् । शब्दहरूलाई खिपेर गीतमा राख्नाले थप काव्यात्मकता सिर्जना भएको

छ । सङ्गीतकारले सङ्गीत हाल्दा पनि खिचातानी गर्नु पर्दैन । सिर्जना, संचेतना र संवेदना यी तीनै कुरामा घिमिरेका गीत मौलिक छन् । अनुप्रासीयताका कारण घिमिरेका गीतहरू अत्यन्तै काव्यात्मक बनेका छन् । आद्यानुप्रास, मध्यानुप्रास तथा अन्त्यानुप्रासका विविध प्रयोगले गीतहरू अत्यन्तै लयात्मक पनि बनेका छन् । उपमा तथा रूपक अलङ्कारको विशेष प्रयोग तथा उत्प्रेक्षा, समासोक्ति, अतिशयोक्ति, स्वभावोक्ति आदि अलङ्कारको पनि प्रयोग पाइन्छ । सहज र स्वस्फूर्त रूपमा अलङ्कारको प्रयोग भएका हुनाले घिमिरेका गीतहरू आलङ्कारिक भइकन पनि सरल बनेका छन् । त्यसैले आलङ्कारिक तर सरल अभिव्यक्ति दिनु गीतकार घिमिरेको प्रवृत्ति नै हो ।

५.३ निष्कर्ष

निष्कर्षमा माधव घिमिरेले नेपाली गीतिसाहित्यमा मौलिकता प्राप्त गरेका छन् । घिमिरे मानवीय संवेदनाका गीतकार हुन् । उनी संवेदनशील र चिन्तनशील पनि छन् । उनको गीतिविन्यासमा विविधता पाइन्छ । जनमानसको भोगाइ र कटू यथार्थको अभिव्यक्ति उनको गीतिविधानमा पाइन्छ । घिमिरेको भावबोधमा मानवतावादी चिन्तनको सुनिश्चित धरातल पाइन्छ । घिमिरेको गीतियात्राले प्राप्त गरेको बहुआयामिकता उनको आफ्नै विशिष्टता हो । देशभक्ति भावनाको स्वर उराल्नु उनका गीतहरूको अर्को विशेषता हो । अन्त्यमा निष्कर्षको रूपमा के भन्न सकिन्छ भने माधव घिमिरेको गीतिप्रवृत्ति स्वच्छन्दतावादबाट यथार्थवादको विसौनीमा आइपुगेको देखिन्छ ।

परिच्छेद छ

उपसंहार र निष्कर्ष

६.१ उपसंहार

माधव घिमिरेले नेपाली साहित्यको विविध विधामा कलम चलाएर नेपाली साहित्यको भण्डारलाई सम्बृद्ध तुल्याएका छन् । घिमिरेको साहित्यिक-यात्रा वि.सं. १९९२ सालमा 'गोरखापत्र' मा प्रकाशित 'ज्ञानपुष्प' कविताबाट थालिएको हो । त्यसैगरी माधव घिमिरेको वि.सं. २००२ सालमा रचित 'हामीलाई बोलाउँछन् हिमचुली' नामक गीतबाट गीतियात्रा सुरु भएको हो । घिमिरे महात्मा गान्धीको अहिंसावादी मानवतावादी विचारबाट प्रभावित छन् । त्यसैगरी उनी संस्कृतका महाकवि कालिदासको थोरैमा धेरै भन्न सक्ने क्षमता तथा बङ्गालीका विशिष्ट कवि रवीन्द्रनाथको दर्शनका रहस्यमय कुरालाई पनि स्पष्ट पारेर बुझाउन सक्ने सामर्थ्यबाट प्रभावित छन् । घिमिरेले विभिन्न महापुरुषका वैचारिक मान्यताबाट प्रेरित भएर तिनलाई साहित्यको आदर्शका रूपमा प्रयोग गर्नाका साथै आफ्नै आदर्श र मान्यताहरूको स्थापना पनि गरेका छन् ।

माधव घिमिरेका गीतहरू संरचनात्मक दृष्टिकोणले कसिला छन् । उनका गीतहरूमा कल्पनाको राम्रो प्रयोग भएको छ । घिमिरेले आफ्ना गीतहरूमा कतै नियमित लय र कतै मिश्रित लयको प्रयोग गरेका छन् । आद्यानुप्रास, मध्यानुप्रास, अन्त्यानुप्रास, अनि पद-पदावलीको आवृत्तिबाट घिमिरेका गीतहरूमा ध्वनिसङ्गीतको सिर्जना भएको पाइन्छ । बिम्ब, प्रतीकहरूको प्रयोग गरेर घिमिरेले थोरैमा धेरै भाव व्यक्त गरेका छन् । घिमिरेको किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहमा १६१ ओटा गीतहरू रहेका छन् । २००२ सालदेखि २०६० सालसम्म रचना गरिएका गीतहरू किन्नरकिन्नरी गीतसङ्ग्रहभित्र सङ्गृहीत छन् । यस सङ्ग्रहभित्र राष्ट्रियता, प्रणयभाव, प्रकृतिप्रेम, कारुणिकता, मानवताजस्ता विविध विषयवस्तु भएका गीतहरू रहेका छन् । यस सङ्ग्रहभित्र स्वच्छन्दतावादी गीतहरूका साथै समकालीन यथार्थलाई उजागर गर्ने गीतहरू पनि रहेका छन् ।

माधव घिमिरेले ३ ओटा बालगीतसङ्ग्रहहरू पनि प्रकाशित गरेका छन् । ती

बालगीतसङ्ग्रहहरू हुन् - घामपानी (२०१०), बाला-लहरी (२०२६) र सुनपङ्खी चरी (२०५३) । घामपानी बालगीतसङ्ग्रहमा २२ ओटा, बाला-लहरीमा २४ ओटा र सुनपङ्खी चरीमा ३० ओटा बालगीतहरू रहेका छन् । यी बालगीतसङ्ग्रहहरूमा घिमिरेले बालबालिकालाई शिक्षा दिने किसिमका सन्देशमूलक गीतहरू लेखेका छन् र कुनै कुनै बालगीतचाहिँ बालबालिकालाई खेलाउँदा, सुताउँदा गाइने 'लोरी' जस्ता पनि छन् ।

माधव घिमिरेले २००२ सालदेखि हालसम्म करिब ६ दशक लामो समय गीतलेखनमा लगाइसकेका छन् । घिमिरेका गीतहरूको रचनाकाल र गीतिप्रवृत्तिको आधारमा उनका गीतियात्रालाई तीन चरणमा राखेर अध्ययन गरिएको छ । माधव घिमिरेको गीतमा स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्ति पाइन्छ भने समकालीनता, लयविधानमा सचेतता, विषयवस्तुगत विविधता, आलङ्कारिक अभिव्यक्ति र काव्यात्मकताजस्ता गीतिप्रवृत्ति पनि पाइन्छ । समग्रमा भन्नुपर्दा उनी स्वच्छन्दतावादी गीतकार हुन् ।

६.२ निष्कर्ष

कवितालेखनबाट नेपाली साहित्यको यात्रा आरम्भ गरेका माधव घिमिरेले खण्डकाव्य, गीत, बालकविता, गीतिनाटक आदि लेखेर आफ्नो बहुमुखी प्रतिभाको परिचय दिएका छन् । उनका गीतहरूमा राष्ट्रियता, प्रणयभाव, कारुणिकता, मानवताजस्ता विषयवस्तु पाइन्छन् । जीवन भनेको सङ्घर्ष हो भन्ने घिमिरेले केही गरेर संसारमा आफ्नो नाम राख्नुपर्छ भन्ने वाणीलाई आत्मसात् गर्दै आजसम्म पनि निरन्तर रूपमा साहित्य साधनामा लागि रहेका छन् । माधव घिमिरे मूलतः स्वच्छन्दतावादी भावधाराका गीतकार हुन् । समग्रमा भन्नुपर्दा माधव घिमिरे नेपाली गीतिक्षेत्रका एक उत्कृष्ट गीतकार हुन् । नेपाली गीतका क्षेत्रमा उनको स्थान सर्वोपरि छ ।

अन्य सम्भावित शोधशीर्षकहरू :

- १ माधव घिमिरेका गीतमा विम्बविधान
- २ माधव घिमिरेका गीतमा प्रकृतिचित्रण

सन्दर्भसामग्रीसूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज. 'स्रष्टा घिमिरे नेपाली काव्यशास्त्रका द्रष्टाका रूपमा'. कविवर माधव घिमिरे अभिनन्दन ग्रन्थ (सम्पा.). कमलमणि दीक्षित र अन्य. काठमाडौँ : कविवर श्री माधव घिमिरे राष्ट्रिय अभिनन्दन समारोह समिति, २०६०, पृ. ६५९-७०२ ।

अब्राम्स, एम्.एच्. . अ ग्लोसरी अफ लिटरेरी टर्म्स. छैटौँ सं. बैङ्गलोर : प्रिज्म बुक्स प्रा.लि., इ. १९९३ ।

इन्साइक्लोपेडिया अमेरिकाना. भोल्याम २५. गुर्खाली म्यानुअल बम्बइ : थाकर क.लि., इ. १९१९ ।

इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिका. भोल्याम ९. सिकागो युनिभर्सिटी : विलियम बेन्टन, इ. १९४३ ।

उपाध्याय, केशवप्रसाद. पूर्वीय साहित्यसिद्धान्त. ते.सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५७ ।

एटम, नेत्र. 'अन्तर्वातामा बिम्बित माधव घिमिरे'. राष्ट्रकवि घिमिरे : समीक्षात्मक अवलोकन. (सम्पा.) नेत्र एटम. काठमाडौँ : तन्नेरी प्रकाशन, २०६०, पृ. २८४-२९२ ।

))))))। समालोचनाको स्वरूप. ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६१ ।

कटुवाल, सीता. 'नेपाली बालकविताको अध्ययन'. अप्र. शोधपत्र ने.के.वि.त्रि.वि. कीर्तिपुर, २०५० ।

कडन, जे.ए. अ पेन्गुइन डिक्सनरी अफ लिटरेरी टर्म्स एन्ड लिटरेरी थ्योरी. ते.सं. लन्डन : पेन्गुइन बुक्स, इ. १९९२ ।

कुँवर, उत्तम. स्रष्टा र साहित्य. चौ.सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६० ।

कोइराला, नेरन्द्र. 'मनचिन्ते मुरली कथासङ्ग्रहको कथानक विश्लेषण'. राष्ट्रकवि घिमिरे : समीक्षात्मक अवलोकन (सम्पा.). नेत्र एटम. काठमाडौँ : तन्नेरी प्रकाशन, २०६०, पृ. २०७-२१९ ।

खनाल, केदार. 'कविवर माधव घिमिरेको राष्ट्रवादी स्वर'. कविवर माधव घिमिरे अभिनन्दन ग्रन्थ (सम्पा.). कमलमणि दीक्षित र अन्य. काठमाडौँ : कविवर श्री माधव घिमिरे राष्ट्रिय अभिनन्दन समारोह समिति, २०६०, पृ. १२७-१३२ ।

खरेल, किरण. प्रियतमा. काठमाडौँ : रूपायन प्रेस, २०३६ ।

घिमिरे, माधव. घामपानी. काठमाडौँ : ने.भा.प्र. समिति, २०१० ।

))))))। बाला-लहरी. ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०२६ ।

))))))।सुनपङ्खी चरी. काठमाडौँ : एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि., २०५३ ।

))))))। चारुचर्चा. ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५८ ।

))))))। किन्नरकिन्नरी. दो.सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६० ।

घिमिरे, मुक्तिनाथ. 'घिमिरेको राष्ट्रिय गीत'. कविवर माधव घिमिरे अभिनन्दन ग्रन्थ (सम्पा.) कमलमणि दीक्षित र अन्य. काठमाडौँ : कविवर श्री माधव घिमिरे राष्ट्रिय अभिनन्दन समारोह समिति, २०६०, पृ. ४८७-४८९ ।

घिमिरे, मोहनप्रसाद. 'बालसाहित्यकार माधवप्रसाद घिमिरे'. अप्र. शोधपत्र ने.के.वि.त्रि.वि. कीर्तिपुर, २०५६ ।

तिमसिना, अनिरुद्ध. 'कविवर घिमिरेको गीतिकवितासङ्ग्रह 'किन्नरकिन्नरी' : एक विवेचनात्मक निरूपण'. कविवर माधव घिमिरे अभिनन्दन ग्रन्थ (सम्पा.). कमलमणि दीक्षित र अन्य. काठमाडौँ : कविवर श्री माधव घिमिरे राष्ट्रिय अभिनन्दन समारोह समिति, २०६०, पृ. २१-४१ ।

त्रिपाठी, लालधर. गीतिकाव्यका विकास. वाराणसी : हिन्दी प्रचारक पुस्तकालय, इ. १९६१ ।

त्रिपाठी, वासुदेव. नेपाली कविताको सिंहावलोकन. दो.सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०३२ ।

-))))))। र अन्य (सम्पा.). नेपाली कविता भाग-४. ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०४६ ।
-))))))। र रामबाबु सुवेदी. 'एकता बालसाहित्य शृङ्खलाका सञ्चालकहरूका तर्फबाट'. सुनपङ्खी चरी. काठमाडौँ : एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि., २०५३, पृ. ४ ।
- थापा, हिमांशु. साहित्यपरिचय. दो.सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५० ।
- दाहाल, देवीप्रसाद. 'गीतकार यादव खरेलका गीतहरूको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन'. अप्र. शोधपत्र ने.के.वि.त्रि.वि. कीर्तिपुर, २०६३ ।
- नेपाल, देवी. छन्द-पराग. काठमाडौँ : भुँडीपुराण प्रकाशन, २०६२ ।
- नेपाल, शैलेन्द्रप्रकाश. राष्ट्रकवि माधव घिमिरे. काठमाडौँ : गण्डकी सामाजिक गुठी, २०६१ ।
- न्यौपाने, देवज्जराज, 'कविताका एक असल साक्षी'. गरिमा वर्ष २१, अङ्क १०, पूर्णाङ्क २५०, २०६०, पृ. ११४-१२४ ।
- पथिक, मुकुन्दराज. 'कविवर माधव घिमिरेका गीतमा हिमाल र फूल'. कविवर माधव घिमिरे अभिनन्दन ग्रन्थ (सम्पा.). कमलमणि दीक्षित र अन्य. काठमाडौँ : कविवर श्री माधव घिमिरे राष्ट्रिय अभिनन्दन समारोह समिति, २०६०, पृ. ४४५-४४७ ।
- पोखरेल, बालकृष्ण र अन्य (सम्पा.). नेपाली बृहत् शब्दकोश. काठमाडौँ : ने.रा.प्र.प्र., २०४० ।
- पोखरेल, भानुभक्त. कवि घिमिरे र उनका काव्यचिन्तन. दो.सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५० ।
-))))))। माधव घिमिरेका विशिष्ट खण्डकाव्य. दो.सं. ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५६ ।
-))))))। कवि घिमिरेको रचनायोग. ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५९ ।
- बराल, कृष्णहरि. 'गीत सङ्क्षिप्त चिनारी'. प्रज्ञा, वर्ष २२, पूर्णाङ्क ७७, २०५०, पृ. ९४-९७ ।

))))))। 'एक फूल : अनेक पत्र'. अप्र. शोधपत्र ने.के.वि.त्रि.वि. कीर्तिपुर,
२०५४ ।

))))))।गीत : सिद्धान्त र इतिहास. काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६० ।

माहिला, व्याकुल. नेपाली गीतसङ्ग्रह (सम्पा.). काठमाडौं : चाँदनी प्रकाशन प्रा.लि.,
२०५९ ।

मिश्र, डिल्लीराम. 'प्रतिभाले पुरस्कार हैन, पुरस्कारले प्रतिभाको सम्मान हेतु'. राष्ट्रकवि घिमिरे
समीक्षात्मक अवलोकन (सम्पा.). मदनमणि दीक्षित र अन्य. काठमाडौं : कविवर श्री
माधव घिमिरे अभिनन्दन समारोह समिति, २०६०, पृ. १७५-१७९ ।

रिजाल, कालिप्रसाद. 'यो आलोक प्रज्वलित भइरहोस्'. कविवर माधव घिमिरे अभिनन्दन ग्रन्थ
(सम्पा.). कमलमणि दीक्षित र अन्य. काठमाडौं : कविवर श्री माधव घिमिरे अभिनन्दन
समारोह समिति, २०६०, पृ. ९०-९३ ।

रिसाल, राममणि. नेपाली कवि र काव्य. काठमाडौं : साभा प्रकाशन, २०३१ ।

))))))। 'नेपाली साङ्गीतिक यात्रा : अनेक घटक'. प्रज्ञा. वर्ष २२, अङ्क ७७, २०४०, पृ. ६६-७१ ।

रेग्मी, कमलराज. 'कविवर माधव घिमिरेसँगका सम्भनाका सन्दर्भ र क्षणहरू'. कविवर माधव
घिमिरे अभिनन्दन ग्रन्थ (सम्पा.). कमलमणि दीक्षित र अन्य. काठमाडौं : कविवर श्री माधव
घिमिरे अभिनन्दन समारोह समिति, २०६०, पृ. ५९-७९ ।

लामिछाने, यादवप्रकाश. रमोलादेवी शाह 'छिन्नलता' को गीतिसाधना. काठमाडौं : छिन्नलता
पुरस्कार गुठी, २०४९ ।

लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद र अन्य. नेपाली कवि र कविता. काठमाडौं : विभु ऋभु प्रकाशन, २०५४ ।

)))))))). कवितासिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास. काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र., २०६० ।

शर्मा, बिन्दु. गीतिनाट्य परम्परामा राष्ट्रकवि घिमिरे. काठमाडौँ : अक्सफोर्ड इन्टरनेसनल पब्लिकेसन, २०६२ ।

शर्मा, मोहनराज. शैलीविज्ञान सिद्धान्त र आलोचना. काठमाडौँ : ने.रा.प्र.प्र., २०४४ ।

)))))))))। 'गीत विश्लेषणका समकालीन आधारहरू'. प्रज्ञा. काठमाडौँ : वर्ष२२, पूर्णाङ्क ७७, २०५०, पृ. २९-३५ ।

)))))))))। समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग. काठमाडौँ : ने.रा.प्र.प्र., २०५५ ।

शर्मा, रमा. 'आनन्दमय यात्रा चलिरहोस'. कविवर माधव घिमिरे अभिनन्दन ग्रन्थ (सम्पा.). कमलमणि दीक्षित र अन्य. काठमाडौँ : कविवर श्री माधव घिमिरे राष्ट्रिय अभिनन्दन समारोह समिति, २०६०, पृ. ४९५-४९७ ।

श्रेष्ठ, रमेश. नेपाली कविताको प्रवृत्ति. काठमाडौँ : साभा प्रकाशन, २०४९ ।